3 1761 07017768 8

Presented to the

LIBRARY *of the*

UNIVERSITY OF TORONTO

from

the Library of

STEPAN I. KYLYMNYK

№ 41—43 а.

ЗАГАЛЬНА БІБЛІОТЕКА

ВАСИЛЬ БАРВІНОК
(ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ)

СКОШЕНИЙ ЦВІТ

(ВИЇМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

ДРУГЕ ВИДАННЯ

ЗІ ВСТУПОМ
БОҐДАНА ЛЕПКОГО

КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ
УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ
ГОЛОВНІ СКЛАДИ:
BERLIN W 62 / ЛЬВІВ / WINNIPEG MAN. (Canada)

Галицька Накладня
ЯКОВА ОРЕНШТАЙНА В КОЛОМИЇ.

Найдешевшим і дуже корисним виданням являються книжечки

„Загальної бібліотеки".

Кожний має змогу за малі гроші набувати собі ці дуже гарні книжечки й таким чином покласти основу вартісної домашньої бібліотеки.

У „Загальній Бібліотеці"

друкуються найславніщі твори найліпших і найкращих письменників усіх народів. Досить значний обем, великий друк, отже для кожного ока виразний і здоровий, добрий папір — формату великої вісімки — це додатні сторони видавництва.

Деякі книжки ілюстровані і з вартісними літературними замітками, поясненнями і вводами.

ВАСИЛЬ БАРВІНОК
(ВОЛОДИМИР БАРВІНСЬКИЙ)

СКОШЕНИЙ ЦВІТ

(ВИЇМОК З ГАЛИЦЬКИХ ОБРАЗКІВ)

ДРУГЕ ВИДАННЯ

ІЗ ВСТУПОМ
БОГДАНА ЛЕПКОГО

УКРАЇНСЬКА НАКЛАДНЯ КИЇВ—ЛЯЙПЦІҐ
ГОЛОВНІ СКЛАДИ:

Українська Накладня
с. з о. п.
BERLIN W 62
Kurfürstenstr. 83

Книгарня Наукового
Тов. ім. Шевченка
у ЛЬВОВІ
Ринок 10

Ukraińska Knyharńa
i Nakladńa
850 Main Str.
Winnipeg Man. (Canada)

Printed in Germany

LIBRARY
JAN 12 2009
UNIVERSITY OF TORONTO

„Скошений цьвіт“ написав Василь Барвінок. . . Що за цьвіт і який Василь Барвінок?

Цьвіт — се дївчина, молода, гарна, добра, до того і не бідна, що могла бути щасливою, могла „вкрасити весь луг собою“, а завдяки поганим відносинам суспільним і єще поганїйшим людьом, змарнїла і зівяла, як квіт під косою.

Маланя виросла, як справжня квітка серед суспільного буряну на занедбаній народній ниві. Мала добре, любяче серце, нескривлену душу, мала щиру охоту творити добро, і рвала ся до якогось иньшого, лучшого сьвіта, чим той, серед якого судьба єї жити велїла.

Провідником на дорозї до того нового життя міг стати для ньої Степан, студент університету, оден з тих, що й самі рвали ся „в перед“ і других хотїли за собою пірвати. Степан з Маланею пізнали ся, зрозуміли і здавало ся, ось-ось, „пібравши ся за руки підуть на стрічу сонцю золотому“. Та знайшов ся хтось третий, що змарнував їх щастя. Питомець Порфірий забажав Малані для себе.

Нужденним способом розбив їх знакомство і довів до того, що нещаслива Маланя стала його жінкою. Та гіркеж було єї життя! Отець Порфірий гуляв і грав у карти з всїлякими панками, пускав гроші, як з вітром полову і замість спасати „душі“, повірені своїй опіці, деморалїзував село. А вона всьо видїла, сохла і мовчала. Брак образования і традицийна покірливість українського жіноцтва держали єї над отсею пропастею з безрадно опущеними руками Аж коли оден з парохіян отця Порфірия забив свою жінку, за те що стала жертвою негідного душпастиря, і коли Маланя довідала ся, яким то способом Порфірий позбув ся Степана, не видержала і кухонним ножем перетяла нитку свого безталанного життя.

Отсе основа повісти, котру в трийцять лїт по першім виданню*) пускаємо другим накладом між український читаючий загал. Нехай іде, як сумний пригад недавньої минувшини, як словесний памятник на гробі нещасливої жертви тих низьких почуванн,

*) „Скошений цьвіт“ друковано спершу в „Правдї“, річник X. 1877. Ч. 1—18. Опісля осібною книжкою п. з. „Скошений цвіт“ (виімок з галицьких образків) написав Василь Барвінок. У Львові 1877.

Польський перевід замістив „Przegląd polski“ з передним словом Ст. Тарновского.

які звичайно приходять до слова, тоді, коли мовкнуть животворні ідеї, нехай гомонить поміж нами, як прикрий, але щирий голос остороги перед застоєм і заскорузлостю, перед отупінням одиниць і загалу.

Сеж не твір літературний, зроджений виключно з почуття краси й жажди слави, а болючий крик серця автора, суспільника й патриота, що зблизька видів і добре знав людий, яких представив, що щиро болів над трагедією змарнованої людини, що розумів причини зла і з цілої сили кликав до земляків: „сьвітла і волї!“. Отсї гуманно-патриотичні почування автора, надають його творови особливої ваги. І нині, як перед трийцяти лїтами, не годні ми читати „Скошеного цьвіту“ з тим божеським спокоєм, з яким читаємо не одну, нераз дуже цінну повість.

До нині кров Малані не засхла і могила єї не заросла травою, єї і до ньої подібних. До нині совість наша не може бути спокійна, хоть часи значно змінили ся, хоть нині маємо немало жіночих шкіл і не одна Маланя може спасти ся перед кіхтями всїляких Порфірів. Не одна, але й не всї, може, але не мусить. Далеко нам до того, до чого накликував автор, малюючи нещасливу жертву жіночої неволї і суспільного занепаду.

Крім гуманної провідної ідеї має „Скошений цьвіт“ богато иньших добрих прикмет. Є він історичним документом до пізнання нашого життя в Галичині в другій половині XIX. століття.

Перед нами пересувають декани й деканихи, сьвященик-римлянин й пан-отець antiquae educationis, парох патриот і отець- промисловець, комісар блюдолид і здеправована міщанка, питомець-аргонавт і панночка-пустоцьвіт, словом — ціла тодішня інтелїгенция зі своїм тїсним сьвітоглядом, з марними бажанями вигідного хоть нудного життя, з сапливим віддихом моральної задухи. А поміж ними, як цьвіти між бурянами, ідейний Степан і безталанна Маланя. Тїсно їм серед отсього морального хламу, він їх приглушить, здавить, стовкмосить, вони мусять змарнїти. „Відчиніть вікно, ради Бога, бо подохнете!“ — мимохіть кличе читач, перебігаючи сторінки „Скошеного цьвіту“, а крик сей, на жаль, по нинї-день, має своє деяке значіння.

Богато дечого такого, чого не вичитаємо анї з часописий 60 років, анї з розвідок наукових, довідаємо ся зі „Скошеного цьвіту“. Він малює нам і празник і гулятику з винцем та картами і тихий побут в попівськім патриярхальнім домі і життя-буття в семінарицьких мурах з усїми його, нинї до історії прина-

лежними хибами, словом — дає чимало причинків до пізнання галицького побуту на склоні XIX. століття. А всьо — без злоби і злости, без охоти докучити комунебудь, з одиноким наміром показати людьом, які в них хиби та справити суспільність на нові, поступові шляхи.

То одна достойна прикмета „Скошеного цьвіту", а друга — поетичне почуття, яким воно пройняте. В описах природи, в малюнках людий, навіть в поглядах на сьвіт і життя такого Степана і Малані, богато своєрідньої поезиї, не взорованої на заграничній літературі, а вихопленої з душі автора, його окруження, або з народньої пісні.

Так дивили ся на сьвіт божий, так відчували його красу, так живописували її, таких зворотів і порівнанньо поетичних уживали люди, яких малював Барвінок.

Барвінок?... Василь Барвінок, се псевдонім Володимира Барвіньского, письменника, дневникаря і діяча народного, одного з найбільше заслужених людий на галицькій Україні.

„В кождім народі, — читаємо про нього в літературі Огоновського, — в кождім народі, що в житю політичнім і культурнім перебув довгі невзгодини і тяжкі лихоліття, появляють ся час від часу такі величні пат-

риоти, котрі своїх земляків, приголомшених недолею, або й розєдинених домашними перевертнями, вміють побудити до просьвітного й национального відродженя, до спільної, запопадливої дїяльности в хосен занапащеної батьківщини. Таким тямущим дїячем в галицко-рускім народї був Володимир Барвіньский".

Родив ся 1850 року в Шляхтинцях, в Тернопільщинї, де його отець, Григорий, був сьвящеником; до школи ходив у Тернополї та у Львові, де й покінчив права. У купі з братом, Олександром, належав до тих нечисленних молодих народовців, що визначали ся не тільки доброю волею та щирою охотою, не тільки запалювали ся до всїляких ідей, але вміли з себе викресати неабияку силу, неабияку енергію, щоб тії гарні народні ідеї перевести в трівке дїло. Тую надзвичайну енергію признає йому навіть Драгоманів, не дуже то прихильний до тодїшних галицьких народовців.

І справдї ми не годні нинї написати історії галицького відродження, щоб не наткнути ся на кождім кроцї на визначну дїяльність Барвіньского. Чи „Просьвіта", чи тов. імени Шевченка, чи наші читальнї, всюди, а всюди сей незвичайний чоловік полишив споро своїх думок і своєї, між галицькими Українцями прямо небувалої енергії.

Він не спішив ся, щоб скорепько відчинити адвокатьку канцелярию та розжити ся вигідно, лиш образував ся в лїтературі, істориї, социольогії, лиш їздив, приглядав ся до народнього життя, думав, говорив, писав, кидав щораз нові гадки — словом горів народньою роботою.

„Десять рук, десять голов — писав до свого брата Олександра — не завадилоб. Обростаю папером, пересякаю атраментом, — другий місяць не був я на проходї! А сповняю ледви десяту часть того, що бим хотїв вчинити!“

І справдї хотїв він дуже богато, бо видїв, що куди оком не кинь, всюди обліг, всюди неорана нива, пустар, а на ньому дика хопта, замість золотої пшениці. „Я думаю над такою специяльною програмою працї для Русинів — писав до тогож брата, не знаючи, що смерть за плечами — щоб з неї кождий Русин знав, що має робити, чи-то сам, своєю силою, чи гуртом з иньшими, щоб подвигнути нашу народність: зберегати й піддержувати в народї народні звичаї, народну одежу, научати й ширити просьвіту, наводити нарід до доброго господарства, закладати читальнї, господарскі спілки і т. д.“

Був се не тільки чоловік думки, але й людина працї, не тільки патриот-теоретик,

але дїяч-практик, іноді оден з вождів, а коли треба, рядовий, що руками й ногами дереть ся, щоб в борбі о народне істнованнє добувати щораз то нові твердинї. Такою твердинею єсть наша „Просьвіта“, котру він разом з другими закладав, котру плекав у єї тяжких початках і для котрої написав повістку „Мужик і пан“ та „Трийцять лїт тверезости“. Такою кріпостию нездобутою наша сьвідомість широких верстов народних, те почуття єдности, що його держить і кріпить, той „голос народу“, який чим раз дужше, ширше і сьвідомійше лунає з наших народних зборів-віч. Підвалини під тую твердиню поклав також Володимир Барвіньский, скликаючи 1880. року перше народне віче до нашої галицької столиці. Він же і був головним героєм того великого дня. З тої пори віча стали у нас одною з наймогутнїйших підойм нашого народнього життя.

Крім того має Володимир Барвіньский визначне місце в істориї нашої культури, як знаменитий журналїст. Зразу працював у „Правдї“, а опісля в „Дїлї“, котрого був основателем і редактором. Сотки його всїляких статий, незвичайно бистрих, цїкавих, актуальних, написаних зі справжнїм публїцистичним талантом причинили ся до розвитку

отсих часописий та чимало підняли розвиток нашої читаючої суспільности.

Видячи, як українські родини зачитують ся чужою, іноді марною лєктурою, в роді „Bladej hrabiny“ або „Monte-Christa“, він почав видавати бібліотеку найзнаменитших повістий, яка до нині виходить при „Дїлї“, а для якої він сам переклав III. т. Раймунда „В оборонї чести“ і Фейлєта „Любов убогого молодця“.

Розумієть ся, що такою невсипучою та невтомимою працею, такою горячковою всесторонною роботою, підірвав своє, і так не дуже то кріпке здоровля, і в 33 році життя умер сей, як писав його наслїдник-редактор, Антін Горбачевський, „найвірнїйший син матери-Руси, найщирійший патриот, найгорячійший защитник здоптаних прав народних“, сей, що по словам Івана Франка, був „нашим дорогосказом на розстайній пути, що огненним словом кликав нас до труду для поступу, для волї й щастя люду“.

Нарід вшанував його гарним памятником у Львові, а не одна з наших хат зберігає гарний портрет сего справжнього героя праці, що впав на боєвищи в самім розцьвітї сил, але впав зі славою.

Тож думаємо, що українська суспільність радо повитає одну з його повістий в новім,

незміненім виданню, даючи доказ свойої пошани для справдї заслужених людий. Не одно з писанньо Володимира Барвіньского вартоби нам пригадати — „Скошений цьвіт“ най іде на початок.

Краків, цьвітень 1910.

Богдан Лепкий.

Скошений цвіт.

Передне слівце.

За дружньою порадою пускаю в світ сей невеликий виімок з галицьких образків осібним виданєм. Доконані події нашого житя зібрані тут невправною рукою в сумовитий образ. Події не сучасні, не нові, а давно могилою прикриті, тільки живою памятю збережені. Бажалось отрясти їх з пилу, зберегти від забутя і вивести перед очі нового світу, нїкого не дотикаючи, нїкому не докоряючи. Отже ж озвались нові люде за давних, почали глядїти свого образу, своїх дїл, себе самих в приспаному, забутому світї! Не так ждало ся, да так склало ся, скажу тим, що доглядїли святотацтва своїх тайн в сих образках. Та невідрадно отсе, що богато було докоряючих. Видко не можна доторкнути перебутого житя, щоб не розятрити нових ран сучасности. Не виповнились недостачі, не поправились хиби, не усунулось лихо, що розточували наше житє, притоптали не один цвіт самородний, звялили не одну силу і в нашій громадї защіпили нехтуванє

моральної стійности чоловіка. Та горяча, чиста, свята любов своєї рідної країни, свого убогого а чесного, дорогого народу, тої на весь світ славної і найкрасшої бувальщини народної, того споконвічного змаганя до правди і волї, — та любов, здаєть ся, тільки на хвилю озолотила наш виднокруг, тільки в молодости озвалась стоголосими піснями і разом з молодостю затихла, улетїла у безвісти. І осталось наше житє непереісточене, а всяке праведне змаганє уявилось гороіжним ідеалїзмом. Не ожила наша народня правда в наших родинах, бо хоч слухалось кобзаревого риданя над дївочою недолею, та нїхто не подумав про те, щоб і в нашому громадському житю не дати марнїти сему дорогому цвітови, а довести його до повного процвіту, до світла нашої народної правди, що такою сердечною, нїжною і гарною мовою проговорила за нашим жіноцтвом народнїми піснями жіночими — тим найкрасшим плодом народньої лїрики нашої. А без того цвіту чарующого не причарувати нам людського серця для свого народу, не викохати чистих душ материнською любвою до свого народу привязаних — і вийде на те, що:

bez serc, bez ducha — to szkieletów ludy...

І наші праведні змаганя остануть ся на довгий час гарними мріями, і наш патріотизм

буде тільки молодецьким сном, і кобзареве завіщанє тільки гарною декламацисю, і все таки „гірше ляха свої дїти“ розпинатимуть свою матїр-Украіну.

Нї моралїзувати, нї проповідувати — завданєм отсих картин. Житя їх зложило своїми подїями, там їх жерело і самосуд. Най самі говорять про себе, про свою правду і про недолю нашого житя.

А коли вони викличуть хоч одну щиру думку, хоч одно серце повернуть до правди і не дадуть нидїти нашому почутю правди і краси, — доволї буде сього їм в нагороду.

Задарів, у вересню 1877.

АВТОР.

Цвіточко наша мила, дівоча красо несповита, мов маковий цвіт процвитаєш, красою пишаєш ся серед нашого буряном заростого городу. Нїхто тебе не пестує, не доглядає, нїхто не виполе буряну, що глушить тебе, ранить твій цвіт, твою красу, та до землї тебе прибиває. Забута, занедбана тихо та смирно процвитаєш ти самовитим цвітом твоїм. Тільки инколи, як вихилиш ся зпосеред буряну, як засяє твоя краса під барвінковим віночком, як заблиснуть твої очі перед престолом Всевишнього послїдньою сльозою твого дївованя, тодї згадають тебе люди, пишають ся твоєю уродою, а дехто й заплаче над твоєю красою... над твоєю долею...

А опісля вже тебе стопчуть, звялять, прибють до землї, і нїхто тебе не згадає, нїхто за тобою не вступить ся, голосу не підійме. Можна безкарно топтати дївочу красу, в шматки роздирати жіноче серце, глумитись над неволею жінки! Можна, бо нїхто не здіймає голосу в твоїм імени, а тобі віді-

брали голос у нашій суспільности, завязали уста, не дали змоги зняти ся із власної неволї і недолї, і власними силами стояти у житю. Чи довго се тріватиме — не знати; а поки що, прости менї, що недорікими словами стаю за тебе і немічною рукою чертаю історию твого нещасного бутя.

І.

Чи всї тії сади цвитуть,
Що весною розвивають ся?
Чи всї тії вінчають ся
Що вірненько та кохають ся?

Половина садів цвите,
Половина осипаєть ся;
Одна пара вінчаєть ся,
А другая розлучаєть ся.

„Ох лїта мої, лїта молодії, чом ви марно йдете, пропадаєте? Доле моя злиденная, чого ти мене у моїм сирітстві так тяжко навістила, моє щастє затопила?... Чим же ж я Бога прогнївила, чим я прогрішила, що мене віддали у таку тяжку неволю, на поталу сему нелюбови... Потонуло моє щастє, як камінь у воду, потонуло й не вирне вже нїколи.., Тай нащо, для кого має повертати?.... Зівяне моє житє мов цвіт притоптаний... лихими людьми... О моє горе...“

І заплакала, горячими сльозами облилась молода Маланя. А сонце весело било крізь вікна просторої світлиці; а на дворі щебетали пташки, дерева цвітом обсипались, пчоли гули веселими роями, цвітки здіймали

свої розкрашені головки до сонця, а невисохла ще роса, наче порозкидані хрусталї, світилась по листях, листочках, по шовковій траві, що стелилась живим, зеленим коверцем по-під розлогі каштани, берести та ясені. Тільки в серці Малані не було цвитучої весни тої ранньої розкоші сходового сонця, хоч сльози тремтїли як рання роса в її карих очах, а личко білїло як цвіт нарциза і не погасли ще уста калинової краси. І гарна й молода, мов весняна квітка, та весняним морозом приморожена....

Задумана, у сльозах, сидїла Маланя і не тямила, що навкруги неї дїєть ся, не бачила світу божого, його краси, його житя і надії, й не бачила, що біля неї з заложеними на хрест руками стояла стара Пилипиха, її вірна нянька. Стояла й очі свої сиві втопила в постатї Малані, наче б бажала зазирнути до глубини серця своєї колишньої панночки дорогої.

„О Господоньку милосерний! В сльозах, та в сльозах і кінця тому немає. Та чи вам вік цїлий перевікувати у тих сльозах, мої дорогенькі, у горю все купатись. Та ж гляньте, яка гарна весна розцвила ся, цвітами та радощами розсипалась. Все радїє, веселить ся, оживає; я стара та душею радїю, а ви мов світу божого не бачите, мов у домовинї живете. Чи ж я на те вас сповивала, колисала,

на те як рідну дитину, скарб мій дорогий, ховала, щоб дивитись тепер у моїй старости на ваші сльози. Я ж вік мій Господа благала, щоб зіслав вам щастя-долю, рік в рік на відпуст ходила, щоб умолити Пречисту, я думала, що Господь нагородив мене за мою Настю вашим щастєм, вашою красою і добротою, я думала вік свій звікувати дивлячись на ваше щастє, а тепер і дня немає...“ — і сльози покотились по худому, поморщеному лиці Пилипихи.

„Не нагадуй менї, моя нянечко, прежнїх лїт моїх, мого віку молодого, невинного, щасливого. Не повернути вже води у гору. Не вернеть ся сподіване. Я сама вже й боюсь згадувати мої дитинні лїта, щоб ще більше не ворушити мого горя. О чому не взяв мене Господь до себе намість твоєї Настї? За мною нїхто б і не поплакав, а ти б була не такою для своєї Настї, як для мене були люди, ти б була не завязала їй світу. Та вже, мабуть, так менї з роду судило ся і не верне вже нїколи моя надія. Тепер вже менї нїчого надїятись, нїчого вижидати. Від його вже нїчого я не вижидаю, нїчого не сподіюсь. Тільки ще менї волї, що поплакати на самотї... о щоб скорше у гріб...“

„Гріх вам так говорити у самім початку вашого пожитя. Не чля голубови та вороном

кракати. Ви ще не розжили ся, на світ не надивили ся. Де ж ваше житє, де ваш вік прожитий?"

„Моє житє... о моє житє у самотї, в опущеню, в знущаню, у сїй темницї", крізь сльози говорила Маланя, притуляючись до своєї няньки, єдиної щирої подруги, котру як рідну матїр любила і шанувала. Виросла у сиротстві, на ласцї далеких кревних, вона не зазнала в своїм житю тої нїжної материнської любови, що цвите красше цвіту найцвітнїйшого, гріє теплїйше самого сонця. Як же ж не мала прилинути цїлим серцем до своєї няньки, що з першої памяти носила її на руках, казками та піснями заколихувала до солодкого сну невинної дитини, перша вчила її ступати по святій землицї, сей світ оглядати, людий витати? Як не мала до неї прилинути, коли її думками вона виростала, її піснями поїла ся, від неї невсипущої опіки дізнавала? Так і прилинула до неї, як рідну неньку любила, дарма, що її опісля розлучили, у покої взяли, до пекарнї ходити не казали, з мамкою розмовляти збороняли. Сердечна Пилипиха здалека глядїла на свою відраду, потай людий тїшилась її веселостю, красою і добротою, жила її житєм і щастєм.

Рідко лучають ся тепер на світї такі Пилипихи. А в старовину бували такі няньки як матїночки. Привязувались вони цїлою ду-

шею, усім своїм житєм до своїх господарів, не чули своєї служби, а вважались наче б членами родини. Пилипиха ще памятала родичів Маланї. У них служила вона дівчиною, з їх дому вийшла заміж за свого Пилипа, що служив наймитом в родичів Маланї. Та хоч побрались, то все таки не кидали своїх хлїбодавців. У попівській комірні жили, долини пан-отцевої пильнували, сїно збирали, на заробітки ходили, а цїлі жнива у пан-отця за сніп заробляли. Чи в гаразді, чи в недолї усе Пилип з жінкою пан-отцеви в пригодї ставали. За те ж і вони у потребі звідтіля все підмоги дізнавали, нужди нїколи не терпілй. Щирість за щирість, любов за любов, і весело безжурно жило ся на світї. Поблагословив їх Господь єдиною дочкою Настунею, веселою як ясочка, щебетливою як пташка. Та не довго втїшались своїм щастєм, тихим, неклопотливим житєм. Настала страшна холєра, перша, незнана, несподївана. Покотом забирала людий, як помелом змітала, вилюднювала села, сиротила дїтей. Пилипиха осталась удовою без чоловіка і дитини, а Маланя ще у пелюшках пхикала, як зложили її неньку до гробу. Та не відцуралась Пилипиха своїх давних хозяїв і в так великому нещастю.

Вернулась до пан-отця на службу і стала нянькою Маланї. Усю свою материнську

любов перелляла на сироту, вимамчила, виняпчила її, своєю кровю викормила, своїми думками виколисала. І в високому світї не багато таких матїнок, щоб так запопадливо клопотались про своїх дїток, як клопоталась Пилипиха про свою Маланю, тремтїла над її здоровлям, стерегла її добра, побивалась за нею. Якже ж помер і батько Малані, і її перевезли за десять миль до нових опікунів, стара Пилипиха з сльозами в очах просилась у службу, кинула рідне село, не злякалась далекої чужини, щоб тільки бути „няпькою“ Малані. Цїле духове вихованє, коли можна так назвати ті вражіня, які із перших лїт до дозрілого віку громадять ся в памяти чоловіка і надають йому свій світогляд, розуминє житя і людий, все те виссала Маланя з молоком своєї мамки, що була її душевною сповитухою. І тим була Маланя дитиною нашого люду, вихованою після народньої педагогії у її чистотї, а тільки окрашеною зверхними барвами на пів світового виховапя попівських дочок. Дволїтний курс писаня й читаня, рахунків і нїмецького фибля, та чотирелїтне студиюм ношеня довгої сукнї і поворотів по піввоскованих помостах наших інтелїгентних сальонів, могли що найбільше трохи притемнити, але не перейначити її духове житя, що відлихало

любовю народніх пісень любовних, та буяло фантазиєю наших казок. Ось що спорідняло Маляню так сильно з її нянькою і виродило між ними дружбу незнану в високому світі, хиба під некорисним іменем „поуфалости“.

Тільки вправне око могло добачити в поморщенім, майже згрибілім лиці старої Пилипихи ту глубоку печаль, якою розточувала недоля Малані її на скрізь добрящу душу. Для звичайних людий була вона тільки тихою, клопотливою слугою молодої їмосцї.

Тепер похилилась вона над своєю вихованкою, як стара, від грому розчімхана верба над тихою водою. Надія лучшої долї проблискувала ще з її очей, як молоді вітя вербові вибігають із старого пня, та тільки не знати було, чи судилось знидіти, чи розвинутись і сій послідній прояві житя.

„То ж чого вам так знов розпадатись!“ лагідно проговорила стара Пилипиха. „Адже се як то кажуть: молодість — буйність. Перешумить, як весняні води, а потім устаткуєть ся.“

„Так, устаткуєть ся!“ гірко промовила Маланя. „В чім йому устаткуватись та для кого? Чи ж погане йому таке житє буяти від досвіта до ночі, у веселому товаристві пробувати! Ось нині скоро світ повіяв ся,

і так день в день по тих ловах, по тих забавах, з тими панами . . . "

„А якби ви ласкою, добротою вашого серця собі приєднали, до дому притягали? Ласкою усе можна приєднати, все зробити".

„Приєднати. . . Чи мав він коли небудь для мене серце? Чим його приєднати, чим я можу його приєднати? Лестними словами, чи просьбою, чи грозьбою! О коли б ти знала, як я його ще тоді молила, на вколїшках молила, щоб він мене відцурав ся, щоб не вязав менї світа. На все, що дороге на світї, я його заклинала, а він гадиною сичав надо мною і з пекельною радостю казав менї, що я буду його і тільки його. По тім вже я знала, що від його вже нїчого вижидати. І додержав свого слова. Я тепер його невольниця, його слуга, навіть гірш слуги . . . "

„Чи ж годить ся так розпуцї віддаватись? Та ж і в їх є людське серце! Нї! се вам тільки так здаєть ся, ви розболїлись, світ вам тьмою закриваєть ся. Пригадуєте собі, як ви усїх добрими людьми називали тоді ще, як раз в раз приїздили женихи, як той городянський панич обсипав вас цвітами . . . . Та на що згадувати! Чи може бути такий чоловік, щоб не полюбив вас, щоб хотїв вам житя звялити, ваш вік утопити! Вже ж їм мусїли ви до серця припасти, коли так за вами

побивались.“ (Стара Пилипиха все говорила про Маланиного мужа: *вони*.)

Лице Маланї ще більше зблїдло. Вона повернула свої сльозаві очі у вікно, де видніїли ся далекі поля зелені, сонячним промінням золочені, поміж пашнями вививав ся широкий гостинець, а в далекости синїв гай. Оттуди глядїла вона задумана, а серце її, здаєть ся, зворушилось давними згадками і скиміло за колишнїм щастєм. Не чула, не слухала вже бесїди своєї старої няньки, думки бистрим летом зняли ся в иншу сторону, в минувші часи золоті, веселої, безжурної молодости. „Сни мої золотії, чого ви колисали мене в моїй молодости...“ наче сама до себе говорила Маланя... „Ох як тяжко ви меме обманули! Пригадуєш собі, моя няпечко, яка я тодї весела та щебетлива була, як радо витала я сьіт і людий. О я тодї не знала і не думала, що можуть бути злі люди на світї, щоб завидували щастю сироти, що може бути камінне серце, що придавить мою доброту, мою любов, мої надії. Я злїтала тодї думками високо, високо, я буяла, як той метелик від цвіту до цвіту, я співала пісні веселі, свобідні, як весела і свобідна пісня тої невинної пташки. І менї здавало ся, що в світї рай, що можна бути щасливою, я не знала горя, хоч не знала моєї матери і жила

під чужою опікою. Я працювала для моїх опікунів, я доглядала їх добра і тїшилась їх добром, я не знала красшої радости, як бачити других людей у щастю. І менї здавало ся, що й всї люди так думають і жиють для спільного добра і що в їх нема красшої працї над працю у купі, одно для другого.... А як я підросла і мене вивели перед свїт та почали нагадувати про женихів, то мої думки зароїлись ще більше. Я видумала собі такого чоловіка, що для його житиму душею — серцем, для його тільки працюватиму з усїх моїх сил, його веселити, житє як цвїтом розкошю та радостю стелити, а вїн мене зрозуміє і поведе в широкий свїт, що раз висше й висше здійматиме мою душу і розкриє менї той сонний рай, що стільки разів маячив ся в моїх снах... я не забула тих казок, що ти менї в дитиннім віку вечерами розказувала, я їх в серцї заховала, душею перейняла. Я знала, що воно не може бути в житю усе так як в казцї, я не вижидала царевича, щоб здійняв мене на золоте сїделце і повіз у морські палати, але все ж хоч щось трохи подібного, хоч трохи так певного і гарного житя як у казках забажала я й для себе."

Маланя розгорячилась, її очі розпалали огнем, на лице виступив легкий румянець, а уста дрожали як рожеве листя від вітру.

„Ох дитинко, чи ж бувати на світї тій правдї, що в казках! Та ж на те й вони казки, що їх в світї не побачити і не зазнати".

„Я ж, кажу, не бажала царевича, я спершу сама не знала, чого менї бажалось. Але бачивши тих, що вертїли ся коло мене і як кажуть, старались о мою руку, я зовсїм не могла знати, для чого мала б я кого небудь з них більше любити від других людий. Всї були вони такі звичайні люди, і я вже наперед про кождого знала, що їздить він женитись. Я тянцювала, гралась з ними, як танцювала тодї, коли мене перший раз танцю навчили. Коли вони менї говорили лестні слова про красу та любов, я не ймала їм віри, бо я се чула від кождого з них, і менї здавало ся, що кождий з них, їздячи женитись, так само мусїв говорити дождій панночцї на відданю. Аж як побачила я того... як ти кажеш мійського панича, як почула його бесїду, менї наче б новий світ повернув ся і менї здавалось тодї, що й навіть сама казка може бути правдою... О Марто, моя дорога, тепер вже менї світ закритий ; нї на-що вже менї його нї хвалити, нї гудити. Ми по вік вже не побачимось із собою. Замкнула я вже моє серце і раз собі сказала, що нїчого з того не буде. То ж не маю що перед тобою правди скривати, бо й не соромлю ся того,

що я тодї думала, які думки в мене зворушились... Він був такий тихий, смирний, задумчивий, наче той місяць, що в погоду на синьому небі плаває. Ще нинї тямлю той день, як ми в веселім товаристві вибрались у гори. Крутими стежками здіймались ми що раз висше та висше по стрімких скалах, понад дебри і пропасти, аж поки не станули на самій горі, звідкіля розкривав ся широкий простір. В долинї шепотїли сосни, шуміла вода, простирались широкі полонини зелені, цвітами всипані, над ними розпостиралось голубе небо, як широкий безконечний намет, серед неба стояло ясне сонце і досягало нас своїм промінєм ярким. Він стояв коло мене, зняв капелюх з голови і наче у молитві до Господа говорив: „Се житє чоловіка! Най здіймаєть ся раз у раз до гори, най виходить трудними та певними стежками з низоти у гору, а світ розкриваєть ся перед ним раз у раз в що раз більшій красї, що раз обширнїйше, виднїйше, могутнїйше. Лякаємось гори — стоячи на долинї, а тут на горі перед нами тепер ясне сонце і ми готові, як той орел, думками здійматись у саме небо. З трудом здіймаєть ся чоловік у гору, як трудне житє у праведній працї. Та зносячись у гору, треба заховати ту силу і свіжість духа та чистоту серця, щоб не дістати завороту, не

впасти у пропасть, а радо і свобідно глядїти у просторе, безконечне небо“ І його око блищало такими дивним блеском, в його голосї була така чарівна сила, що менї в памяти ожили всї дива казок, ті золоті скелї, сміливі царевичі, і тодї я зрозуміла, що можна одному чоловікови душею віддатись у привід і його більше любити від других. І не раз, як вийшли ми в город, на поле, до господарства, всюди він розкривав менї у своїй тихій розмові таке якесь гарне, нове житє, що я його досї не знала і нїде не бачила. Я його слухала як учителя, переймала його кожде слово, росла його духом. Він не величав ся своєю бесїдою, але його слухали всї і хвалили його статочність і мудрість. Я бачила, що на його глядїли зависним оком молодики, що вертїлись з пустими словами коло мене, та про се менї було байдуже. Мої опікуни поважали його і самі хвалили передо мною. Тож цвітами стелила я собі моє будуче житє. Та саме тодї став дуже вбиватись Порфір (так звав ся муж Маланї) о мою руку. Я прочувала якесь горе і по правдї нїкого ще так чогось не лякалась, як його. Він не відступав від мене, а я бажала геть від його утїкати, хочби край світа; я бачила, яким зависним оком глядїв він на того, як його прозивав, „міщука“, і я не могла повірити його словам,

що він мене над життє любить і обожає! Нї! я вже зпочатку чула якийсь дух гадини і благала його, щоб понехав мене на віки, щоб не зготовлював смутку для себе і для мене. Та даремні були мої благаня, пуста моя надія. Одного дня прийшов якийсь лист до моїх опікунів. Я його не бачила, нї читала. Але після того мої опікуни не хотїли й нїчого чути про городянського панича, не допустили більше до свого дому, назвали його підлим негідником, нїкчемником і заказували менї згадувати про Степана. Менї завернулась голова, я чула, що се неправда, що се якийсь підступ, огида, але мене сили опустили оправдувати його, менї світ затуманив ся і я втеряла притомність..."

„Що зі мною з того часу дїялось, не знаю сказати. Неначе глубока рана розятрилась в моїм серцї, несказаний жаль мутив мою душу, думки мої, як росколихане море, рвали мене із собою у страшні пропасти, давили мою грудь, безладно розривали мою бесїду... я не знала, що з собою дїяти, я не мала спокійної ночі, тихого сну, відпочинку, бо менї все ставав живий його образ, сумний, сумний, ізранений, неправдою скаляний... І нїхто не чув мого страшного горя, не бачив мого болю, що розривав моє серце, нї трівоги, що відбирала менї охоту до життя,

хмарами світ менї закривала... Серед людей жила я пустельницею і по вік бажала б зістати черницею, що її цурається ся світ, а вона світу. Серед тихої ночі сльозами благала я Господа, щоб змилосердив ся надо мною, щоб або дав проявитись правдї, виявив його непевність, впевнив моє прочутє, або збавив мене від сего страшного житя без серця і любови... Та даремні були мої благаня, а мої грішні молитви не мали послуху. Від його не було нїякої вісти, про його не чула я нїчого хиба инколи насмішні, погордливі споминки. Не тільки Порфір, але й мої опікуни корінили його з мого серця. Я нїміла перед їх словами, хоч не могла йняти їм віри, моє щастє-марево мов у гріб западало, а серце моє наче деревенїло від тяжкого болю.... Як воно зі мною сподїяло ся, сама тепер не тямлю. Я бачила, що мої опікуни журять ся моєю журбою, і менї стало їх жаль. Я попрощала мої сни неповоротні, не бажала і не вижидала щастя; байдуже було менї тепер про мою долю, про цїлий світ. Не в силї було менї тепер вжє кого небудь любити тою любовю, що на хвилю огнем запалила моє серце. Я відпрошувалась від замужя, ще раз благала я Порфіра, щоб покинув мене вже не ради мене, але задля самого себе, задля свого добра і щастя, бо я не година нїкому принести

не то любови але хочби трохи праведного, приязного життя. Він не відступав мене, радостю блищав, коли за моєю просьбою витрискали сльози. А мої опікуни вговорювали мене, що я навикну, що не розумію ще тепер свого щастя, нехтую добрим чоловіком, кидаю свій талан. Що ж мені було робити? кого порадитись, в кого долї поспитати? Коли б я знала світ широкий, який тихий закуток, де б далеко від напрасних людей можна було жити тихою працею, я була б усе кинула, всїх відцурала ся, не жахалаб ся нї недостатку, нї гіркої праці, щоб тілько визволитись від тої нелюбязної нахаби. Як могла я йти замужне маючи серця, з приголомшеною душею, із збуреним щастєм неповоротним, без надії, без охоти?... Але менї не дали супокою, представляли, вговорювали, намовляли і так довели до того, що я віддала наконець мою руку Порфірови. Я не уводила його лестними словами, він знав неміч мого серця, мою неохоту до нього...“

„Та раз ставши його жінкою, я покинула, забула мій давний світ, відцурала ся моїх думок і старала ся усе зробити, що повинна чинити добра жінка. Я годила йому як своєму панови, старала ся відгадати його волю, сповняти його бажаня. Байдуже було менї про те, що він не мав для мене нїякої прихиль-

ности і за кождим разом давав менї вчути свою побіду. Мовчки переносила я його примхи, а не маючи любови, не жадала я її від нього. Але хоч милосердя, хоч трохи пошанівку, спокою для себе — ось чого я бажала тепер. Тільки ж усе має свою міру, і моя терпеливість зломала ся, мов іржою, перигризена неустанною гризотою... Усе перенесу, — не витерплю тільки моєї обиди, вічного сміховиска перед людьми, сорому перед світом! Я не знала зпершу, що йому треба було тільки моїх гроший сирітських. Та не жаль менї їх, бо й на що вони менї здадуть ся тепер? Але чому не сказав сього уперед, — я була б віддала йому послїднє, щоб тільки збавитись від сеї муки... А тепер за всю мою працю, навіть на село не можу показатись, щоб не вчути насмішків та проклонів на нього і на мене.„"

„Господи! що вам? Що з вами дїєть ся?"

„Що має дїятись зі мною, коли чую, як помітують ним люде, як проклинають тяжкими словами — його, що мав бути батьком, учителем і провідником для бідних людий, що мав їх добру навчати, від гріха хоронити, а не ширити розпусту, ганьбу в родинї... Чи ж не знаєш, що дїєть ся в селї, що вирабляє він з челядю, з дївчатами..."

І Маланя закрила своє лице білими, ви-

мізернїлими руками, а груди стискались то здіймали ся від жалю, плачу і сорому.

„І я мушу чути їх нарікання і плач, прокляни батьків і материй, слухати їх обидливих слів і себе бачити змішаною з тою поганю. Чим же я в тім винувата, як заслужила я таку наругу?...“

На дворі почуло ся сковитанє ловчих псів-і кілька голосів розмовляючих. Маланя обтерла свої сльози і вийшла до другої кімнати. Се надходив Порфір з двірськими товаришами, щоб покріпитись, як мовляли двораки, „веселим, ловчим снїданєм із рук гарної попівни.“ Незабавком звенїли келїшки і шклянки і ще веселїйша гула бесїда.

II.

Тече вода із города
Край кореня дуба,
Нема ж менї відрадоньки
Від мого нелюба.

Тече вода із города
Край синьої мятки, —
Сушать мене, вялять мене
Мої недостатки.

Ізсушили, ізвялили,
Як тую билину;
Нїхто мене не жалує
Бідну сиротину.

Галаслива була громадка. Дим наповняв цїлу світлицю і мало що зовсїм не затемновав світла, що стояло на зеленім столику. Тут були розкинені карти, недопалені цигара, порозсипуваний попіл, купки мідяків і шістаків та деякі банкноти.

„Йду!“

„Vorpass gesehen!“

„Два —“

„Слїпо“

„Zupass blind!“

„Три дамі!“

„Три королї!“

„Три аси!“

„А бодай вас лихо не знало з тими асами“ —

„Давайте дальше, шкода часу!“

„Не спішись, ще твоя купка пересунеть ся до мене“.

„Ей годї бо так на сухо. І думки засихають, і фортуна хвостиком мелькає!“

„Велика правда, велика правда о. Миколаю. Ото з мене господар, що позабув свою голову. Алеж бо та жінка десь запроторилась. Прошу, зробімо собі маленьку павзу, я зараз постараюсь.“

„Але, але о. Порфірий, не турбуйтесь, не трудїть вашої жінки“.

Але о. Порфір був вже за дверима.

„Краси, кажуть, на тарілцї не подаси“, пробурмотїв оден з гостий. „А тут ще знечевя напали мов голого на дорозї!“

„Е, вже таки хоч би книшики з парастасу, а голодувати не будемо“.

„А воно таки, пане комісарю, непричком сказавши, не мало книшів повернуло ся в вашім животику, вам на здоровля“, весело підхопив о. Миколай, погладжуючи товстенького комісаря по животї, що як полубічок заслоняв невеличку його постать. Всї засміялись, і комісар весело реготав ся, нї трохи не

ображуючись посудженєм о користуванє з приходських приносів.

„О бодай то святили ся попівські книші та вікували добрі прихожани. Не раз, як сижу так за зеленим столиком, знуджу ся та змучу ся, та так і запахне менї книшами, аж слинка йде і таки не видержу та гайда на село. Нема як село! Там то розумно вигадали! Хочеш книша — є книші, хочеш масла, є й масло і сир, і горівки принесуть і курку спечуть і поросятини доложать. Єй Богу, дуже мудро вигадали! А инодї, як вже нїяково їхати на село, то щоб хоч забути ся, таки в канцелярії заспіваю собі наш парастас та так мов живі мелькнуть перед очима свіженькі книшики, колачі і трохи полекшає на серцї".

І розбалакав ся сердечний комісар. Се був його любий, невичерпаний предмет до балаків. Його кругле товсте лице кармазином обливалось від одної згадки про їду та питє. Цїла його постать невелика, кругленька і запасна видавала ся неначе великий книш на стільчику, а голова мов румяна шишка, що висадилась у гору і добре зарумяніїлась від палкого піднебіня. Мало хто знав докладно, який уряд мав він у містї. Мабуть не великий і не важний, бо не було празника і великого свята, весїля або хрестин, щоб він не виїздив на село у гостї. Вся околиця далека і широка

була йому коли не споріднена то добре знакома. Всюди був він по части в гостях, всюди витаний і гощений як свояк. Любив він з кождим щиро поговорити, потїшити, порадити, знав всї тайни домові, всї недогоди родинні, умів і чесати і гладити і посватати і на росу провести, грав в карти, любив добре зїсти і ще лучше випити і так був з усїми в згодї, навіть з самим собою, з своїм горлом і животом. То ж і не раз сам про себе насмішливо говорив: „де хлїб-сіль- і каша, там домівка наша“. Молодші величали його вуйком, а старші „паном комісарем“, як звичайно у нас все зветь ся комісарем, що з міста крім звичайних волоцюг виїздить на село. Із попівського роду знав він усї звичаї й обичаї домашнього житя, мав незвичайну память до празників, відпустів, імянин і родинних поминок, дуже величав світлість східного обряду, практичність празників і відпустів і ненарушимість старих звичаїв гостинности. Він мав в містї невеличкий власний дімок, де жив з своєю жінкою і гостив добрим словом і теплим росолом всїх знакомих, що колинебудь приїздили до міста на ярмарки. Чи в день, чи в ночі, можна було сюди заїхати й заощадити оплату заїздного в гостинниці, а хоч пан-комісар не мав в себе дома вина, та за те все дуже радо водив

кождого до самого найлїпшого жерела провінцияльних вин. Се була його відплата за дознавану гостинність. До всїх тих добрих його примітів лучив ся все веселий гумор. І тим зближав ся він дуже до о. Миколая, свого колишнього товариша шкільного. Ріжниця була тілько у зверхній обяві. О. Миколай був високий, більше худий, а його гладенька лисина вилискувалась тепер серед густого диму мов повний місяць в хмарах. Пан комісар синїв від сміху, тратив голос, неначе б душив ся, а о. Миколай білїв, випинав ся і як магельницею по стільниці торохкотїв своїм сміхом по ухах всїх слухачів.

Так і тепер сміх о. Миколая переглушував усїх гостий, що втїшали ся книшевим смаком комісаря. І здавало ся, що се цїла сотня сміхунів стрясла хатою і задзвонила в шиби.

„А чом же-ж ви не пострижетесь хоч би в ченцї? Або чому не кажете собі давати вашу платню в такій постатї, як ми побираємо!“ говорив о. Миколай.

„Е таки знаєте, що кому чля та подоба. Мужикови цїп, а панови шабля. Та й не кождому даний такий голос, щоб виспівав зараз печену курку. От хоч би наш Порфір. Співає, співає та все на самоїлку. Навіть на хрестини голоруч ідуть“.

„Молодий, молодий, не вправний! Не знає, як з людьми обходитись. Як перебуде те, що я, то й буде може знати, як заходитись. Треба знати, як приговорити, злегка допімнутись, заслуги положити. Ось і в мене давно так пусто, голо та сухо відбувалось. Так же ж не в тімя битий. Моя хата стоїть на горі, видно здалека, хто йде. Ось як тільки побачу, що з дїлом, до хресту чи до слюбу, давай переверну метрики, розвідаю скільки голов в родині, скільки хто має лїт, як по імени називаєть ся. Та опісля як пічну розпитувати про Івася, про Настусю, Петра, і як там їх похрестили, як зачну довідуватись про здоровля, про слабости, так мій парафиян як віск змякне, цїлує по руках, що я так все про всїх памятаю, а далї сягне і в глубоку кишеню і на офіру дасть і службу божу замовить і хлїба принесе. А ще як раз на чотири недїлї скажу хлїбодайну проповідь, то вже і сухарі можу сушити з приносів. Хто хоче їхати, мусить мастити!“

О. Миколай не скривав ся з своїми поглядами. Що на умі, те й на язиці. Не таїв він і своєї неохоти до власного стану. Се була комедия його житя. Вдовець від двайцяти лїт, з роду невтомний любитель товариства і потїшитель всїх, що слабують на нуди часу, рвав ся і тріпав ся у чорних

ризах, як риба на суші. Веселий, говіркий, безжурний як євангелська птиця, літав чи їздив від дому до дому, де тільки курило ся з комина і не сїючи, ні орючи, коли не збирав мамони сего світа, то вдоволяв свою „плоть“, котрій не все знала годити недоучена кухарка-господиня. То ж в дома був гостем, а в гостях домовим. Вихудїла пара коний, розтарахкана, болотом обросла бричка і заспаний, до холоду і голоду навиклий парубок — були в його все на поготовлю.

„Я тільки не знаю, тягнув дальше о. Миколай, — що за лихо насїло тому Порфірови пхатись у попів. Був у Відні, слухав фільозофії, робив якісь докторати, письмом підмазував ся, книжками обкладав ся, а нараз грибом сїв!“

„Е, навчить біда попити, як нема з чого жити“, злосливо підхопив комісар. „То так за молоду фюкає по голові воробцями. Підіпхне папір під паху, лизне тої фільозофії мов з черепка каші і вже учений чоловік та гадає, що в світї так легко паперами згортати гроші як кадильницею махати. Поки в кишенї не пусто, то й гуляє як коник на провеснї по зеленій траві. Але як не стане побренькачів, як жидки не дадуть перейти через улицю, тодї мій фільозоф попустить уха і гайда у рясу як рак у борщ“.

Комісар очевидно розмахував ся до широкої розвідки про новочасних героїв семинарицької фільозофії, але саме тепер внесли велику тацу з гербатою. Велика фляшка руму збила комісаря з пантелику і придусила всї фільозофічні згадки. Тепер скорше міг би він був розправляти о караваннім чаю, о неперечщім впливі руму на людський гумор і всїляких инших животових питанях, анїж про фільозофічні вимоги житя. Тихенький почтар, що досї мовчки перелїчував в своїй кишенї мідяки призначені для фортуни, пробурмотїв кілька фраз „о гарнїй гербатї у гарної господинї“ і з великою зручностю проковтував широкі скибки хлїба з маєвим маслом. Всї були в як найлїпшім настрою. Скоро знов задимили ся цигара і люльки, а на зеленім столику пересували ся карти, стукотїли кулаки грачів і подзвоновали гроші.

Незабаром задзвонили на дворі дзвінки, затуркотїло, загудїло, а по хвилї вказав ся в дверях новий гість. Молоде, чисто виголене лице, старанний стрій щойно з під кравецької голки, стоячий ковнїрик з чорною краваткою, блискучий перстень і паличка в руцї, — все те разом казало відгадувати в новоприбулій „духовній“ особі „алюмнуса“, чи то б богослова „на ожененю“.

Та всї були так сердечно зайняті своєю

грою, що не запримітили нового гостя, і він непостережено пішов до другої кімнати привитатись з господинею.

„А се ти Петре, так в пізну пору!“ проговорила Маланя.

„Я в власній особі, тїточко. Простїть, що в так пізну пору забезпокоїв вашу хату“.

„Та що ж се ти знов таке говориш. Хиба не бачиш, що в нас і без тебе мов в гамарнї. Але де се ти так був завірюшив ся, що й слух за тобою пропав. Чи не посватавсь вже де?“

„Ой нї ще, тїточко, нї. Я ось приїхав до вас, щоб присватали мене“.

„Я до сватаня!“ гірко проговорила Маланя. „Моя рука нещаслива. Але скажи правду, чи справдї ти вже скінчив своє дїло, бо щось ти дуже веселий, як бачу, такий веселий, як звичайно заручені бувають“.

„Заручений хиба із сухою вербою!“

„От дай покій жартам, розгости ся та розкажи по людяному, а не гни баляндрасів“, говорила Маланя, розставляючи перед Петром всїляке їдло. „Де ж то вже чи не три роки волочиш ся по всїх сторонах і досї ще б не мало бути кінця?“

„Буде конець, як поможете тїточко. Я власне приїхав просити вашої і вуйка помо-

чи. Що я вже не наїздив ся, не набував ся, не навидав ся і таки вертаю в сї сторони".

„В наші сторони?! Та ж тут точнїсенька пустиня, нї одної панночки, мовби посуха висушила".

„А в Вербівцях?"

„В Вербівцях? У кого?"

„А в Лаврів?"

„В Лаврів?"

„А панна Галя?"

„Свят, свят, свят! Що тобі Петре, чи ти вже свої очі видивив, чи голову де по дорозї запропастив, чи тільки так на сміх підіймаєш?"

„Але ж справдї, зовсїм поважно се кажу".

„А бачив ти її?"

„Так нїби бачив"...

„Та ж вона могла би бути мало що не твоєю матерю! Незадовго вже трийцять пять лїт".

„Та чи ж то все таки з молоденькими женитись? Я ж вже також не дуже молоденький. А ще як розглядїв ся добре по свїтї, то таки бачу, що лучше женитись із старшою від себе. Чому ж все тільки чоловік має бути старшим від жінки? Чому не має бути раз на відворот!"

„Ей Петре! щось ти не добре думаєш.

Скажи но правду", з притиском говорила Маланя, „скільки в тебе довгів?"

Петро трохи змішав ся, спустив очі і мовчав.

„Най Бог тебе боронить запродавати своє щастє, вязати свій вік, цїлий світ за пустицю. Волїєш кровавим потом заробляти, нїколи не женитись, як так своє щастє затопити".

„Або ж я кажу, що я себе продаю? Але вже ж і сього не вчинив би я нинї, щоб брати даром на себе тягарі. Тепер тяжкі часи, світ практичний з усїм числить ся. Що нинї по красї, по добрім слові, по молодости! Прийдеть ся битись з нуждою, в голодї і холодї горювати, а тодї відлетить охота і до милости, а краса щезне мов та барва з роздавленого овочу. Я прецї кінчив якісь школи, трудив ся, починив видатки, так можу вимагати, щоб бодай за все те менї тягару ще не надавали. Нинї простий хлоп дивить ся за ґрунтом, а не за дївчиною, такий сїлський учитель бере тисячі за жінкою, а я, перекоротавши шіснайцять лїт, мав би творити милосердє для безпосажних панночок з гарним лицем а пустою кишенею і з тисячними забаганками! Менї здаєть ся, що воно лучше, як є що зїсти і на чім сїсти, а вже потому й серце найдеть ся".

„Але ж бій ся Бога, Петре, Галя вже від пятнайцяти літ стара панна. Та вже ж і не така вона, щоб не зміркувала, що ти не задля неї, але задля її гроший женеш ся!“

„Га, воля божа! Тому й приїхав я до вас тїточко і до вуйка, шоб віддатись під вашу покрову“.

„О, Петре, роби що хочеш, а я таки тебе нїяк не буду тут сватати. Як ви мізерно дивитесь на такі речі, мов в карти програєте ваше житє і щастє. Не хочу, щоб ти або Галя колинебудь опісля нарікали на мене. Знаю я добре, що значить завязати собі світ раз на все, і нїкому не бажаю такої долї, навіть самому ворогови“.

„Та що ж тут так страшного? Преці я не кажу, що я її не буду любити. А вже ж було б зле, як би я сам в недостатках, в довгах, ще й другій особі казав макухи бити і цїле житє в нуждї коротати. Чоловік повинен передовсїм поводитись розумом. Серце мов той вулькан вибухне, розпалить ся, закурить ся, лявою розіллєть ся, а опісля затихне, випалить ся і зимною корою укриєть ся. На що такого заводу! Чи не лучше менї бути прозорним, оховстати трохи серце і шукати згоди між житєм і серцем. Вже за се одно, що позбуду ся моїх клопотів, вирву ся з довгів і не знатиму нужди, буду їй вдячний, а вдячність

перша ступень до любови. Що значить нині чоловік без гроший, яке може бути житє без вигоди...“

„О ви молоді старці!“ нетерпеливо перебила Маланя епікурейські виводи молодого богослова. „І ви пхаєтесь на проповідників християнської любови, ви кажете людям вирікатись богацтва для правди і любови ближнього, переносити терном увінчаний хрест житя!“

„Але ж тїточко, побачите, що з мене буде добрий піп. Далеко лучше говорить ся про ощадність і працю, коли кишеня повна, далеко вимовнїйше проповідуєть ся о постах, коли в губі не млоїть, а як усе гаразд, тодї любов християнська стаєть ся дїйсною правдою. Побачите колись, який з мене буде прикладний священик!“

„Не жичу я тобі зла. Най тобі поводить ся як найлучше, але памятай, щоб не довело ся колись на старі лїта жалувати за молодечим запалом, котрого вирікаєш ся, і нарікати на нещирість людий, самотність і опустїлість“.

„О я признаю, що ваші слова дуже гарні, особливо в ваших устах. Тільки невмолима проза мого житя кидає мене в противну сторону. Се, тїточко, також новий ідеал оженитись із старшою особою, розполоменїти

її душу молодечим огнем, повернути їй колишні сни, оцінити її серце"...

„І кабзу!"

„Ах ви мене зовсім таки засуджуєте".

„Не я суджу, а твої власні слова".

За хвилю сидів вже Петро у другій кімнаті серед грачів і пробував вступного щастя. Для молодих богословів і гра в карти має свою ворожбу. „Хто в грі нещасливий, той в любови щасливий". Задля того, здаєть ся, так мало зворушує їх програна, а навіть наповняє надією на добрий посаг і заохочує до дальших картярських неудач. Недалеко від столика шумів кипучий самовар як монотонна пригривка до уриваних криків картярських витязів. Густий дим, запах руму, мрачне світло і неустанний дзвенкіт гроший, похилені, пристрастю покривлені лиця, — все те разом складало ся на сумну картину схибленого житя людського.

В третій кімнаті сидїла Маланя одна, самісенька, в думках затоплена. Ніч була пізна, в сїнях вже заспівав півень у другий раз. Навколо було тихо, тільки від часу до часу долїтали крики грачів. Сон відлїтав від очий Малані. Її думки буяли далеко світами, серце скиміло несказаним горем, било ся в груди наче б їх провалити хотїло. Повний місяць світив крізь вікно і ясною струєю

освічував блїде лице Маланї, сріблом обсипав її розпущене волося і дивною силою потягав її думки ген на світ широкий, далекий. Тут було так душно, тїсно, несамовито мов у вязниці. А там по темному блакитї плавав білолиций, світлом обсипував широкі поля, тихі сади, там лящів соловейко, і чарівною музикою розпливав ся шум води на лотоках. Сей світ нагадував тепер рай, рай правдивий, тихий, невинний, чарівний, бо спали люди і не ворушили святої тишини, не псували божої краси своїм недоладним гамором. Се була природа у своїй чистотї, невинности, сама в собі для своєї краси.

І дївоче серце Маланї було колись таке спокійне, тихе, чарівне, її думки були такі чисті як та вода, де відбивав ся місяченько у повній красї, такі буйні і широкі, як просторе небо зорями засїяне, її душа була така незворушена, нїчим незамучена, чаром облита, як та нічка тиха, місячна, світлом чарівним осріблена. А тепер мов змия обвила ся навколо серця тяжка туга, печаль по марнім житю, по збурених надїях, по несповнених бажанях. Відразлива теперішність, безцвітна, стоптана, томляча, горестю наповняла, проймала страхом молоде серце Маланї, затроювала її думки і відвертала їх від темної, пропастливої будучности. До чого пристановитись, до кого

прихилитись, де набрати відваги і сили до такого житя, що вбиває душу і точить здоровля? Нащо жити, нащо томитись і поневірятись? „Кому потрібне моє житє?“ питала вона сама себе. А глухі, уривані крики і сміхи грачів серед нічної тишини були відповідю на се питанє. „Отсе любощі мого житя, — тихо шептала собі Маланя — се відрада мого житя, відплата і нагорода моїх трудів.“ І тихі та горячі сльози завертїлись в її карих очах і жемчугом скочувались по розгоряченім лиці. Все навкруги неї, здавало ся, завмирає, неприязню і смутком віддихає, мов у гробову пропасть провалюєть ся. А над тою пропастю миготїла сумна постать Степана з жалібним, вимарнїлим лицем, з запалими як жар палкими очима, з благаючо простягненими руками. І її серце забило ся, жаль, милосердє і загасла, приспана любов розбурхались в її серцї, вона готова була простягнути свої руки, і понад пропастю до його злинути, на віки вирватись з того томливого воздуху, що окружав її, і знести ся у праведне, любяче житє.

„Маланю, Маланю, дай менї ключі,“ озвав ся біля неї храпливий голос.

Маланя прокинулась із свого дивовижного сну, повела очима поперед себе і злякалась. Перед нею стояв Порфір з свічкою

в руках, з розжареними очима і здавало ся, тряс ся від страсти, що тягла його до зеленого столика.

„Дай менї ключі“, повторив він нетерпеливо.

„Які ключі, нащо тобі ключів?“

„Не розпитуй багато, давай, не маю часу. Дай менї ключі від комоди. Менї треба гроший“.

„Боже!“ заголосила Маланя, догадуючись усього, чого бажав Порфір. „Яких гроший тобі треба! Порфіре змилуй ся, що ти дїєш!“

„Не псуй менї часу, не відвертай від мене фортуни. Менї конче треба гроший. Мушу відбити ся, щастє менї тепер послужить“.

„Не за сирітські гроші“.

„Не розводи менї твоїх фохів“.

„Нї, нїколи не згоджу ся на твої“...

„Кажу тобі не дражни мене, давай, а то пожалуєш“.

„Бери силоміць, щоб моя рука в тім не була“.

„Е! буду я тебе ще допрошувати“, з сичачим гнївом проговорив Порфір, і трясучись від злости, мов у лихорадцї, відтрунув свою жінку на бік і сягнув під подушку за ключами,

Поблїд місяць, на сходї вже червонїло і до кімнати вкрадало ся ранне світло, як Маланя прийшла до себе з свого переляку і обуреня. Ще один, новий тяжкий камінь придавив її серце, ще одна згасла надія, одна розятрилась рана... може послїдня. Вона поглянула навколо себе. Шуфляда була висунена, розірвана калитка. А в першій кімнатї все ще озивали ся ті самі крики і сміхи, сипались гроші, стукотїли кулаки, ярились, розяснялись, то пристрастю хмарились лиця грачів.

„І навіть перед чужим добром не злякав ся, не побояв ся чужої кривди". І залила ся горячими сльозами, заломила білі руки. А ранне сонїчко весело вставало, тихий світ золотило, до житя будило, огрівало, а не могло осушити слїз бідної, споневіряної жінки, розігнати її хмарних думок, розвеселити зараженого серця.

III.

Стоїть явір над водою,
В воду похилив ся,
Чогось милий чорнобривий
Тяжко зажурив ся.

Як же менї не хилитись —
Вода корнї мнє,
Як же менї не журитись, —
Само серце ниє.

„Степане, а покинь но вже раз ті твої книжки та ходи до нас“, кликав о. Григорий крізь вікно до свого сина. „Такий гарний вечір, а він засидів ся в тій душній хатї і не гляне на двір“.

„Зараз, зараз, ще тільки хвильку“, обізвав ся голос з середини.

„Та чи мало було з тебе того дня. От дай вже покій, відпічни трохи, дай волю очам та думкам твоїм“.

„Оттак то, приїде на кілька день і навіть дома не покидає тих книжок. Вже аж збілів, зовсїм тільки як снасть ходить. Аж жаль дивити ся“, говорила панї-матка, виполїскуючи під хатою гарні огірки до квашеня.

„Так то вже на старість хиба ми обоє будемо себе втїшати. Годуй, годуй, а підростуть, то як ті пташки з гнїзда порозлїтаються ся. Поки ще молоде, то горнеть ся, а потому і не звідаєть ся... Оттой ще остав ся, та й то на вилетї“.

„Степане!“ кликала знов мати, „а ходи но вже до нас.“

Нїхто не обзивав ся.

„Щось наш Степан таки дуже посоловів“, говорила дальше мати тихим голосом. „Де то та колишня його веселість подїла ся. Мало говорить, нїчого не їсть, не спить, на самоту утїкає. Нераз, як несподївано надійду, він сидить задуманий та так і зжахнеть ся. Питаю і не розпитаю нїчого. Бовкне слово та й тїкає. Щоб тільки борони Боже не занедужав. А ще з тими книжками не може собі дати ради. Господи! десь то тепер такий свїт настав, що стільки треба вчити ся“.

„Ог марниця, дурять голови! А не хотїв мене слухати, не хотїв брати готового хлїба. Конечне забажало ся тої свїччини“.

„Ой то правда! Досї був би вже на спокійнім хлїбі, а то пустив ся як на ту воду, плине, плине і кінця тому не має“.

В дверях показав ся Степан з книжкою в руцї. Його лице було ще дуже молоде, але поважне, блїде, снїде, майже хоровите. З його

очий пробивала ся якась сумота, на чорних бровах нависла журба, а укриваний біль проявляв ся в цілім його лиці.

„Справді гарний вечір“, сказав Степан тихим голосом.

„Чи не приросла до тебе ся книжка?“ жартобливо спитав о. Григорий.

„Таки правду сказати — се моє житє. Та й що ж може бути для мене красшого, як віддаватись науці“.

„І бути вічним школярем“, додав о. Григорий.

„Прещ проповідка каже: учи ся розуму не до зросту, а до гробової дошки. Цілє житє чоловіка — се одна праця і наука. А коли я вибрав собі такий стан, що замість плуга пером та головою маю орати, тож годить ся дбати про те, щоб в мене був засіб того зерна науки, котрим засіваємо наш переліг. Як ви дбаєте, щоб засібна була стодола та не пусті засіки, як ви усе передумуєте, що як красше і лучше зробити, як вас радує прихована вами худібка, добре засіяне поле, процвіт вашого господарства, так і мене радує і веселить моя щоденна праця, мій труд, здобутки нового знаня, новий світ, що розкриваєть ся в отих книжках, і я не знаю, що може бути томлячого в такій праці, що

підіймає мисли чоловіка, розкриває йому нові погляди, нове життє, нове поле до діланя".

„Де то вже з ним кінця довести", озвала ся мати, пильно глядючи на свого сина. „Але ж поговорив би ти, Степане, трохи з нами старими. Нам твоєї науки не засягнути, а самим так і скучно. Не вже ж ти тільки самими книжками житимеш! Треба й в світї трохи повеселитись. Говори таки, що хочеш, а школярем цїлий вік свій не позістанеш. Не сидїв би ти все так в тих паперах, та не тратив твого здоровля, а віджив трохи між нами на вольнім воздусї! Вже ж тобі не перемудрувати всїх, а от так найлучше, як то кажуть: і наперед не виривай ся і ззаду не оставаї ся. Знаєш тепер такий світ, що не мудрість поплачує, а услужність. Хто мастить, той їде, а покірне теля дві мамі ссе. Є ж багато таких, що без муки і великої науки доброго стану доходять; а як має вже свій стан, то й мудрість і почести і слава — усе найдеть ся. Змарнуєш твій вік молодий, на світї не наживеш ся і здоровля втратиш, так що ж тобі буде з твоєї науки".

„Але ж, матусенько, се менї не псує здоровля, се моє житє і моя розривка. Коли у черцї постриг ся, то годї присюди заводити".

„От не пошлювай ся в такого статка: се ще тобі нї до лиця нї до твого віку. Забудь

но трохи твої книжки, а я повезу тебе на празник до Решової. Ти й не знаєш, що Наталка вже як рожа розцвила ся. Яка люба дитина, яка привітна, смирна, тай правду сказати не стид показати її хочби й перед городянськими панами. Як то, коли з доброго кореня, то й добре останеть ся. Воно дуже рідко буває, щоб дівчина без матери добре виховала ся. Але тут не одна, хоч і з материнським вихованєм, мусить уступити. Така вже з роду! Знає як до чоловіка проговорити, між людьми поводити ся і кому належиту честь віддати. Звичайно як вчене, до світу призвичаєне, а не так, як то в нас буває, що тільки на пустицях та на сміхах все кінчить ся. Правда, що батько таки дуже розумно її попровадив, гроша не пожалів, і дома доглядав і до належитої науки вчасно віддав. Таки добрий батько як рідко, і знаю, що своєї дочки голіруч заміж не дасть. А вона ж в його єдна-єдина як око. От найно поїдемо, то й побачиш сам. Вони будуть на празнику, близькі сусїди в давній зажилости, та й таки час вже Наталку світови показати".

Степан мовчав, а хоч мати все пильно на його глядїла, Степанові думки, здавалось, не дуже займали ся славословним описом молодої гарної і поєажної панночки, а відлїтали десь в далеку сторону.

„На що то хлопцеви набивати голову!“ холодно проговорив о. Григорий. „Вже бачу, що ви його таки зараз хочете женити. Мало має свого клопоту на голові, ще треба, щоб жінка нависла на карку!“

„Зараз, не зараз, але чому ж не мав би пізнати? Прецї вже йде до людий“.

„Не думаю я ще женитись“.

„О щось ти дуже змінив ся в послїдні часи!“ говорила дальше мати. „А перше так все маячив о гарних паннах, як голодний о хлїбі. А то все з тих книжок, з тої неперестанної самотности. Відвик від людий, від товариства тїкає, веселої хвилї не зазнає. До чого то все здало ся! Ось диви: другі то і без журби і труду веселять ся, уживають житя і добре з тим виходять!“ І жаль і нїжна любов і материнський докір пробивав ся в її голосї. Вона бажала б неба прихилити свому наймолодшому синови, тремтїла за його здоровля, журилась вже з-за одної тїни його смутку і неперестанно роздумувала над його долею-щастєм. А тимчасом бачила вона свого сина незадоволеним, нещасливим. Сей нахил до неперестанної працї здавав ся їй дивним, неприродним, хоч се була черта її власного характеру — трудящої, запобігливої, неперестанно рухливої жінки. Працюючи майже цїле своє житє для добра своїх дїтей — вона

не могла зрозуміти, щоб праця могла бути щастєм її власної дитини. То ж і не вірила словам Степана, відводила його від труду і науки та заманювала у безжурне, веселе, легке житє, що являєть ся для загалу єдиним ідеалом щастя. Ось тому заохочувала вона Степана до забав і розривок і готова була його чим-скорше оженити з посажною, гарною панночкою, щоб тільки неклопотливим було його житє, щоб весело процвитали його днї, а її материнське серце втїшало ся його щастєм.

А тут її Степан не то що не бажав того щастя, але здавалось, самохіть відтручував його від себе і віддавав ся якійсь тайній розпуцї.

„Не всїм однаково світ стелить ся“ якось важко промовив Степан. „Пчоли мід збирають, а мужи його зїдають“.

Бесїда якось уривалась і замість веселости наводила ще більший сум на Степана. Згадка про женитьбу немило дотикала його душу й очевидно ворушила тайну його серця.

Панї-матка покинула свою роботу і хотїла, здаєть ся, дальше вговорювати свого сина до веселого житя та заохочувати до женитьби, коли якраз за воріньми озвала ся косарська пісня, поважна, протягла та супокійна, як супокійною і вдоволеною буває

душа чоловіка по довершенім дїлї Се вертали косарі з пан-отцевої сїножати.

„От вже й косарі йдуть, а я ще й не зладилась“, сказала панї-мати і чим скорше кинулась приготовлятись до привіту гостий. О. Григорий відложив свою люльку на бік і підійшов під високі каштани, де навколо широкого стола розставлені були лавки.

Цїле обійстя о. Григория було обсаджене високими деревами, берестами, ясенями та каштанами; густі вітя дерев закривали вигляд на дорогу і мов величезним вінком обмаювали похилену хату попівську. Вечір був тихий, погідний, веселий. Далеко десь вертала вже череда до села, чутно було меканє овець та іржанє коний, а тут перед ворітьми ще раз загула пісня косарів, луною роздалась поміж дерева, понеслась гомоном по селу і відбилась аж о гори, що за рікою ще червонїлись від західного сонця. Затихла пісня, занїмів її гомін, а косарі задзвонили у коси і поважно як стадо білих гусий війшли на подвіря. Передовий косар проговорив свою жичливу річ про скінчену косовицю, положив перед пан-отцем оберемок свіжо скошеного сїна, і всї косарі як рідного батька витали свого пан-отця і першого господаря. Се була косарська „толока“. Трийцять косарів, статочних господарів, рік в рік збирало ся за толоку косити

сїно пан-отцеви. Без зазиву і без дозору відбувала ся косовиця з найбільшою охотою і з прикладним ладом в знак прихильности громади для свого пан-отця. То ж намість парубків брали ся найперші господарі цїлого села за коси і з незвичайною торжественностю сповняли сей уряд свого „пошановку". Спільна, господарська вечера заставлена під розлогими каштанами була єдиною відплатою за щирий труд господарів. І тут розводилась та щира синівська бесїда між представителями громади а пан-отцем і їмосцею про всїлякі дїла сїльского житя і господарства, обмінювались ради, укладали ся пляни надходячих жнив, обговорювались усї долеглости і недостатки обопільного пожитя прихожан з приходником. Се був обяв того патриярхального житя між попом а громадою, житя давного, видного ще в проявах історичних подвигів нашого народу, а щезлого за теперішних часів нової цивілїзації.

О. Григорий належав мало що не до попів „antiquae educationis", хоч скінчив всї школи вимагані тепер до „висвяченя". Тільки його погляди на житє, на свій стан і на народ, — ріжнили ся від вихованців „novae educationis". Правда, сї погляди не були взяті нї з книжок, нї з школи, нї із семинарії, а просто виходили самі з тодїшного житя. Велика

ріжниця станів нїгде так різко не виявляла ся, як по селах між паном аристократом а панщизняними „хлопами“, недавно що визволеними з цїлковитої неволї. Пропасть між двором а сїлською хатою, як нї близько вони коло себе стояли, була страшна, непроходима. Нїкому не снило ся о людскости під курною стріхою селянською. Сї бідні, маленькі, темні хати були тільки стайнями, де була такаж робуча твар, як і в мурованих двірських стайнях, де стояли стада коний. З двірських вікон так само дивились на сїлські хати, як на волівню, звідкіля виводили волів у ярмо. В очах панів мав піп на селї мало що не теж саме завданє як і конюший. Нїчого було його приєднувати для себе, щоб пригласкував „підданих“ і зводив згоду між двірським а громадським обшаром! Сю згодливість доконували мандатори, посїпаки й економи з киями у руках. Піп був для двора особою злишною, а ще більше злишною була його прихильність для двора. Аристократичні погляди не менше віддїлювали самого навіть попа від двора.

І ось виходило з того дивне диво. Як добрий наймит у лихого пана привязуєть ся більше до худоби, котрої доглядає, анїж до пана, що його і худобу поневіряє, так і піп осаджений серед „хлопів“ переймав ся їх не-

долею, розумів їх нещастє, милосердив ся над їх нуждою, а обурював ся над нелюдскостю. І серце його прихилялось до тих людий, він зживав ся з ними, потїшав їх, а деколи й охороняв. Так ставав він живим членом тої страждущої громади, переймав ся її житєм і ставав неначе б батьком великої родини.

І ті селяни, нехтувані цїлим сурдутовим світом, відгадували се батьківське чутє, горнули ся у недолї до свого пан-отця, привязували ся до нього правдивою вдячностю і любовю. Молоді парубки і дївчата находили на попівстві захист проти нападів панів, двірських паничів і підпанків. І та сама вдячність і любов виявлялась у служебних відносинах. Слуги забували тут на свою службу і вважали ся більше членами родини, синами першого господаря, як наймитами і наймичками. Вони дорожили крихтою тої волї, якою можна було віддихати на попівщинї; за свою працю, котру їх батьки, брати і сестри віддавали даром на панських ланах, діставали вони тут потрібну одежу і страву, а при статочности дорабляли ся якого такого прибутку. Тодїшне попівське господарство не було перейняте духом спекуляцийним, а змагало найбільш до вигідного житя. Біля попівського стола могли без ущербку живитись і догідно жити бездомні Лазарі, що перед панщизняною нахабою

кидали родинні доми, своїх батьків і материй. Вони пильнували добра своїх кормителів і оборонців, як власного маєтку, привязувались душею до своїх господарів і до смерти не відчужувались від своїх добродіїв. Відтіля пішла ся добра слава про давних „слуг“, про їх вірність, працьовитість і привязаність.

О. Григорий був з роду доброго серця, ласкавий, привітний і добрящий. Молодість тяжко перебута в праці і недостатках навчила його цінити працю і робучих людий. Син убогих родичів, вчасно осиротїлий, повертав ся він змалку між народом, власними очима глядів на нелюдську тиранїю у всїлякій її постаті і сам нераз в школах і в своїх позашкільних услугах дізнав важкого гнету аристократичного світу. Його душа не могла прилинути до тих пишних пустоцвітів без серця, його сирітство розганяло всякі сни про блескуче, вигідне та розкішне житє, а нахиляло його скорше до тих тихих, рівно як і він долею і злою волею кривджених людий непоплатної праці, неосолодженого горя, безцвітного житя. Богословські науки видавали ся йому дуже приманчивими, бо відкривали йому вигляди на независле житє, мали вчинити його проповідником любови і потїшителем сиріт та повернути його назад серед сїльских людий, де був його молодечий світ, де жили

його перші споминки дитинні і зароїли ся перші надії життя.

В ті часи легко було доступити попівського приходу. Мало було званих, а ще менше вибраних, тож самі попи діставали, а не давали „презенту“. І так о. Григорий скоро дістав ся до своїх родинних сторін і любо та тихо проживав з милою дружиною серед давних знакомих. Високим прикладом розумного чоловіка присвічував він своїм прихожанам, простою, ясною але й не менше праведною наукою проводив він їх серед тяжкого життя, а своєю повагою нераз знав тамувати панську буту, корити двірську шаранчу сурдутову, що засмічувала моральний воздух громади. Люди полюбили свого пан-отця як рідного батька, а пані-матка була справдїшною опікункою цїлого села. В слабостях приходили до неї по лїки, в нуждї о підмогу, в клопотах о пораду. Під її оком виховувались і виучували ся на службі молоді дївчата, в її пекарні пекли ся для них короваї, за її заходом відбували ся їх весїля, і так ізза опіки своєї „їмосцї“ виходили вони в світ добрими господинями. Так витворювалось се патриярхальне житє попа з громадою, що кріпшало, розвивалось і розцвитало ся через сорок лїт. І хоч повіяло було тепер навкруги новим духом, хоч нова воля і рівноправність

перейначувала суспільні взаємини селянські, і не одні пани, але й багато попів стало нарікати на буйність і неслухняність народу, хоч щораз виднійше під впливом дворів підкопувало ся переіначувало й становиско попів серед селян і клонило ся до повного відчуженя, — о. Григорий не лишав свого давного житя, не ступав на нову дорогу, а жив давними ідеями свого первісного житя й остав ся чоловіком: „antiquae educationis".

Його родина складалась з двох дочок і трох синів. Дочки були давно вже замужні, і двох старших синів мало вже свої певні приходи. Один Степан наймолодший виломав ся зпід прикладу своїх братів і пустив ся на „світського" чоловіка. Як нї поважав він свого батька не тільки яко батька, але й яко попа, але придивившись близше новому поколїню євангелських проповідників, проглянувши систему св. Юра у вихованю попів, втеряв всяку охоту до попівства, бо не мав надії і не бачив можности ступати в слїди свого батька. Як нї благала його мати, як нї представляв батько, усе було даремне! Степан ступив на нову дорогу. От тому так клопоталась за його стара мати, тремтїла над його здоровлєм, побивалась над його непевною будучностю. Вона зводила тепер всї свої думки тільки до свого „мізинка", котро-

го любила над житє, — день і ніч передумувала над його долею і все таки непокоїлась, бо вона не розуміла иншого житя, лучшого спокою, більшого щастя як те, що розкривало ся на добрім, тихім і живнім попівстві. О. Григорий не тикав сього питаня. Раз згодив ся він на волю сина і вважав тепер злишним і шкідливим повертати його дорогу куди инде. Степан світло сповняв покладані на його надії, йшов усе в гору, визначав ся між молодіжю своєю наукою і статочностю, і всюди, де нї повернув ся, знав собі зєднати любов. Тож о. Григорий, чуючи з усїх сторін похвали на свого сина, не так непокоїв ся його долею, як стара мати, вірив в його будучність, жалував тільки над тим, що може не дожиє того часу, коли його син буде зовсїм „скінченим“ чоловіком. Задля того тільки рад був бачити свого Степана на тій самій дорозї, котрою його другі сини дійшли вже до спокійного і вигідного житя. І він жалїв над працею свого Степана, хоч сам мовляв: „без працї нема колачів“. Нагадуючи свої власні науки шкільні, він переконував ся, що в житю в далеко більшу услугу ставав практичний розум, анїж та схолястична фільозофія, якою годували за його часів нечисленних школярів. Так не мав він віри в силу і значінє науки, вважав її більше за час

переходовий, за конечне орудс осягненя становиска, і для того так маловажно говорив про людий науки. Він цінив тільки чесноту, працьовитість видну в користях щоденного житя, а нехтував всяке високе змаганє до нового, поступового житя. Часто навіть нарікав на мудрощі нового світа, що псували людий, робили „яйця мудрійшими від курий“ та не давали жити людям спокійно на світї. Згадуючи про них, нарікав він на світ теперішний і ставляв ідеалом давні часи. Се був своєрідний консерватист.

А Степан був дитиною нового часу, сповитий і викоханий нїжною родительською любовю, напоєний новими гадками, перейнятий новим духом нового житя!

Любов і старанність родичів зберегла його від недостатків і від тяжкої боротьби о житє, а під теплом тої любови виростала його душа щира, отверта, привітна, любяча. Весело витав він світ, сміло глядїв в будучину, а надїя що-дня із сходом сонця розясняла, золотила його днї. Не пещений, але любязно хований, чув він родительску любов, бачив її в материнських сльозах, в батьківських словах і старав ся відплачуватись тою самою любовю, послухом, добрим поступом. Перші лїта молодости перебув під дозором старших братів, охочо рвав ся до книжки,

залюбки брав ся до науки і щораз поступаючи в науках втїшав своїх родичів, заохочувавсь до дальшої праці і гарну віщував будучність.

Степанови було вже пятнайцять лїт, як по Галичинї повіяло новим духом, новим, живійшим і повнїйшим житєм. Спадали пута народів, ширшала воля мисли, слова і дїла. Недавно ще спокійна землиця стрясла ся наче від вулькану, люди захитались, з просоня здіймали ся до нового житя. Старі люди молодїли, горячились, вірили в ідеї, гнали за ідеалами, а молоді запалені патріотизмом рвали ся до дїл, і старі і молоді писали поезиї, як залюблені школярі, усе співало і рвало ся до нового, молодечого житя. Малий світ наче в друге перетворював ся, перероджувавсь, сам себе не пізнаючи.

А вжеж нїде так не розбуяв новий цвіт як між молодю, що досї не бачила инших ідеалів над „маївки“, „пилки“ і збираня хрущів. Намість нїмецьких „кашкетів“ скрізь як мак зачервонїли козацькі шапки, забілїли і зачервонїли конфедератки. Згодлива молодїж, що досї спільно виправляла походи на Жидів, спільно гуляла „з палєстрою“ по зелених лугах і долинах, — нараз роздїлила ся на два табори. По одній сторонї яснїли білі орли, срібноковані Косцюшки і Понятовські,

а по другій синїли жупани, червонїли козацькі шапки та стяжки. І та ненависть, що палала перед віками в таборах Хмельницького і Вишневецького, що кровю вмивала широку країну, руїнами розсипала городи і замки, коміть головою перевертала костели і церкви, — та буйністъ, що не знала пошановку і зупину нї перед вельможними, нї перед потужними, нї перед їх законами, — ті насмішки, що козаки подавали зголоднїлим шляхтичам у Збаражі — усе те, здаєть ся, нараз мов із землї виросло наново, наново віджило в грудях молодих пращурів славних прадїдів. Та важка, нерівна була боротьба молодих Русичів з шляхоцькими потомками. Нїчим було їм перед ними повеличатись, рідним блескотом засвітити, до себе усїх своїх заманити. Незнана була добре память козацька і борба народня, а тяжко було відгребувати тисячлїтню память князївсьсу. А тут на другій стороні яснїла незгасла память речі-посполитої, слава королївська, потуга вельможна, а біля кордону чутно було хряскіт шаблюк, громи завзятої борби непоконаних ще епігонів. Аж ось наче нова зоря, віщунка великих подій, появилась невелика книжка „Кобзарь“, що дивне диво сподїяла. Її читали і не начитались, переписували, на ізуст вчили ся, з рук до рук подавали, а скрізь лишала вона свої

незатерті слїди в молодих серцях, в свіжих умах. Се повіяв перший вітерець із далекої України новим, весняним духом, се ринула на галицьку ниву нова, живуща і цїлюща вода, що зрошувала й оживляла ізсушені поля, повялені порвоцвіти . . . і після несталої, хоч иноді дуже блискучої мартовиці, розпочиналась тепер правдива весна, весела, сонячна, животворна.

І розкрило ся замулене жерело споконвічної сили нашої — ожила громада. Вихопившись із школи, зібрала ся потай миру тиха, молода громада мов у другу школу, щоб почути свого великого учителя і батька.

У тих тихих закутках, закритих перед світом, оживало слово Тараса в молодечих устах, як жива благодать лило ся в молоді серця, і заняло їх щирою, невгасимою любовю не до князїв, не до палат, не до вельможного блеску, а до народу забутого — в курних хатах і в простих сермягах, до лицарів без високого роду, а з високою заслугою, до мови простолюдної, що гомоніла за плугом, житєм оживляла широкі поля, могили і далекі, незнані степи, — до незолотої, але від золота дорозшої батьківщини. У тих закутках лили ся сльози над долею „Катерин“, озивала ся перша ніжна, як сльози чиста любов для „Марусь“, тут виступала нова.

досї незнана бувальщина, нїким не прославлена, тут перед розжареними молодими душами розвертались високі могили і живими являлись образи:

„Аж до моря Запорожцї
Степ широкий вкрили:
Отамани на вороних
Перед бунчуками
Вигравають, а пороги
Між очеретами
Ревуть, стогнуть, розсердились —
Щось страшне співають . . .

. . . . . .

Пишними рядами
Виступають отамани,
Сотники з панами
І гетьмани . . .
І про Украïну
Розмовляють, розказують,
Як Сїч будували;
Як козаки на байдаках
Пороги минали;
Як гуляли по синьому,
Гріли ся в Скутарі,
Та як люльки закуривши
В Польщі на пожарі
В Украïну вертали ся;
Як бенкетували . . .“

І серед розгорячепої молодої громади мов жива миготїла та бувальщина, здіймались в гору молоді козацькі голови, сизими орлами злїтали в свїт нових ідеалів і оживала

добра слава, слава України. І один до другого шептали молоді громадяне:

„Україно — Україно,
Ненько моя, ненько!
Як згадаю тебе краю,
Завяне сердонько..."

А серця не вянули, а оживали непогамованим запалом, палким патріотизмом, щиростю і любовю. „Ще не вмерла козацька мати!" гомоніли молоді сини молодої Руси-України і блискавицею ширшало нове житє.

Отже й засяґнуло се нове житє нашого Степана своїм огнем. З запалом кинувсь він до нових книжок, по ночах читав, учив ся і не міг налюбуватись красою своєї мови, поетичностю свого народу, своєї рідної України. З роду вже маячливий, буйний думками, непосидющий і за надзвичайностями запопадливий — прилинув він до сего нового, досї йому незнаного світу, мов та пчола до весняного повного первоцвіту. Кобзарські пісні не то що всї були в його гарно переписані, але й твердо в памяти вириті, глубоко в серцї заховані. Не одну ніч переплакав він над „Марусею", не один раз виступали в його снах пишними рядами чубаті козаки, що враз із славними гетьманами гуляли по широкім степу, плавали по синьому морю, не раз маячіли над його сонною головою русалки, страшні відьми, завзяті характерники...

Оттак напоївшись новим духом україн ського житя, скоро попав Степан в ту молоду громаду вибраних молодців, звідкіля дальше ринуло нове житє, новий дух між молодїж. Він належав до перших учеників, що визначали ся талантом, пильностю і добрим прикладом: тож скоро забажали старші товариші притягнути його між свою громаду. Степан вже й сам доміркував ся сього громадського житя молодїжи потай миру, бо й сам він бажав чинного житя, спільної праці, громадного дїла. Та кождий сїчовик і кождий молодий громадянин перебував свій новіцият. Що-йно перебута проба вводила молодика в святиню громадської праці в святочний, по свому торжественний спосіб.

Отся хвиля переходу у громадське житє молодїжи незатертим слїдом остала ся в памяти Степана і дала йому ще сильнїйшу підставу його ідеалїзму.

Була неділа — день школярського відпочинку. Степан, запхавшись в куток своєї невеличкої станцийки, пильно зачитав ся в Гоголевім „Тарасї-Бульбі“. Він забув на світ, на хуртовину, що сумно гудїла біля вікон і як з решета сипала снїгом, — а в його голові шумів шум козацького табору, крик бойовий, хряскіт збруї і зойки ранених; кров його бурилась і розпалювалась козацьким

завзятєм, його душа злинула на далеку Україну, в давні часи козацької шляхоцької боротьби. І задумав ся Степан над розкритою книжкою, що розгорячила його буйну фантазию. Навкруги його була сумна теперішність, де не було нї слїду, нї чутки про лицарство козацьке, про славну Україну, де сини славних батьків вже давно проміняли ратище на леміш і без знаня славної бувальщини в самотї і забутю орали ту землицю колисьто кінськими копитами поорану, кровю ізрошену, кістьми засїяну, — де не знали, а навіть і не думали про колишнє завзятє, про ту давну жажду вольної волї, свобідного, власного житя рідного. Навкруги себе не бачив він житя, а те, що було житєм, здавало ся йому сном, коли не самою смертю! Йому стало жаль того давного, бурливого, кривавого житя і він бажав би, щоб вернулись давні часи козацької слави, щоб і він як лицар виправив ся на вороному погуляти по широкому степу, завитати до Сїчи — великої матери козацької, зазнати козацького житя, погарцювати з ворогами і шеломом напитись кривавої води Днїпра-батька. Не було ще кому повести молодого хлопяти на дорогу дїла нового житя, вказати йому ясну мету новосвітнього козакуваня. І ось чому скиміло його серце за тою бувальщиною, де

було стільки дїл світлих, стільки богатирства величнього, стільки борби невтомної і завзятої, стільки житя крівавого, але вольного і славного.

У тій задумі застав Степана новий товариш, що мав ввести його в молоду громаду молодих учеників нового світу. Бесїда легко навязалась у такім настрою до патріотичного дїла. Між молодими серцями не треба було багато слів, бо їх душі скоро почулись, скоро й пізнались і зєднали ся.

Далеко за містом, в тихій, неприступній хатині зібралась молода громада повитати свого нового товариша. І якже ж сміло, як торжественно ступав він між них, як сміло виголошував свої слова присяги для науки і щирої любови матери-України, як росло його серце, коли мов новий сїчовик вступав у нову Сїч науки, праці, патріотичної любови! Щиро витали Степана його товариші, хоч йому знані, але тут наче в друге обновлені, щиро загула в його привіт пісня: „Ще не вмерла Україна!"... а Степан мов в другий світ перенесений, зачарований слухав слів Кобзаря, що виголошувались з ряду молодими декляматорами, та оповіданя з історії, що розказував найперший з молодцїв. Се була та друга школа молодого ідеалїзму.

Звідтіля виходили проповідники кобза-

ревих ідей, сміло здіймали свій голос про нові ідеї перед старшими людьми на забавах, празниках, серед народу і серед приснїтїлих братів і сестер своїх.

З того часу щораз більше розвивалась Степанова душа. Пильність його подвоювалась, талант розвивав ся повним цвітом, а защіплений ідеалїзм просвічував йому ясну дорогу гарної будучности. Скоро став він у переду своїх товаришів і з цїлим запалом молодого серця вів молоду громаду до що раз більшого розясненя розпочатого дїла. І весело усміхало ся Степанови його житє, що раз роїлись нові думки і гнали до дальшого поступу, до праці, до дїла.

Проминуло з того часу кілька лїт найкращого житя нашого Степана. Свобідно плило йому те житє в неперестаннім руху, у здобуваню нової науки, нових поступів і тріюмфів душі. Любо було дивитись на Степана, коли він серед молодих товаришів голосив такі слова любови матери-України, деклямував народні думи про славні походи гетьмана Богдана, або з наівною ученостю молодого історика поетичними барвами розкрашав дії своєї батьківщини. А коли по шкільних трудах вертав Степан на вакациї до рідного дому, то й тут не кидав своїх думок, не втерпів, щоб не заспівати козацьких пісень, не передекля-

мувати хоч кілька дум кобзарських. Як любо було дивитись, коли Степан в народнім строю з палкими як жар очима, з легко зарумяненим лицем читав українські книжки серед парубків і дівчат, що не могли надивуватись ні свому „паничеви“ по „простому“ прибраному, ні чудовим словам, що хоч прості, з їх таки уст вийняті, та так глубоко займали душу, ворушили серця і витискали сльози. Оттак всюди, де ні появив ся, ставав він апостолом ідеальної любови і сам зєднував собі щиру прихильність і любов. А вже ж ніхто так не радів, як старі родичі, глядючи на свого Степана усіми любленого і поважаного. Тому й не противились вони так дуже бажаню Степана поступити у „свіччину“ Степан знав ужити своєї вимови, щоб виявити високу ціль чоловіка в неустанній праці до що раз більшого поступу, звідкіля виходила б і користь для загалу, а його почутє власної сили до такої праці було так могуче, що його узнали й старі родичі, як ні бажали вони легкого, веселого і безжурного житя для свого сина. І справді не змінювавсь і не ослаб Степан на новій дорозі. Вступивши на університет, йшов він дальше з запалом обібраною дорогою, учив ся, працював і скоро надіяв ся добитись того стану в практичнім житю, де б міг сповняти виплекані ідеали

ідеального життя на ділї. „Не може бути гарним таке житє, де чоловік жиє тільки для себе і для власної вигоди, для непорухливого супокою. Кождий повинен вносити частину свого життя — у загальне житє, частину свого добра — в загальне добро, частину своєї праці — до загальної праці, і тільки працюючи для добра загалу, бажаючи щастя других — повинен і може бути також сам щасливий". Так не раз говорив сам до себе і другим вповідав сей погляд на житє.

Так перейшов Степан свої університетські науки і що раз зближав ся до тої мети „стану", так важко назначеної в житю кождого чоловіка. Укінчений правник далеко ще не має того значіня в очах наших сїльських панночок, що укінчений богослов. Се може й єдиний предмет, в котрім виявляють вони незвичайний на молодий вік змисл практичний і розумінє вигідно запевненого життя. Нїчого не уймає так багато чару особі молодого світського чоловіка в її очах, як та непевність стану і неозначеність слюбного терміну. Наш Степан ще й не думав про сей новий степень людського життя, хоч в його душі вже виробив ся ідеал правдивої любови. Перебув він широку школу книжкового ідеального життя і наче фільозоф в запертій кімнаті витворив собі свій образ най-

ніжнійшої краси поетичньої творчости. Та досї не здибав він в житю своїх снів маячливих, свого образу в душі захованого. Мов той метелик перелїтав між цвітами. Він наче лякав ся тих цвітів і через те навіть стягнув собі призвище: ущіпливого, холодного гимнофоба.

А вже нїхто так не докоряв Степанови тою холодностю, як панна Емілія, дочка господинї, в котрої наймав Степан свою хату. Степан відбивав дуже своєю молодечою статочностю і своїми поглядами, що виявлялись у всїх його поступках, від великогородянської молодїжи і тим впав в око молодої панночки. Богата, молода і гарна — привикла панна Емілія до поклонів всїх молодцїв, що попадали їй в дорогу. Вона вміла чарувати і бажала тих чарів. Відбирати поклони, усїх займати в свою неволю і гратись над їх правдивим чи удаваним чутєм, кождого зневолювати у свої услуги — се було її житє. Вона не знала опору, не бачила ще досї молодця, щоб остоявсь проти її чарів, природою і штукою сильних. І перший Степан станув перед нею з непокірною душею. Він був дуже привітний для неї, радо розмовляв з нею і займав її своєю розумною бесїдою. В його словах було багато поезиї, в його поглядах виявлялась духова висшість

понад пусту хоч солодку молодіж городянську, а в його привітности не було ні примусу, ні підхлібства. Але таким самим був він і для других панночок, хоч непосажних і менше гарних. Ось що непокоїло і гнівало панну Емілію. І чим більше вона пізнавала його і добачала в нім ту висшість над других молодців, що вертілись коло неї, тим більше запалялось її серце непогамованою охотою поконати його холод і вчинити його своїм невольником.

Та її заходи були даремні. Вона ні трохи не підходила під той образ ідеальної женщини, що зарисував ся поетичними барвами в його душі, і не могла припасти до його вподоби, не могла запалити любовю його серця, ні своєю красою чванливою, ні житєм безчинним. В його очах була вона гарною лялькою, веселою товаришкою, але не женщиною його світу, тихою, а святою — непорочним серцем, високою душею, ніжним чутєм, — щоб як зоря присвічувала житю чоловіка.

Сонце заходило. Крізь високі вікна просторого сальону падали послїдні промінї, мов золотом розсипались по стелї, румянцем обливали чепурне лице „аморка“, що з натягненим луком чатував біля дверий, золотою струєю розливались по блескучім помостї

і рожевим світлом відбивались по ясних стїнах та гарних меблях навколо розставлених. Вікна палали огнем сонячного жару, а рожеве світло било в цїлім сальонї. У тім рожевім світлї стояла панна Емілїя перед великим зеркалом, пришпилюючи квітки в буйне волосє. Дрібні руки світились до сонця як з алябастру точені, блеск ясних очий не погасав навіть перео сонячним світлом, а лице румянїлось живійше від живої рожі, припнятої серед ясного волося. Емілїя пильно вдивляла ся в зеркало, повертала головкою то в сю то в ту сторону, приближалась до зеркала, то знов відступала і шевелїла шовковою сукнею, що мов дуга мінилась всїлякими барвами до сонця.

„Ще тільки брови, щоб більше були виразисті“, шептала сама до себе. „О коли нинї його не поконаю, то хиба вже нїколи“. І пишно перейшла ся по просторім пустім ще сальонї.

„І що менї до голови так залїз сей парафіянин! Не вже ж мав би бути такий твердий, такий невдячний і нечулий? Нї, не пожалую сеї здобичі!... Нїхто, нїхто най не устоїть ся перед моєю силою“. Ще раз глянула до зеркала, мов ще раз провіряла всю силу своєї краси, сїла на фотелї і задумалась.

„А може він тільки такий несмілий; може боїть ся· виповісти свої чутя, піднести сміло свої очі? Селюк, небувалець, необізнаний з нашою отвертостю... Його голос нераз так дрожав, коли ми говорили про любов, так несміливо подавав менї руку, наче б бояв ся мене, як уникає і згадки про щиру любов... О він ще дуже наївний... Але таки і дуже милий. Він умів би любити, щиро любити — до загину. В його грудях, здаєть ся, палає цїлий вулькан чутя, — ще тільки приспаний не видобуваєть ся на верх. Його любов повіяла б таким палким огнем, який тільки може зайнятись в людській груді, таким теплом, яке віє на пролїтку з цвітучого, погідного полудня. Він обняв би свою милу всїми своїми думками як цвітами, для неї тільки жив би, її тільки служив... Як розкішно було б так жити, як гордо можна би величатись своїм щастєм перед заздрісним світом. Я була б панею сього світу...“

Емілїя любувалась своїми думками, наче в солодкому снї прижмурила очі і на пів сонно маячіла про своє щастє. Ій так бажало ся тої побіди, щастя та панованя; а все те здавало ся їй тепер близьким, так легко можливим, досягливим, тільки б простягнути руку, виповісти слово, змогти свої чари і побіда готова. Вечірні сумерки дуже пригоджувались

до тої маячливости і наповняли її солодкими думками уроєного щастя.

„А як він останеть ся твердим? як він мене не любить і любити не хоче?“ мов блискавкою засвітили сї думки в її голові, мов громом збудили її з любого сну. Обудилась уражена дума, закипіла молода кров, огнем пробігла по жилах, поломінню запалала в очах. Схопилась Емілія на рівні ноги, як жалом уколена, і побігла знов до зеркала спитати правди своєї уваги. І зеркало відбило її маячливу постать, її головку в кучері учесану, квітками укітчану, її білу, лебедову шию, її румяне лице, її розжарені очі. Довго вдивлялась вона в свій образ, наче б важила свою красу і силу своїх чарів.

„Ні не може сього бути! Мушу його поконати“, і запевнена своєї побіди сїла до фортепяну, щоб втихомирити свою жажду побіди і свою нетерпеливість.

Проминуло кілька годин, а тихі покої рясним світлом світились, житєм наповнялись і гомонїли веселою розмовою зібраних гостий. Сміхи і зітханя, веселе щебетанє панночок і храпливий голос старих, дзвенкіт шклянок і уривані тони фортепяну — все те мішало ся з собою і дивним гомоном наповняло просторі покої.

Веселою, дуже привітною, щебетливою була сьогодні панна Емілія, як ще може ніколи. Серед своїх подруг-панянок визначалася вона своєю красою, своїм строєм, а вічливостю своєю притягала всіх молодців. Роїлась коло неї молодіж, як пчоли грають ся біля медової цвіточки. Та се була її не першина, та й не з того тільки ринула їй радість. Навикла вона вже до таких поклонів. Але чого радувалась, чим пишала ся в своїй душі — то побідою над Степаном. Поник Степанів холод, мов лід розтаяв від теплого вітру.

Емілія доказала свого дива. Степан необачно раз враз слідив її своїми очима. І його заманила її краса. А вона була сьогодні для нього такою привітною і щирою, так любо глядїла своїми блискучими, сльозавими очима, що його погляд мішав ся, слова завмирали на устах, а в грудях мов огнем займало ся. Охоча музика розпалювала ще більше молодечу голову Степана. Він сам не знав, що з ним діяло ся і що тягнуло його до тої тільки разів виданої і холодно оминаної дівчини. Якоюсь задумою повіяло на його душу, в голові вертілись мов у танці всілякі думки маячливі. Він перейшов до другої світлиці і в кутку сїв, щоб відпочити від тої романтичної духоти, яка впала сьогодні на його серце. Та думки його не втихомирювались. Весела му-

зика і шум танцюючих пар не давали йому зібрати своїх гадок.

Емілія скоро запримітила неприсутність Степана. Вона не зводила з його очий. Сьогодні наважилась на свою здобич і ні хвилю не хотіла випустити її зпід свого дозору.

„А! ви на самотї. Ви, мабуть, зле бавитесь?“ припала вона до Степана.

„Як же ж можна б тут зле бавитись, де ви хозяйнуєте. Я тільки хочу придивитись здалека, як другі бавлять ся вашим чаром.“

„Чи вас се так дуже тїшить?“

„Більш над власну забаву“.

„Так вас не бавить те, що других?“

„Небезпечно лїтати метеликом коло світла“.

„Боїтесь крила осмалиги, чи метеликом бути?“

„І одно і друге для мене небезпечне, а найбільш біля палкого огню.“

„А може ви помиляєтесь. Може се світло не огонь, а тільки промінї сонця, що огнем здають ся на сльозавих цвітах“.

„Чи й цвіти мають сльози?“

„Менї так здаєть ся. Як сонце зайде, то цвіти росою плачуть за сонцем, аж поки сонце знов не осушить їх слїз“.

„Се дуже поетичні сльози, але не щирі. Не йдуть вони з цвітів“.

„Але все ж таки щойно на цвітах стаєть ся роса сльозою. І тільки як ранїшне погідне сонце облегчитъ цвітам їх тугу — здіймають вони свої головки до гори. А ті метелики такі холодні, такі злосливі і на чужий жаль запопадливі, що люблять напуватись сльозами цвіточок". Сї послїдні слови виповідала Емілїя дуже жалісно і з великим притиском.

„Може вони хочуть тільки облегчити цвіточкам їх тугу? За те ж не годить ся їх осуджувати. Се любов з милосердя".

„Любов з милосердя!" дзвінким голосом засміялась Емілїя. „Любов з милосердя! Що се за любов така і чи се любов, чи милостиня! Я не знаю, щоб можна кого любити з милосердя, і нїколи не хотїла б знати такої жебрачої любови".

„А менї здаєть ся, що можна любити і з милосердя, хоч не все і не кождого. До милосердя треба ж мати серце, — серце добре і для других прихильне. Я не можу собі подумати милосердя без серця. А буває любов без серця?"

„Як се любов без серця?"

„Любов, що любить тільки для себе, для своєї примхи, для своєї догоди..."

„Та ж кождий любить для себе, і тодї найбільше щастє, коли можна любити для себе, володїти цїлим серцем, зайняти цїлу

душу і знати, що те серце і та душа тільки для мене бс і житєм жиє".

„А що дістанеть ся в нагороду тому серцю і тій душі?"

„Повинні бути щасливі, що є для кого жити".

„Се ще дуже непевне щастє. Ось коли ми вже говорили про цвіти, то я беру з них приклад. Є такі цвіти, що так люблять метеликів для самих себе. Скоро попаде метелик на їх медовий цвіт, вони так обгортають їх своїми листочками, так притискають, що метеликови нїкуди вирватись з солодкого обнятя, а приходить ся сконати в тім медовім цвітї. І вже аж тодї знов відчиняють ся ті цвіти, як їх здобич віддала їм своє послїдне житє. Се теж любов для себе..."

„О, ви дуже ущіпливі."

„Я не хочу казати, щоб так все бувало. Я тільки даю приклад, який буває між невинними цвітами. Такі цвіти не ростуть у нашім краю і їх можна би тільки штучно виховати".

„І ви боїтесь таких цвітів?"

„Волю милостиню, нїж такі цвіти".

„Ви мусите бути дуже милосерним", вічливо гозорила Емілія, „хоч такі немилосерні для деяких цвітів".

„Бо цвіти боять ся милосердя".

„Ні, не боять ся, але мало їм милосердя. Треба їм сонця — сонця і блеску погідного".

Степан нїчого не відповів і з неспокоєм глядїв перед себе. Він чув, як на нім спочиває палкий погляд Емілії, думки мутили ся в його голові і він не знав, яку дати відповідь. Музика перервала клопотливу хвилю мовчаня. Степан попросив Емілію у танець. Він чув, як билось серце в грудях Емілії, як її рука моз у лихорадці дрожала, а дух займав ся, і вона мов з трівоги пригорталась до його грудий. І його серце било ся голоснїйше, якась дивна трівога переймала його мов морозом морозила, то горячкою розпалювала, його руки дрожали і, дрожачи, пригортали гнучкий стан дївочий. Перед ним маячів світ мов у тумані сповитий, шум здіймав ся в його голові, розривав його думки і спокій його душі. Степан може перший раз в житю не міг зрозуміти, що з ним тепер сподіяло ся, від чого було йому тепер так важко на душі, чого непокоїв його кождий погляд Емілії, кожде її слово.

„Чи ви хочете жити одним тільки милосердєм?" шептала Емілія.

„І того було б доволї для мене."

„То ви дуже мало бажаєте для свого житя."

„Як кому суджено. В одного пісня на устах через ціле житє, а другому тернина устеляє дорогу“.

„Чому ж ви говорите про себе так безцвітно?“

„Бо я вибрав до житя борбу і працю, а та дорога устелена скорше тернами, як цвітами“.

„Не треба кидати цвітів, а шукати тернини.“

„Хто хоче йти вперед своєю силою; не повинен страхатись тернів. І я їх не страхаю ся, а коли не сподію ся цвітів, то для того, що рідко який цвіт може перетрівати на тернистій дорозї.“

„Ви стаєтесь дуже сумним віщуном для себе.“

„Кождий чує свою долю.“

„Але може не все хоче її розуміти“.

Розмова знов урвала ся. Їх думки наче зближались то знов віддаляли ся від себе, а не могли ні зєднатись, ні розірватись з собою. Емілія знала тепер, що Степанові думки кружать навколо неї, як ще ніколи досї, та після сеї розмови ніяк не могла розібрати, чи певною останеть ся її побіда. Обоє чули, що їх погляди на житє не сходились із собою, а навіть серцям бажалось неоднакового житя. А все ж таки Степан приманював сво-

єю сердечностю зле закриваною, своїм моло дечим запалом до діла, своєю відвагою боротись з важкою долею сего світа. Емілія чула, що в тих грудях криєть ся зарево горячої любови і вона бажала розжарити його для себе. І Степан похиляв ся під силою її погляду, мов западав у солодкий сон. Він не бачив її ще ніколи такою жалосливою, для себе такою сердечною і жичливою як сьогодні, і її привітливість зєднувала його серце.

Вернувши до дому, він ще довго роздумував над загадочним образом Емілії, довго перебирав в памяти її слова, а її розпаленїле лице не сходило йому з очий, і вже добре розсвітало було на дворі, як склеїли ся його повіки до солодкого сну.

Дивний розстрій опанував Степана на другий день після сього памятного вечера. Думки йоко розбігались мов весняні хмарки розмітувані продувом мартового вітру, праця йшла тупо і він пересидів цїлий ранок безчинно в бюрі. Утомлений вернув до своєї кімнати.

На столї лежала свіжо зірвана рожа, а на карточцї паперу стояли прописані слова: „боязливому метеликови з милосердя зірваний цвіт . . . *Е* . . .“ Степан довго вдивляв ся в ту карточку, як загадку відчитував прописані слова і здаєть ся, шукав в них відповіди

на загадку свого чутя. „Чи се хитрість — чи щирість?“ питав він сам себе. Йому пригадувались вчорашні слова, вічливий образ Емілії, її сльозаві очі, сердечність і отвертість, якої ще ніколи перед тим не добачав в неї. І йому здавалось, що ті очі були праведним відблеском щирої душі, що в тім голосї пробивав ся тихий гомін сердечної любости, а те серце дрожало від невинної, святої любови. І в його серці озивалась мов тихий гомін солоденького співу перша, молодеча любов.

„А як се тільки примана?“ питав знов Степан сам себе. І йому приходила в память та незвичайна, пересадна вічливість Емілії, її мов стріли вимірені погляди, як на солодкий упій обчислені слова. Зчезала сердечність дївоча, опадав цвіт румяного лиця, никла жалосливість сльозавих очий, погасав промінь невинної любови.

„Самоїдний цвіт“, шептав Степан до себе і рожа випадала з його руки, а серце стискало ся, мов замикало ся перед зрадою першого чутя.

І знов відчитував прописані слова, думки його перекидались від жалю до радости від віри в обаву, від спокою в мутний розлад, і бурились як погода на провеснї.

По такім роздорожу проблеску першої любови проходив Степан, коли випало йому поїхати в гостину до о. Михайла, близького родича свого.

О. Михайло був ще чоловік середнього віку, трохи більш над сорок лїт; та удівство прихилило його до старости. З роду веселий, забавний, як соловейко співучий, за веселощами запопадливий, — перемінив ся він після смерти своєї любої жінки мов переломив ся. Вдівство забило пісню на його устах, звяяло свіжість його духа і зморщинами поорало його сумовите лице. Ольга, єдина дочка, що осталась по небіжці, була його утїхою і єдиною відрадою, але й живим спомином невіджалуваної страти. Для неї тільки жив він житєм трудящого, запобігливого батька, в її щастю шукав забутя своєї важкої самоти в житю. І з нею то нераз виправлявсь о. Михайло в гостину, і тут відживала ще инколи його давна веселість і співучість, обновлялась його лихом прибита душа. О. Михайло був співак з заводу, а в Ольги був гарний голосочок, дзвінкий, як далекий дзвінок. Батько і молоденька дочка, де ні приїхали, разом співали пісень, своє сиріцтво розважали, а других забавляли. Тож не було других гостей над них милїйших, з більшою нетерпе-

ливостю вижиданих, щирійше в гостинї задержуваних.

Щиро-сердечно привитав о. Михайло нашого Степана.

„Як же то тяжко виманити вас міщуків на село!“ говорив о. Михайло, обіймаючи Степана і по десять раз цїлуючи. „Жду, не діжду ся тих городових пташків. І що то таки з нашого гнїзда, а так навикне до того городянського житя! Мабуть дуже поганими мусять видаватись вам наші села, наші гори пусті та до проходів широкими стежками неприладжені, наше житє тихе, негамірне, щоденними новостями неумаєне.“

„Ей, не судїть жеж нас так дуже, а бодай мене не запихайте між городових пугачів. Я би якраз проміняв місто на село, та попавши раз до того неводу, годї з його й вирватись.“

„Та ще може як яка русалка причарувала“, жартобливо підхопив о. Михайло. „А ті городянські русалки то знають чарувати, нема що й казати. Тільки що наші сїлські правдивійші в своїх чарах. Ось гаразд, що ти, Степане, в наші сторони завитав, то й покажу тобі наші русалки. Саме після завтра в моїх сусїдів весїлє, та ще й яке весїлє! Моя Ольга аж горить з радощів. А тебе вижидає, як царя якого. Вже вивчилась цїлого *Кобзаря*

на память, щоб тільки заслужити собі хочна один танець з тобою".

„Нї, нї, Степаночку", весело перебила Ольга, „де вже тобі зі мною гуляти. Але там буде така дружка, така гарненька, точнїсенько для тебе. Я її вже бачила, та й навіть говорила, що ти приїдеш. Кажу тобі гарненька, як та Маряна Черниця, сирітка і навіть матери не має, але не Черниця і не Маряна а Маланя. Якби був у нас Кобзар, то б і про неї пісню зложив, така гарна".

„От вже й зрадила усе. А ти ще готов налякатись, щоб не спроневірити ся городянській русалці і драпнути від нас чим скорше".

І далї повела ся жартоблива розмова про недалеке весїля, і вже не було їй кінця, аж поки не настиг сам день весїльний.

* * *

Була тиха, погідна ніч. Повний місяць царював на темному блакитї, сипав світлом, як плавким сріблом на тиху землю, а земля, мов до сну заколихана дитина, дрімала сповита в легкому, сивому туманї. Журкіт води наче приспівував сонну пісню. До місячного світу білїли хатки з білими стїнами, блискучими віконцями, туманїли вишневі сади, ви-

лискувалась срібною стяжкою крута річка, зеркалом світив невеличкий ставок. Серед села яріли від місячного світла високі хрести церковці, мов три звізди яснїли на сїрім даху.

Та не дрімала сїлська святиня, а наче оживала сьогоднї під чарівним впливом погідної ночі, повного місяця. Наповнилась житєм, загомонїла співом, гамором натовплених гостий весїльних, а рясне світло, як душа з очий, било з вікон, віщувало радість, весїля...

Як ті блескучі звізди по синьому небі — розбіглись, миготїли по широкій дорозї огнї свічок. Се свічники весїльного походу. Мов комарі тягнули за тим світлом весїльні гостї, а тихий гамір широкою хвилею розливав ся по дорозї. На переду грали музики весело, охочо, шпарко ; віщували поворот новопобраної пари, нових гостий молодих... молодих у послїдне! Як тужливою, сумною була та весела музика, наче б сміялась з молодости, наче б сміхом-реготом прощала неповоротну молодечу волю, кликала гостий до дому, до танцю завзивала, щоб весело, безпамятно погуляли на руїнах молодости! А місяць плив по безкрайому блакитї, сипав світлом, мов жару чарівного досипав весїльним гостям.

„Який же ж ти Степане!“ сміючись говорила Ольга, йдучи з ним під руку з церкви. „Чи не зорі лїчиш, або до місяця простуєш?

— А твоє серденько, чую, дрожить, бється ся: О славно Степане, скоро зайнявсь — як полумінь!“

„А як ти на неї дивив ся“, знов по хвилї почала Ольга, „мов в дугу вдивляв ся, в її погляді утонув. Ой причарували козаченька чорні брови, карі очі, гнучний стан дївочий! Причарували, причарували і мову одняли і серденько затрівожили“.

„Тихше Ольго-голубко“, прошептав Степан, стискаючи її кріпше за руку, „тихше, бо ще нас хто підслухає та Бог-зна що подумає“.

„То скажи менї, як тобі подобалась?“

„Гарна“, з намислом відповів Степан.

„Гарна, гарна! І що се значить?! Гарна як лялька, чи як метелик, що пришпилюєть ся його на шпильку! Ах, які ж ви мущини скупі, навіть в словах, які скриті в ваших думках, які тяжкі в ваших чутях! Та глянь онде вона вже на горі з дружбою. Бачиш? Яка ставна мов краля. Її око аж сюди світить своєю сльозою-огнем. І зірка не має стільки огню, як її карє око. А те личко, бачиш до місяця, яке гарне“, шептала Ольга до Степана, „аж чаром бє з його! Се русалка, се чар-дївчина, богиня серця! Так повинен сказати молодець з серцем і огнем, а не від не-

хочу прошептати: гарна! Якби я була хлопцем, я би на смерть залюбилась в Малані!"

Степан глядів, як в образ вдивляв ся, аж ходу приостановив. Тяжко було йому тепер проговорити. Буває иноді важко і слово похвали виголосити, щоб словом не уйняти похвалї. Мало слова, мало похвали, як серце затремтить, а душа поклоном вдарить перед красою, дівочою красою. В Степановій душі дивним, незрозумілим ще а так любим і чарівним житєм жарів той погляд сльозавих, карих очий Малані, що стрінув його у перше в церкві зпоміж тисячі очей. Йому здавалось, що вона все ще на його глядить тим глубоким, на скрізь проникаючим поглядом, що бачить її безодні очі і що їх сила крізь далеку просторонь проймає його до глубини серця. А вона була далеко на горі, а очі її мов пявки впяли ся в його серце, в його память. Маланя зчезла у дверях поміж юрбою гостий. Степан опамятав ся і дивна сила потягла його вперед.

„Вона твоя подруга Ольго?" спитав Степан.

„О, ми хоч не давно пізнались, та щиро, щиро покохались. Кажу тобі, Степаночку — люба, люба дівчина. Не можна її не покохати. Та держи своє серце на привязї! Тільки сирота може бути такою доброю,

сердечною і привітною! Вона так і зразу прилинула до мене щирим серцем. Ми ледво один день перебули з собою, а вже любязно подружились. Як ми вперве прощались, вона обгорнула мене як сестру і горячими поцїлуями обсипала мене, коли я їй сказала, що буду її приятелькою, подругою. Сльози завертїлись в її очах, вона притиснула мене до своєї груди і з радости не могла найти слів подяки. „Будь менї сестрою — моя душечко", говорила вона, „я не маю нїкого, нїкого на свїтї, щоб щиро поговорити, душею прилинути і серцем дружно подїлитись. Я сирота, кругла сирота; не погордуй мною". І менї аж самій сльози стали в очах. Я її люблю, дуже люблю, як ще нїкого і нїколи з моїх подруг!"

Любим чаром переливали ся сї слова в душу Степана. Не багато їх було, та з тих слів образ Маланї в його душі наче б прибирав світла, житя, історії. З них відгадував Степан цїлу її душу.

Ольга тепер вже сама потягнула Степана за собою поміж гостий і познакомила його з Маланею. Їх очі стрінулись у привітї.

„Тільки, Маланю, не осуди його городянським паничем. Я вже з татусем доволї докорила йому і він обіцяв поправу. Не позабув ні села, ні сїльських людий, ні наших

сердець неприкрашених, але щирих і правдивих".

„О важка була б моя провина, якби я тільки був подумав нехтувати найдорозшим скарбом".

За широко розставленими столами засїли весїльні гості, веселі і гуторливі, як стадо шпаків на розлогій вербі біля пшеничного лану. Шквирчать, чиркають, свистять безжурні шпаки, поглядаючи на золоті колоски хвилястого лану, вдивляючись в погідне зеркало тихої річки, що підмиває коріня сиоверхої вербини. Гуторять весело гості весїльні, вдивляючись в погідні лиця молодих новоженців, в повні чарки вина, в тяжкі полумиски приманливих страв.

Кажуть, що часи славних бенкетів і пропоїв давно вже проминули, лишивши по собі тільки оскому на картинах історії. Та се може тільки через половину правда. В гостинній, урожайній Галичинї, серед патриярхальної попівщини, богатої безрахунковою щиростю, вихованої традицийною гостинностю, а гостинної всїм, чим хата богата, — озиваєть ся, чи озивав ся хоч в весїльних случаях слабий гомін давних бенкетів і пропоїв. Правда і сей гомін слабне, затихає, до історії переводить ся. Але він ще добре знаний тим мійським птахам перелетним, що так

часто загощували на села, памятний він і мі-щукам сїлського хову, незабутний і потомкам гостинних батьків.

А тут ще при такім случаю, як весїлє єдиної дитини, коханої єдиначки,— як не мала проблиснути стародавня гостинність хочби послїдним промінем! Вже від півроку перед весїлєм випасав ся на стайні здоровенний віл, в новім карнику тучили ся два кабани, приховувало ся четверо телят, а від трох мі-сяцїв кудкудакали в передїлках курника мо-лоді кури взяті на зерно, туркали і вуркотїли довгоносі індики, качки і гуси, позбавлені свободи на смітниках і стависках. У погребі від року вистоювалось вино, набирав сили вишняк і яблочник, а недовго перед весїлєм вточено кілька видер пива. Від тижня пора-лись куховарі і кухарки, смерть завдаючи по черзї всїм тим безталанним жертвам людської веселости. І тепер являлись вони в рїжно-родних постатях на весїльному столї, пода-ючи основу весїльного гумору гостий. Здо-рове вино било сонячним променям з чарок, а бурливим похмілям добиралось до розве-селених голов. Привітність хозяїнів додавала охоти до попою, смаку до їжі, смілости до сердечної веселости. Дружби вештались як помпієри, щоб гасити жажду гостей і... свою.

І щораз млїли їм руки в тих заходах, голови жаріли, йшли вони вихилясом.

Случай буває иноді великий збитошник, а иноді великий добродїй. Случаєм, буває, повернеш, случаєм навернеш, а часом і не вернеш. До вечері посадили Степана случаєм напроти Маланї. Чи любий був їм сей случай? — Не знати. Та знати було, що вони собою непокоїлись. Вони уникали взаїмного погляду, наче б боялись виявити свої думки. Але їх очі часто зустрічались з собою і око тонуло в оці, погляд переймав погляд, а душі мов порозумівались, пізнавались і огнем займали ся. Ольга сидїла поруч Маланї. Як весела ялочка вела вона сердечну розмову з своєю подругою і знала Степана втягнути в близше знакомство з Маланею. Вона відгадувала тайні думки і Степана і Маланї і дражнила Степана за його мовчазність городянськими панночками. І так оживляла ся розмова жартами і приязними докорами. І Степан і Маланя повертали бесїду на загальні річі, та обоє знали добре, чому обминали у розмові самих себе.

Після вечері розпочалась забава. Степан попросив Маланю у танець. Спаленїла, з похиленою головою як вітка рожевого цвіту злегка повисла вона на рамени Степана. Вона тремтїла як листочок, Степанови било

ся серце, і якась дивна трівога і радість мішались в його душі. Він не чув землї під собою. Ще нїколи в житю не гуляв він так любо, так охочо. Все зчезало з його очий, він бачив тільки Маланю, її лице як рожа цвітуче, її очі чорні як терен, погідні як дві зірки-цариці, що віщують небесний огонь; він обіймав тепер її гнучку постать і здавалось йому, що чує, як бєть ся її серце, як від жару здіймаєть ся її грудь і огнем займає його власну душу. Він хотїв щось промовити, та більш зрозумілим було їх мовчанє. Він хотїв щирими словами подякувати їй за перший танець, та слова завмерли на його устах і він тільки вклонив ся. Маланя у перше звела на його свої карі очі; в їх яснїла не одна подяка. Їх очі на хвилю з собою стрінулись, в довгім поглядї зілляли ся. Маланя знов зарумянїлась, як непритомна припала до своєї опікунки; її голова, мабуть, мутилась.

„А красно так додержувати слова!“ озвав ся коло Степана дзвінкий голос Ольги. „Перший танець...“ і засміялась.

„Прости менї, дорога Олю —“

„О, я вже простила і щиро прощаю“, перебила Ольга, значучо вдивляючись в заклопотане лице Степана. „Забутя не було

із злости, а з серця. Оглядайсь тільки, щоб не дуже псував крови кому иншому."

„Кому ж се?"

„А тому дружбі, що гірку слинку пілкнув, побачивши тебе в першому танці з Маланею."

„Сей дружба? Чи дружка вже з уряду на цїле весїлє належить тільки до дружби?— Та й чому не пильнувавсь, коли йому так заздрісно!"

„О він вже давно залицяєть ся. Від коли розмахнув ся з Відня на женитьбу, так застряг коло Маланї. Шукає скарбу пан Порфір і за блудними огнями бігає. Щоб тільки не зблукав ся або не застряг. — Але, Степаночку, тепер гулятимемо vis-a-vis".

„Дуже радо, тільки я ще пригадаюсь з моєю просьбою моїй —"

„Здоровля дружок!" рознїс ся трохи хрипливий голос Порфіра.

„Многая лїта!" загримів цїлий хор не менше хрипливих голосів гармонїйних, як спів дяків при парастасї. Маланя зарумянїлась від сорому. Неспокій обгорнув її душу. Вона радо подала руку Степанови і, притягаючи Ольгу до себе, сама розпочала живу розмову, щоб не чути сего дивовижного гамору.

„Здоровлє моєї пані дружки!" зашевелїв Порфір саме біля Маланї, підносячи в гору

свою чарку. Його очі блищали як шкло і мало що білком не заходили. „Чи можу просити до кадриля?...“

„Простіть, але ви з послїдним мало що не більше опізнились як з першим“.

Порфір не второпав зразу, про що йде річ і як вкопаний став на місці. Аж по хвилї проблисла йому гадка. Маланї вже не було перед ним.

„О не опізнивсь я із своїм“... шептав він про себе. „А хоч би й тепер опізнивсь — будеш опісля моєю!“

В горі на канапі сидїло дві матрони в чорних шовкових сукнях, в білих мантилях, в великих, з далека видних чипках з широкими синїми і чоколядовими стяжками; на переду чупурних голов мали позатикані лїлїєві цвіти. На перший погляд можна було подумати, що се дві сестри поруч себе засїли на достойнім місці і царюють мов дві цибулї біловерхі між цвітами. Обі були вже не молоді, мабуть доживали пятьдесятих років, але ще кругленькі і пухкі як пампухи. Майже цїле столїтє гаразду зложилось на їх пухкість.

Треба було добре вдивлятись, щоб розпізнати їх ріжнородність. У першої ще виднїли ся на гладкому, круглому лиці чорні брови, блискучі чорняві очі і велика бородавка на бороді. Були се слїди колишньої краси, що

не полиняла, хоч три дочки було вже замужем. Мовляли, що вчасне деканство зберегло красу. Може й почасти правда, бо чоловік був як щіпка сухий, як голуб сивий, хоч не дуже старий, але гордий своїм деканством, своєю деканихою і деканською кишенею. Від чого так скоро посивіла голова — не знали і сиві волоси самі. Та близькі сусїди нераз пів жартом промовляли: за сивою головою не жаль бути й молодою! — У другої цїле лице зливалось в один кармазин. І ніс і очі сїрі і уста, здавало ся, потопали, разом зливались в тім кармазинї. Тільки, як відчиняли ся уста, видно було кілька чорних пнїв викришених зубів. Через те була її мова шепелява, часами аж сичача як у беззубої гадини. Ах, було ж їй чого сичати; були три донї, як три ланї, та ще не видані! Та доброї голови, кажуть, і журба не береть ся. І вона кармазином розливалась, процвітала та все величалась, що її дочки в неї вдали ся. Бодай із лиця не далеко відродились. „Дасть Бог долю, мовляла вона не раз про своїх дочок, — як і менї дав. Ось мене посватали не в ранньому віку, чому б і їх не мали посватати!“ Обі панїї дуже згорда поглядали навкруги себе і тільки з собою перешіптувались. Звісно „чин чина почитає“, а обі були деканихи.

„Вважаєте, який а ф р о н т!“ говорила перша.

„А то вже за богато!“

„Керпу гне, як яка царівна!“

„А то ще б за печю кашу їсти“.

„Добре кажете, п а н ї д з є к а н о в а, ще би їй в майтках ходити“.

„Як мої дочки такі були, то я їх ще не то що на весїля, але й на празник не показувала“.

Але, прошу, що така сирота і таке щастє має! Оттой панич вже її не відступає!“

„Бо по правдї, ті мужчини такі неуважливі, безтактні! Преці повинні вважати на дорослі панни! А то ще з міста, то, здаєть ся, повинен би розумітись на тім. Але де то вже тепер той світ дивний... Ну, але не бажала б я його моїм дочкам, а їй не завидую того пустовітра! Звичайно світщина, дуриголови! Та що то казати! Нинї вже й несвітщина на світщину перевертаєть ся!“

„Славити Господа, що я мої дочки повидавала, а то не знати, що би тепер і дїяти. Який тепер чудний світ настав. Не знати, як і догодити тим людям. І торохкотить то як на млинку, або порожнею по греблї, і вертить ся мов вітрак і носа дре і знов лестними словами підмащує, точнїсенько не знати, чи баньки дує, чи правду каже, чи лисом пахне.

Які незвичайні! Не знати вже, як коло них ходити, як і сїсти та як їм догодити?! І мий і чеши і прасуй і прибирай, та ще їм не в лад, ще носом поре, чи де мішка з грішми не зачіпить. Давай свою дитину такому тринадчеви, та ще й плати, щоб взяв, та й нїчого не кажи, а ще і дякуй. А най Бог криє мене від такої долї! Добре, що видала я вже мої дочки", і аж піт з пухкенького лиця посипав ся.

„Ой правда! не так то бувало за наших часів. У нас, хвалити Бога, і дукачі були і сороківцї чвертками і рублї холявами, та жилось смирненько та тихенько, не гайнуючи добра на ті теперішні витребеньки. І Богови і людям було мило. А тепер кишенї не попускай ся за тими модами, за тими строями, що місяць иншими, що рік дорозшими. Не мине і місяць, а вже справляй і сукнї і черевики і капелюхи і все нове, нове, хиба на те, щоб через місяць на шмати продавати! А що та е д у к а ц и я коштує! Де то, ще й дитина не підросте, а вже давай вчити до конвіктів, пансионів, та грішми розсипай мов половою по мійських стежках, щоб городянкам було вигідно в чім проходжуватись. Не давно, то ще було доволї на два роки дати до науки. То се ще пів біди було. А тепер вже й чотири за мало, кажуть, позаводили такі школи,

що й на вісїм лїт можна давати дївчину до школи. І на що все те придасть ся? Чи наші дочки будуть з тої науки хлїб їсти, чи мужа собі вишукує в тих книжках!"

„Але ж, прошу вас, на що придасть ся та наука для наших дочок на селї? У фортепянї буде курчата садити, а з качками по нїмецьки розмовляти! Обсядуть дїти як мухи, то від біди відганяй ся, а не за книжками гляди. Знала я вже таких дуже вчених панянок, що за романсами пересиджували цїлі днї і через те й свою долю втопили".

„О, я також бережу моїх дочок від тої ученої хороби, мов від якої чуми. Перебули два лїта в пансионї, то доволї з них буде. Таки не повстидаюсь ними перед свїтом і людьми! От хоч би по правдї так сказати: хто їм тутки рівня? Я для них і товариства відповідного не можу дібрати. Хиба та Маланя! Яке то, нї батька, нї матери, нї родини, а так гордо поводить ся, як яка царівна, що тисячами сипле!

„А кажуть, що по родичах лишилось їй щось трохи гроша. Тому, мабуть, так кирпить ся!"

„Та вже ж не чого иншого так вертить ся коло неї той Порфір. Але, щоби тілько на леду не осїв, бо опікунська кишеня глу-

бока буває, а на опікунах нераз можна попечи ся".

„А той городянський панич, здаєть ся, також може вітрить маньгері, бо щось дуже липне до тої Маланї".

„Вже вона має таке дивне щастє. Не даром сказано: не роди ся красним, але щасним", аж засичала, поглядаючи на свої доні, що в куточку весело хихотались.

Музика перестала грати і деканихи знов затихли.

Маланя і Ольга в веселій розмові прохожались по блескучому помості весїльної світлиці.

О. Михайло захопив Степана і потягнув його до „своїх дївчат", як називав Ольгу і Маланю.

„Ходїмо дївчата місяцеви помолитись", говорив о. Михайло. „Подивимось, чи і наш молодик так жваво по небу гуляє. Ходїмо у сад, тут славний, прегарний сад".

Весело, охочо кинулись молодята з душної світлиці до саду. Поміж вітя дерев струями продиралось місячне світло і тут-то-там просвічувало по крутих, свіжим піском висипаних стежках. Зілля наповняло воздух пахощами, а нічний холод любо прохолоджував і скріпляв потомлених весїльних. В кущах лящів соловейко, а його пісня голосним го-

моном розливала ся по тихому саду. Уся поетична краса тихої, погідної, пізної ночі розливалась повним своїм чаром, наче до сердець промовляла своєю невинною тишиною. Всї четверо йшли тихою ступою, нї словом не перериваючи любої тишини. А в кождого родились свої думки тихі, невинні, святі, як отся гарна ніч місячна. Степан не вдержав довше своєї радости і з виразом задеклямував .

І темний гайок зелененький,
І чорнобривка молоденька,
І місяць з зорями сияв,
І соловейко на калині
То затихав, то щебетав,
Святого Бога вихваляв...
І все те, все те в Українї!

„Отсе наша рідна земля-мати, наша славна Україна“, з запалом проговорив Степан, „яка ж вона гарна, чудова навіть у своїм тихім снї!“ І його палке око спочило на лицї Маланї. І їх погляд знов зустрінув ся, а місяць як збитошник продер ся крізь високі дерева і обсипав їх розжарені лиця своїм світлом. Вони обоє дрожали від упою поетичної ночі і чули, що серця їх разом бють ся одною радостю.

„Ну, Степане, вигребай що більше з твоєї памяти, ми любо послухаємо кобзарської ду-

ми", намагав о. Михайло, бо й він розохотив ся і ожив давною своєю веселостю.

Тепер дійшли вони до самого кінця саду. Ізза високих дерев виднїла ся простора левада повита легким, сивим туманом наче завоєм закрита. Посеред левади пропливала річка мов в сріблї купала ся, а за річкою білїла мала хатина. В вікнї миготїло ще світло. З хати долїтав плач дитини. Затих плач дитини, а з далека почув ся голос сопілки протяглий, тужливий, проймаючий. Жалість і туга виливались із сопілки і любою піснею розпливались по широкій левадї, пропадали в безкраїй далекости. А далекий огонь, що блимав блїдим полумям, наче давав знак, звідкіля виринали тихі жалощі. І сопілка затихла, і огонь погасав.

„Гарна, чудова ніч", тихо проговорила Маланя, „а земля така мила в своїй красї, як лице сонної дитини".

„Степане, приложи ж до тої ночі кобзареві слова", припала знов Ольга.

І Степан, поглянувши нишком на Маланю, почав деклямувати:

„У гаю, гаю вітру не має,
Місяць високо, зіроньки сяють..."

Дзвінкий голос, молоде лице освічене місячним світлом, жаркі очі, буйно розкине є

волося — все те нагадувало живу постать Яреми у тихім гаю і надавало сили його словам, а поетичний образ природи якраз підходив під виголошувані слова. Маланя присїла в тїнї на лавочцї і слухала, за кождим словом слїдила як за проблеском світла. Ах які ж дивні, незнані досї думки снувались по її голові! Та з нїким було їй ними подїлитись, нїкому б вона їх була не повірила; навіть своїй подрузї, що сидїла біля неї і цїкаво поглядала то на Степана, то на Маланю. — І вже Степан скінчив свою деклямацию і ще тільки гомін його слів розливався по саду, а всї мовчали неначе б дальше думкою снували живі образи, що проминали перед їх душею за живими словами декляматора. Проминула хвиля мовчаня, поки отямились слухачі із своїх думок.

О. Михайло розпочав тепер співи. І загомоніла пісня за піснею, що раз голоснїйше, смілїйше та просторнїйше; у двійку, в три голоси, а потім у всї чотири розпливалась пісня за піснею і житям наповняла тихий сад. Не стямились навіть наші співаки, як навколо них згромадились мало що не всї гостї весїльні. І ще голоснїйшими ставали пісні, ще більше оживав сад недавно ще так тихий.

Весела весїльна забава на хвилю пере-

неслась із тїсних кімнат під просторе небо, а гомін співів, розмови і радісних окликів розлягав ся аж по широкій левадї, пропадав в нїчному туманї. Не скоро вертали весїльні гостї до освічених світлиць, щоб дальше вести перервану забаву.

З важкою головою прийшло Степанови відїздити з весїля. Вже раннє сонце вставало, як вибрались о. Михайло з Ольгою і Степаном до повороту. На сходї румянїло небо, мов від жару палало, білі хмарки як овечки перед пастирем розступали ся, розбігались, неначе ледові скелї топнїли від жару, що займав ся на сходї.

О. Михайло і Ольга, змучені безсонною ночю, мовчки сидїли в затилю, — дрімали. І візник недбало поганяв коний, раз враз протираючи заспані очі. Один Степан не чув в собі нїякої оспалости. Його голова горіла від жару, і легкий, холодний вітер сходовий не міг охолодити розпаленої голови, горячого серця молодого. Туркотїли колеса по сухій дорозї, по полях здіймались жайворонки, весело щебетали злїтаючи в гору, то ту, то там озивались перепелицї, оживали ховрашки біля дороги, чутно було гомін далеких дзвонів, — а Степанови здавалось, що се гуде ще велїльна музика, а крізь шум весїльних гостий пробиваєть ся любий, дзвінкий голос

Маланї. Вже проблискували перші сонїчні промінї на золотих хмарках, на далеких горах, а йому все ще привиджувались карі, блескучі, сльозаві очі Маланї, її румяне личко погідне, невинне, привітливе як рожевий схід сонця. І рвались думки за думками і все плили в ту сторону, звідкіля що раз дальше віддаляв ся Степан. Вже забілїли хатки нового села, а Степанові думки все ще кружляли там, де рвало ся серце, де виднїв ся любий, чарівний образ. Як весело зустрічав він тепер проблеск золотого проміня сонячного, як радував ся тим раннїм житям погідним, що розливалось на землю із сонячним світлом, блескучою росою спадало на зелені трави, пахучі збіжя, барвисті цвітки і будило їх з нічного просоня, підіймало у гору, жемчугом розкрашало, — яка радість розливалась в його душі погідній, як просторе небо яркими промінями освічене, огріте, співом пташат наповнене! І та радість виливалась тихою, безсловною молитвою, що горячою любовю обіймала весь світ, радости бажала всьому світу і щиро здіймалась високо, високо понад блакити... Ще нїколи не було йому так весело на душі, нїколи ще не рвалось його серце такою щирою любовю до всїх і до всього. Тепер обіймав би він цїлий світ, всїх розцїлував би щиро, сердечно.

Повернувши до дому розійшлись, хто де міг, прочахнути після безсонної ночі. І Степан положив ся, примкнув очі, думав, що сон завитає, приколише розбурхане серце. Вікно було заслонене; він втиснув голову у подушку, щоб нїчого не чути, нїчого не бачити. Але очі хоч примкнені — бачили, в притканих ухах озивав ся гомін, голова шуміла, а серце скиміло. В одній хвилї мов світ перевернув ся, наче хмари найшли його душу. В його очах то темнїло, то яснїло, мов огнем займалось, блискавицями палило. І здавалось, наче пливе — пролїтає він серед безконечної темряви, а з тої темряви виринає ясне лице Малані, блестять її очі мов дві зірки михкотять, любо, любо дивлять ся, серце проймають. І відчиняє Степан свої очі, щоб лучше побачити, налюбуватись, — а образ зчезає, темрява стелить ся навкруги перед його очима. Як же ж заболїло серце, який жаль зайняв душу, яка туга розриває, мов туманом вкриває недавну погоду! І зриває ся Степан на рівні ноги, руку притискає до грудей, щоб придавити серце, вгамувати тугу, слокій привернути. А серце ще голоснїйше бєть ся під притисненою рукою, дух займаєть ся у грудях, мутить ся в голові від шуму і жару. Не вгамувати серця, не задушити болю, не розігнати туги і на яві!

І знов припадає Степан до подушки, знов примикає очі, щоб приспати своє горе. І наново виринає любий образ, ще гарнїйший, привітнїйший і живійший. А з тих очий жемчугом блищать сльози, а з тих уст коралевих чуєть ся любий голос. І весело і любо дивитись на той образ живий. Щоб тільки не зчезав, а трівав, трівав на віки. І молитвою виливаєть ся та просьба з Степанових грудий. Він припав би на вколїшки перед тим образом, щоб в молитві вилляти свою душу, виповісти свій жаль і свою тугу, свою любов... Любов? Нї, се мале, немічне слово! Він вирвав би своє серце, груди б розторощив, життя віддав би, щоб вона тільки раз промовила до його те мале, немічне слово: люблю! І се може за багато. Щоб тільки хоч раз так глянула своїм чарівним поглядом, хоч одну зронила сльозу жалю і тою сльозою вкрасила скін його! Він був би щасливий у такім скочї. Та дарма! Нї його бажаня, нї туги, нї жалю нїхто не чує, а дорогий образ то зчезає то знов виринає, мов граєть ся з безталанним. Так, він безталанний, бо її не має і мабуть нїколи більше не буде. Може й не згадає одним словом про його. І полили ся горячі сльози з очий молодих, і Степан сердечно заплакав тихими сльозами як мала дитина і ще дужче притиснув

голову до подушки, щоб нїхто не бачив, не чув його жалю, його слїз, його горя. І за сльозами знов притихав його біль і як по теплому дощеви завитала погода до стрівоженої душі. Образ Маланї наче почув його просьбу, його жаль великий і знов наблизив ся до Степана, привітно усміхнув ся, потїху вілляв в стрівожене серце Степана. І знов полинули думки за думками, веселі, буйні, щасливі. І щасливий Степан, і сон не береть ся його, а пісня вириваєть ся з його грудий. Нї! не заспіває він пісні, не погляне на світ божий, щоб не зігнати любого образу, не зрадити перед світом своїх святощів...

Так побивав ся Степан після першої стрічі з Маланею. То туга, то радість перемагали в його серці і не давали йому спокою. Він нудив світом і нїяк не міг найти собі відради. Перед о. Михайлом і навіть перед Ольгою бояв ся зрадити своїх думок, недбало вів розмову, рвав ся до самоти, та на самотї не втихомирялась його зворушена душа, а роїлась думками як весняні хмари бурливими. Радо слухав він оповіданя Ольги про житя Маланї, росло його серце, як чув про похвали о. Михайла, і щораз вкрашав ся її образ в його думках новими красками, повнїйшим житям, більшою любовю.

Нетерпеливо дожидав Степан тої хвилї,

щоб поїхати в гості до Маланених опікунів. І скільки то вже думок не повернулось в його голові з-за тої так горячо вижиданої хвилї, скільки любих слів не зложилось в його памяти, щоб виповісти їх перед Маланею, скільки снів не озолотило ті незнані сторони, куди рвалась його душа, куди злїтали його думки, то тужливі, то веселі, то розпучливі! А прецї, як надійшла та хвиля, як з далека зпосеред розлогих дерев буйного саду заблестїли вікна Маланиного дому, як прийшлось переступити поріг сього дому, де витало його щастє, — серце Степанове від трівоги стиснулось, в непамять пірнули золоті сни, любязні слова, і неспокій запанував над його душею. Навіть привітне слово завмерло на його устах, а одним привітом був один погляд, що більше говорив від слів, більше молив від молитви, лучше розсвічував душу від щирої сповіди любовної.

Опікуни Малані були заможні люде. Не благословив їх Господь дїтьми, але достатком. Повне, кругле лице о. Рожницького було дуже подібне до пухкенького, мов добром налитого лиця його жінки. І як сїли вони обоє поруч себе, так здавалось, наче б два місяцї повнолицї світили веселостю та гордощами. Так! вони були горді своїми достатками, своїм становиском серед околичного

поповства, своєю родиною, що виводилась з шляхецького роду, а навіть своєю ласкою, що прийняли до себе сироту Маланю. Про ту сироту знала ціла околиця і всї говорили, що Рожницькі дуже милосерні люде. „Яка гарна вихованиця“, мовляли одні — „як цвіт цвітуча, розкішна. Вийде, повернеть ся, то й світ повеселїйшає. А все те має дякувати своїм опікунам. Звісно: не роди ся красним, але щасним! Була б може пропала; знидїла і з красою зівяла. Дуже добрі люди. Кому то в нинїшні часи схотїлоб ся чужими дїтьми піклувитись! І про своїх не дбають!“ — „А наклопоталась я доволї“, нераз говорила „добродїйка“, давши волю своїм словам — „наклопоталась, нема що казати. Вже ж то мале остало ся, без батька, без матері, без приюту. А ще немічне як павутина. Я не мала своїх дїток, сього клопоту з роду не зазнавала. Та ще, щоб доховатись до вдяки, а то ж буває тепер, що курчата мудрійші від квочки. Люди й не знають, що треба перетерпіти, виховуючи хоч би одну дитину. Кажуть: дїти божа благодать. Воно й так нїби виходить, дивившись на око!“ — „Все те моя жінка вимогла“, мовляв знов пан-отець, складаючи на вхрест свої товстенькі руки, „бо вже ж то без клопоту не обійдеть ся. Та ще на тім не конець! Малі дїти малий клопіт, а великі дїти — ве-

ликий клопіт. Прийдеть ся на старість нераз насушити свою голову за чуже добро. Та вже най дієть ся воля Божа. Треба ж і про сиріт памятати". І йшла добра слава про добрих опікунів що раз ширше, щораз дальше, як розвивалась краса Маланї.

„Яке то щастє має та сирітка!" знов дехто підхопив, почувши про Маланину вдачу. „Дісталась в такий дім поважний, чесний, прикладний. Точнїсенько долю на дорозї найшла, в чіпцї вродила ся! Все майно колись їй припаде, багатиркою засливе. Та й не всякому там буде можна показатись. Думні люде, своєї вихованицї аби кому не віддадуть. Щаслива тай годї!"

Оттак ширшала добра слава Маланених добродіїв. Їх обійстя широко розкинулось на косогорі. В долинї, над малим потоком сїріли і зеленїли курні хати сїлські, вінком обдавали гору, де стояла церква, — і просторе попівство. А вікна просторого дому наче й не дивились на ті маленькі, в долї заховані хатки, а гордо світили в далекий простір, мов проповідували перед світом свою славу. Вже з першого погляду знати було, що якась сила винесла попівство понад село, як пропастю розділила їх від себе. І справдї о. Мартин Рожницький був свого роду аристократом, — аристократом між попами і народом. Як же ж

тяжко, бувши в достатках, не бути аристократом! Нї йому з нуждою було боротись, нї на родину оглядатись, нї кому кланятись. А тут ще навколо віддавали йому поклони, славою кадили, лестними словами підмощували! Сам староста залюбки заїздив на гостинні празники і відпусти, двірські пани, провітривши повну калиту, радо гостили свого плєбана, а навіть „власть духовна“ шанувала його повагу і звеличала червоним обойчиком і почесною „пелєриною“. Мало того! Навіть ласка церкви проблиснула над тою околицею, що спочивала під благодатним крилом крилошанської пелєрини. Найвисшим архиєрейським призволом зіслано крилошанській церкві аж три відпусти для грішних простолюдців, що мимо своєї драної долї могли втїшатись видом повнолицого сановника. Його ласкою могли вони тепер три рази більше грішити і три рази лекше доступали прощеня. Як же ж смирно мусїли за те похилятись перед високою горою, де величаво розсїло ся попівство, як несміло здіймати свої очі і свій голос перед таким владикою! Так і треба було їм оставатись понизу в своїх маленьких хатках, щоб світилась гора ласки...

І так від мізерного хлїбороба до властителя широких, хоч задовжених ланів, —

всї повертались з пошаною та почестями до о. Мартина, хто по волї, хто по неволї.

А вже ж і панї-матка росла на тих почестях, як великодна баба на дріжджах. Веселість грала в її очах, щастєм зоріло її лице, а уста пишно загинались мов надуті листки чванливого цвіту. Не зазнала вона ні журби ні клопоту, хоч часто нарікала на клопоти. Журилась вона нераз поговірками сусїдів і сусїдок, не мала супокою від двірських ласунів, та й мужем своїм нераз клопоталась. „Завадою тобі стою“, нераз мовляла до свого чоловіка. „Якби не я, вже б давно припала тобі митрополича почесть!“ А о. Мартин цїлував її за те в пухкеньку ручку, весело сміючись і відплачувавсь такими ж любощами своїй жінцї. „Доволї тих почестий, говорив він — ти моя митрополича корона“. І обоє були раді.

Та не тим ще тілько знамениті були опікуни Маланї. О. Мартин був ще й патріотом. Він жеж був першим між околичними священиками, тож як було розминутись йому з патріотизмом. Його вибирали до всїляких депутаций, його робили речником патріотичних немовлят, він збирав складки на *Дім Народний*, став членом-основателем *Матицї*, попав ся між *руських ученых*, був і в *головній „Радї руській“* і предплачував *Зорю Галицьку*

і *Вѣстникъ*. В ті часи був він ще молодий, у провесні своєї слави. Відцуратись патріотизму — значило цуратись слави, заслуги і вірности, а остатись незнаним і забутим — на ласці панського двору. Навіть пані-матка, так прихильна до всякої згоди, потягала за патріотичною рухливостю і вбралась на *руський баль* в жовто-синій цвіт. І не завелась вона в своїх жіночих мудрощах. Мало що не через півроку говорили в цілій околиці — про гарну попадю-княгиню в синю-жовтих биндах, в блакитній шовковій сукні, в богатім, дукачами блискучім намисті, в червоних черевичках з золоченими кутасиками. „В вашій особі воскресла Русь!“ вічливо говорили тодішні патріоти молодий попаді, а навіть вороги нишком шептали: „справді ті Русники гарні навіть в жовто-синім цвіті“.

І вже з того часу молодий патріотизм мав щирий приют на косогорі. По стінах світлиць порозвішувано галицьких владик і крилошан, головну світлицю перемальовано жовто-синім цвітом, а на середині прибито золоченого лева на синім полі. О. Мартин прибив в своїй канцелярії над бюром „родословну картину руських князів“ і нічого більше так не любив, як розправляти про князів. Рурика величав руським Авраамом, що дав початок так виличному родови, Свято-

слава славив прототипом славянської ідеї, а про Ольгу дуже часто нагадував своїй жінці, славячи її матерю всіх Русинок. „Гарна, мудра, проворна була наша перша княгиня Ольга. Її краса і мудрість переховалась крізь тисячу літ непоручною й святою, і своїм світлом таким чаром украсила кожду Русинку Ольгу". І ніхто не міг йому сього перечити, бо його жінка Ольга була тоді ще дуже молодою і гарною, може й гарнійшою від тої Ольги, що перед тисяч роками так дивно знала причарувати царгородського царя. Чи було що на Руси крім князів, про те ні знав, ні питав о. Мартин. Коли розбалакавсь про долю Руси, то щирим жалем розливав ся, чому нема тепер князів на Руси а на самотї часто шукав в „родословній" картині за князем „Мартином".

Та з часом остигав сей молодечий патріотизм. Не вставали князї із гробів, а житя розвивалось дальше без князів і бояр на княжих гробовищах. О. Мартин не міг зрозуміти, куди йшло се нове житє, від чого мертвими оставались пісні про руських князів, і чого бажалось правнукам руських „смердів", що сидїли в курних хатах під косогорою.

О. Мартин бачив, що те житє повертаєть ся иншою ходою, що мертві не встають,

а живі оживають иншим духом. — І так прихиляв ся він ще до того, що оставалось спадщиною старосвіччини, відблеском давного житя — до обряду. Він справляв до церкви довгі фелони, трираменні хрести, візантийські образи, казав менше дзвонити, більше співати і три рази хреститись. Хоч в той спосіб думав він здвигнути завмерлу Русь, оживити давну славу і побороти ворогів. Так і здавалось йому, що здійматиметь ся доля Руси, коли як найбільше Русинів повернеть ся у попи і світліть та чистота обряду стане програмою нового житя. А світських людей вважав він за малонадійних, коли не зовсім страчених і непотрібних для народнього дїла.

Як жеж він здивував ся, коли Степан, попавши у свіччину, не то що не позабув рідного слова, але й горяче уймав ся за долею свого народу, з жаром говорив про його будучність і поетичними барвами розкривав таку історию сього народу, про котру ще о. Мартин ніколи не чував.

„А та сеж мрії, неподібні річі“, говорив о. Мартин, почувши широку річ Степана. „Вам хочеть ся якогось козацтва, ви нехтуєте нашим обрядом, нашим церковним язиком, котрому один латинський язик прирівнати можна, ви зриваєте з історією, з традициєю, із славянством“.

„Може бути, що так“, несміливо відповів Степан, „— але ми не зриваємо з народом.

„Хиба ж ви думаєте ту простонародню мову здійняти до висоти нашої церковщини і поставити Русь своєю силою без князів, не зважаючи на те, чого навчила нас тисячилїтня історія?“

„Менї здаєть ся, що тисячилїтня історія не дуже промовляє на користь князів. Щож було за їх часів, як не усобиці, що братньою кровю заливали нашу землю, а що осталось після їх, як не руїни і згарища? А що ж робила та Русь, де вони панували? Чи не озвалось спершу міщанство проти княжої сваволї і не запитало о свої права? Чи не здійняв ся опісля народ у козацтві за свою волю, свою віру, за своє житє? — Менї бачить ся, що чим дальше з ходою нашої історії, тим виднїйша могутнїсть народу, тим більше ширшає його почутє, тим гарнїйшою стаєть ся наша бувальщина, бо що рав дальше і більше розвиваєть ся думка людська, почутє людськости в нашім народї. І навіть тодї, як спроневірені сини, що силою народа вибились у гору, попхались між панів і тїснителїв народу, то й тодї не завмерла людська думка в нашім народї і хоч страшним, гайдамацьким робом дав наш народ, його найнизші верстви — почути світови своє бажанє люд-

ського життя, волї і справедливости. Так де ж нам тепер прихилитись, здіймаючись до нового життя, — чи до князїв, котрих нема і не буде, — чи до народу, що своєю грудю зберіг нам нашу землю, нашу мову, нашу народність?

„Але ви забуваєте наше священство, що до послїднього часу осталось при народї, заховало нам славянське письмо, наш обряд, нашу церкву."

„Я не хочу забувати, хоч до недавна майже всї священики говорили і писали нї по церковному, нї по народньому, а зовсїм по чужому. Але менї здаєть ся, що церковщина не має тої сили, щоб здвигнути народ. Роздїл народу на часть католицьку і православну нїчим не відбив ся і не може відбитись в нашім житю народнім. І коли не помиляюсь, то се житє народу йде зовсїм до чого иншого. Наче камінь об воду вдарила неволя в масу нашого народу і від сього удару захвилювались тихі маси і пішла хвиля за хвилею що раз дальше, ширше і могутнїйше. І хвилювались, оживали ті маси бажанєм волї, справедливого і рівного життя. Чи ж не віщує се нам будучности і не вказує дороги, куди прямувати — тепер, коли у своїй людскости оживає кожда одиниця і видобуваєть ся на верх? Чому ж не мали б ми піти тою дорогою всесвітного поступу й не ожи-

вити наш народ тим житєм загального щастя, за котрим він сам вже цїлими віками добивав ся? Ми не хочемо цуратись найубозшого брата нашого, бо чим більша рівність в народї, чим менше між ним убогих і темних, тим могутнїйша його сила і певнїйше його житє. Тому й не цураємось нашої мови, гарної своєю простотою, а живучої і могучої тим, що зрозуміла цїлому народови. Так коли силою тої мови проберeть ся світло правди і науки в найширші круги, то могутність наша буде величнїйшою від княжої сили."

„Красні се слова, але далека дорога," відказав о. Мартин. „І я таки не можу йняти віри, щоби така щасливість могла стати ся правдою. Все так буде, що кінь конем, а віл волом. Не всїм породїлював Бог однакові таланти, сказано вже в Евангелию."

„Але кождому най буде вільно користу ватись с в о ї м талантом. Най кождий має змогу видобуватись на верх і най в горі не сидять ті, що нї своїми талантами не орудують, нї другим волї не дають. Тодї й процвітатиме, що чесне і добре, а знидїє, що пусте і нїкчемне. І як розсвітимо світло науки і правди по всїм нашім краю, тодї й побачимо, що під тим пилом, який налетїв на наш народ, під тою темрявою, що закрила наші убогі хати, нуждою і горем залляла наш

тихий рай, — немало криєть ся чесноти, добра і краси світлїйшої від пурпури і саєтів."

Маланя пильно прислухувалась тій широкій розмові. Вона вперве чула такі слова, пізнавала широкий світ досї їй незнаний, вперше бачила перед собою молодого чоловіка поважної мисли, статочного слова. Кожде його слово було їй так зрозуміле, так припадало до її душі, таким чаром займало її серце, що вона від разу прихилилась на його сторону, перейнялась його думками і може вперве почула жаль на свого опікуна за те, що протививсь словам Степана. Вона ж бажала тепер щастя для цїлого світу, для всїх людий, її серце щиро прихилялось до людий, займало ся горячою любовю, як криниця чистою водою наповнялось добротою, і рвало ся за Степановими словами в незнані простори широкого світу. Так! вона полинула б сизою голубкою від хати до хати, щоб подавати людям щастє, щоб з недолї видобувати нещасливих, радість розсвічувати в кождій семї, любов розпалювати в кождім серцї! Полинула б вона разом з Степаном і на край світа, щоб чути його слова і разом з ним в добрі працювати. Вона згадала тих малих дїток сїльських, що змалечку з ними гралась, в її памяти озвались їх веселі голоси, заяснїли їх щирі, привітні очі; вона згадала свою

любу няньку, що викохала її материнською любовю, і тих сердечних дівчат сільських, що приносили своїй „панночці“ ягідки і цвіти, і тих говірких бабусь, що носили її на своїх руках, — і вона чула і розуміла, що під тими простими сермягами крились золоті серця, правдива доброта, висока чеснота, що годилось би щиро подати їм лучшу долю, розкрити їм красший світ і як рідню щиро пригорнути до себе. Так зливались її думки з думками Степана, і розбуджувалась дівоча душа новим життєм, запалювалась першою любовю щасливою, невинною, а горячою.

Під вечір вийшли наші гості погуляти до саду. А вечір був гарний і милий, як румяне личко засипляючої дитини, і небо тихе та погідне як криничне зеркало, і західне сонце жарке, огнисте як розтоплене золото; а на сході зза гаю несміливо викрадав ся місяць блїдий, блїдий наче білий платок на темноту блакитї.

А на землї тихим гомоном озвало ся вечірне житє. Здалека рознесла ся пісня плугатирів, що вертали до дому, зайржали конї як би з туги за вечірною пашею, зарохтїли жабки біля гуркотливого млина, зачиркотїли верескливі воробцї на сивоверхих вербах, — все мов зрадувалось з заходу пекучого сонця. Біля хат озвали ся голоси, розмови та

поклики. Вертало житя із поля до села. Бовкнув і дзвін церковний на вечірню молитву. Пішла знов луна по селу, загоготїла попід небо і розплила ся по шикорім просторі. Почервонїв і місяць, висунув ся в гору і заяснїв повним лицем, щоб свобідно царювати, залицятись до блискучих зірок. А зірки то ту то там виринали як блискучі очі русалок, миготїли, поморгували до білолицього. По над річкою затупотїли конї, озвала ся пісня нічліжан. Що раз дальше віддаляв ся тупіт коний і гомін пісні, аж пропав у безвістях. Десь недалеко тихо, несміливо загомонїла дївоча пісня, тугою розлила ся поміж вишневі сади, із сну побудила соловейків. І соловейки наче зрозуміли дївочу пісню, відкликнулись по кущах, залящіли, щораз голоснїйше та смілїйше розводили вечірню розмову. І все затихало, не втихала тільки дївоча пісня, та ляскіт соловейків.

Та наші гості не зважали на те, що дїялось навкруги них. Живо, весело йшла їх розмова, мов вода по лотоках шуміла. Тільки Степан і Маланя мовчки сидїли поруч себе, якби вдивлялись в тихий погідний вечір і думками злїтали до блискучих зірок, наслухували вечірньої музики. Та їх мовчанє було дуже клопотливе. Душа душу чула, і вони обоє знали, що їх думки разом збігають ся, а їх

серця одною трівогою бють ся. Тільки тяжко було вимовити ті думки, а ще тяжче розкрити серце.

„Який чудовий вечір, яка гарна пісня!“ на силу проговорив Степан. „Можна слухати і не наслухатись; вона все нова, все жива, чарівна і сердечна.“

„Ви любите народні пісні“ спитала Маланя, несміло поглядаючи на Степана.

„Чи ж можна їх не любити? Та мало того! Я й не знаю, чи є що красшого, милїйшого над ту сердечну пісню сїльську, що пливе з серця чиста, невинна, без примусу і штучної прикраси, а така невмируча красою, як та сїльська природа чаруюча своєю непорочностю, вічною свіжостю, глубокою мислю, якби з неба знятою.“

„А не любійше ж вам те житє в великім містї, де маєте концертову музику, де співають вивчені співаки, де стільки вічної переміни, така ріжнородність житя...“

„Переміна та ріжнородність добрі до забави, а до житя треба більше правди. Не скажу, щоб в тій високій, концертовій музиці не було правди, не скажу, щоби не було там серця і правдивого чутя. Та тільки не всїм вона зрозуміла, не кождому приступна. А хоч озиваєть ся там серце — то одно, хоч чуєть ся плач — то не загалу, хоч є чутя — то

не цїлого народу. А тут в нашій простій пісні озиваєть ся тисяч сердець, жаль і радість цїлого народу, душа цїлої широкої країни. І ми вже тою піснею народньою не бавимось, а розумнїйшаємо, пізнаємо власне чутє нашого народу, разом з ним плачемо і веселимо ся, і тою піснею живем, до нового житя оживаєм. Годить ся нам тільки тій пісні прислухатись, серцем і духом її перейняти, та роздумати над нею, то й може і з пісні пізнаємо, від чого терпить і плаче наш народ від краю до краю, чим він радуєть ся, якою тугою тужить за бувальщиною, якою надїєю рветь ся в будучність...“

Маланя нїчого не говорила, а тільки поглянула на Степана своїми карими очима так щиро, як щиро не можна нї одним словом притакнути. І вона не раз дізнала, що такого та проста пісня, що потай миру вириваєть ся з придавленої груди. Вона викохалась тими піснями, в них виливала свій сирітський жаль за рідненькою матїнкою і за батьком, в них колисала свою долю, свої надії, первісночки своєї невинної любови. І тепер виспівала б вона свою радість у такій пісні, що наслухалась нераз від сїльських дївчат, і їй здалоб ся, що тою радостю переймають ся всї серця тих дївчат і разом з нею радують ся, разом і співають.

„Чому ж так мало людий шукає за правдою, а так багато вганяють ся за одною забавою!“ як би з жалем промовила Маланя.

„Лекше бавитись, ніж пізнавати правду, лекше переспівувати хочби тужливу пісню, як прихилитись серцем до того, що своїм важким жалем з грудий своїх видобув ту пісню. Люблять слухати тих пісень нашого народу, а сміють ся з нас, як ми хочемо пригорнутись до його і темного брата назвати своїм рідним братом, подати йому руку і видобути з недолї. А прецї чесна мусить бути душа в того народу, що таким любим словом до нас промовляє, такою піснею нам приспівує, свою долю і недолю так щиро виливає“.

„Нї, нї, пане Степане, не можна і не годить ся з таких сміятись, що так думають і поступають, як ви,“ з запалом промовила Маланя. „Хоч ми молоді будемо памятати на слова: „свою Україну любіть...“

Скоро пізнавались молоді душі, скоро споріднялись і єднались молоді серця. Переходила розмова молодих людий мов по ступенях у щораз висші простори, буяли їх молоді гадки як весняні метелики від цвіту до цвіту, а далї зняли ся разом і полинули високо, високо у безкрає небо до самого Бога. Там вони виливались тихою молитвою, для

себе щастя-долї прохали і знов як сонячні промінї радостю по землї розливались. І любо проминали ті короткі хвилї щирої розмови, і не спостереглись молодята, як настигла пора розставатись.

О. Мартин дуже сердечно прощав ся з Степаном і просив його, щоб не забував на його дім. „На вас молодих тепер наша надїя", додав о. Мартин, повертаючи до ролї патріота, „ми вже своє зробили, тепер виступаєте ви на поле дїланя. Ми належимо до істориї, в ваших руках будучність. Не зривайте тільки з істориєю і не кидайте ваших батьків". Панї-матка з ласкою подала Степанови свою пухеньку руку і вимогла від нього слово, що не опустить нї одного відпусту.

Як же ж важко було розлучатись молодим знакомим! З яким жалем стрінулись їх очі, якою трівогою забились їх серця при розстаню! Нї словом їм не промовити, нї сльозою зрадити перед людьми свого чутя. Мовчки розстались, мовчки попрощались з тихим жалем за веселими хвилями, з тихою надїєю будучого щастя.

З того часу нераз ще навідувавсь Степан до Маланених опікунів, не одна хвиля проминула в любій розмові з Маланею, не раз обоє прощались і знов витались щирим поглядом, тугою та радостю наповняли свої

серця. Розцвіталась в Степановій душі повним цвітом перша любов. Чого не доказала штука панни Емілії, те розбудив чарівний образ тихої, смирної селянки. І вже не змогли знівечити сего образу чарівного в Степановій душі ні вічливі погляди Емілії, ні її щебетливість, ні чванлива краса, ні виставне богацтво. Якою ж відмінною видалась тепер Степанови Емілія! Та її вічливість здала ся йому тепер — пустотою, її щебетливість — чванливостю, її краса — штучним пустоцвітом. Степан почав тепер ще більше уникати панни Емілії, ще більше замикатись в самотї, щоб віддаватись своїм любим думкам. На самотї, потай миру виринав повною красою любий образ Малані, ворушилось молодече серце буйними думками, золотими снами першої любови, горячою надією любого житя в будучности.

Хто зможе розказати ті думки, що як вода з повної криниці без упину виринали в молодій голові, житєм наповняли молоде серце, весь світ вкрашали йому цвітами, до дїла поривали молоду душу? Потонув Степан в тихому образї Малані, як в погіднім небі; там свої думки посилав, там відради шукав, там і щастя будучого питав. Причарував Степана той образ тихої невинної сирітки, горячу любов розпалили в його серці ті карі

очі, що наче новий світ розкривали перед ним, нове життє розпалювали в його серці, і тиху погоду вливали в його душу.

Так косарська пісня і погідний вечір і вечірня радість сільська, що весело озивалась, тихим гомоном гомоніла біля кождої хати — розбудили думки Степана і навели згадку його недавного щастя.

Вже темрява вечірня стелилась поміж садовиною, ще тільки хмарки золотились послїдними промінями західного сонця, а блїдий місяць щораз у гору виринав, вже й вечірний гамір затихав по селу, а Степан сидїв в садї з похиленою головою і потапав в згадках своєї недалекої бувальщини. Пересувались перед ним образи за образами, русалкою виринала люба постать Малані, як зорі світили її карі очі, яснїло погідне личко, мов промовляло, за душу займало Степана. На селї десь озвала ся дївоча пісня, тихим гомоном понесла ся по селу й затихла між вишневими садами. За рікою озвала ся жалослива сопілка нічлїжан, а в садї недалеко Степана залящів соловейко... Які ж думки розбудились в Степановій душі, як заскиміло серце за тою щасливою хвилею, коли він сидячи поруч з Маланею, слухав її дівочої пісні і ще-

бетаня соловейка і як в зорі дивив ся в її карі очі. Живо промайнув сей образ перед очима Степана і йому здало ся, що тут біля нього сидить Маланя, що бачить він її гнучку постать, чує її чарівний голос... і серце зрадувалось, запалала Степанова голова від жару, очі заблисли... Він хотїв до неї промовити, повернув ся, — та проява щезла а місячне світло широкою струєю обійняло Степанову постать.

„Її не мас... ніколи вже не буде“, важко зітхнув Степан. „Чому ж втеряв я те щастє, якою провиною провинив ся!... Ні! лучше не згадувати тих хвиль, лучше в непамять пустити. Нащо рвати серце, нащо згадувати колишне, коли не верпеть ся моє щастє вже ніколи...“

І з сумною, похиленою головою вернув Степан назад до хати. Старі сидїли під хатою, до місяця розмовляли про свого сина. Вони не знали ні Степанового жалю, ні причини його смутку. Жалїсно глядїли на Степана, мов на якого хорого. Та не знали вони йому дібрати ні лїку, ні поради. Глубоко заховав Степан своє горе, ні з ким не подїлив ся, ні рідній ненці не звірив ся.

Степан, побалакавши ще трохи з своїми родичами, пішов у свою кімнату спати. Мало-по-малу усе затихало ; ще тільки о. Григо-

рий під хатою вечірні молитви шептав, за свого сина горячу молитву до Бога посилав. Незабаром все затихло в глубокому снї, як у гробі.

Тільки Степана не брав ся сон. Не втихали розбуджені думки, не охолонула розпалена голова, не заснуло серце. Дармо ворочав ся на своїм ліжку, дармо стулював повіки, дармо силоміць відганяв думки від себе. Як розлючені пчоли повертали вони щораз більшим роєм, в його очах мов огнї займались, а серце болїло наче від глубокої рани.

І знов майнув перед Степаном образ Маланї, та вже невеселий, не з тими привітними, палкими очима, не з тим румяним лицем. Сумний він, блїдий, наче мракою сповитий. Промайнув він перед Степаном і знов пропав в темнотї, у безвістях... Заскиміло ще дуще Степанове серце, ще більшим жаром зайнялась його голова. І знов виринає образ Маланї з густої темряви, ще більше блїдий, ще сумнїйший, в очах тремтять сльози, чорне волосє розсипалось по білій шиї, а білі, дрібні руки простягнені, від жалю-розпуки випручані наче просьбу посилають до Степана. І не зчезає той образ, а щораз виднїйше виступає, наближаєть ся до Степана, здаєть ся тихими словами до його промовляє.

„Степаночку, голубчику, чи чуєш ти ме-

не, чи тужиш ти за мною так, як я за тобою. Розбудив ти моє серце, оживив мою душу, як весняними квітками твоїми думками уквітчав. І росцвились ті цвіти-думки буйним цвітом, полинула я з твоїми думками в світ безкраїй, в світ незнаний і забажала того житящастя, що з роду не знала. Ти ж казав, що годить ся менї бути щасливою на світї, що можна жити щасливо, ве́село, для добра людий працювати, у тому добрі свого щастя шукати. А ті люди тепер менї світ завязали, мої золоті сни в нївець обернули, житя моє сумотою вкрили".

„Чи на те зворушив ти мою душу, запалив її незнаними досї думками, щоб тяжче було моє житє, страшнїйша мука? Найби була не зазнала я тих любих снів, не манилась надїєю веселого житя, може лекше було б годитись з моєю долею..."

І ще більше поблїд, ще більше посумнїв образ Маланї. Сльози, здало ся, струями полили ся з карих очий, руки заковязли з розпуки і чутно було голосний плач сирітський. А туж біля Маланї рознїс ся глумливий сміх Порфіра, злющий, докірливий, страшний як регіт пекольний. І виринула постать Порфіра з блудними, сивими очима, що від злости і сміху аж білком заходили, із

скривленим лицем, з розчіханим волосям, — із здійнятими у гору руками...

Як же ж задавило Степана у грудях, яким гнівом запалало його серце! Аж крик вирвав ся з його грудий. Наче розжареним залїзом крізь серце пробитий зірвав ся на рівні ноги і розмахнувсь, щоб прогнати тяжкого ворога. Кромішня темнота розстелилась перед його очима, зчезли марева і тільки огники в його власних очах миготїли йому в темнотї. „Чи се сон, чи привид страшний, чи кара совісти?“ питав сам себе Степан, а дух займав ся в його грудях. Він зірвав грубу заслону з вікна, що заложила мати, старанна о тихий сон свого сина, і на стижір відчинив вікно з такою силою, що аж шиби задзвенїли. І широкою струєю полило ся місячне світло в кімнату, нічним холодом повіяло з надвору на Степана. В садї аж гомін розлягав ся від ляскоту соловейка, в долинї шуміла вода на лотоках, а на оболоню розпливав ся тужливий голос сопілки якогось безсонного нічлїжанина. Не охолодив Степана нічний холод, не усмирив його збуреної душі веселий спів соловія, не заманила його очий місячна ніч. Він бачив тепер тільки сумний образ Маланї, в його ухах ще гомонїв глумливий сміх Порфіра. Його голова крутилась від завороту, дух запирав ся в його грудях,

— йому було душно і тїсно в кімнатї. Тихо вибравсь Степан з кімнати до городу, щоб прохолодити свій жар та втихомирити своє серце. „Чи се сон, — чи кара совісти?“ — питав він сам себе, ступаючи поміж тїнисті дерева.

„Так! вона тепер горює, мусить важко проводити свої днї, в бездолю каратись! Ми розлучені на віки і на руїнах нашого щастя, наших молодих надїй мусимо коротати наш вік... За що-ж така кара на мене? Чи ж не щиро бажав я їй щастя, чи не молив я Бога, щоб післав їй долю, щоб дав сповнитись нашим надїям, нашим снам золотим?... Боже, Боже, ти світиш зорями, чаром обливаєш ту землю, любовю та красою наповняєш навіть нїмі цвіти, будиш в нашім серцї святий огонь... навіщо ж не даєш послуху святим бажаням сердець твоїм огнем любови розпалених? Як же ж я тебе молив, скільки слїз ронив за щастєм не для себе, а для неї тільки, — для неї хочби моєю смертю!... Нї! ти не услухав мене, тебе не має на небі, не має послуху для щирої молитви... Нема що молити, нема що просити...“ Аж сльози зевертїлись в Степанових очах від жалю і розпуки, а думки його розпливались одними безрадними нарїканями.

Довго побивавсь так Степан з своїми

бурливими думками. Вже місяць змаліВ — пересунувсь до заходу, погасали зорі; вже й соловейко затих і небо на сході засіріло ранним світом. Степан відчинив фіртку від саду і вибравсь дорогою у поле. Якась дивна сила гнала його щораз дальше від села, між широкі, пахучими збіжами вкриті поля, — на самоту, де б не було ні слїду людського. Стелились перед ним широкі лани мов сріблом посріблянї від місячного світла; долами розстелялась сива мрака наче легким снїгом припорошувала високі очерети, темні луги, круту ріку; ширшало безконечне небо, де вже розпочиналась борба світу з ночю... І ширшала, розпливалась Степанова туга-печаль по широких полях, думки його линули то в далекі сторони, минувші часи, де таким ясним світлом яріло його щастє, то повертали в сумну теперішність розпучливу, темну, темнїйшу від самої ночі. І здавалось, що жаль, туга і розпука перемагали, щораз більшою темрявою вкривали незгаслу ще згадку щасливої бувальщини.

Забілїло небо на сході, виступала ясна пасмуга, наче б підіймалась темна заслона ночі, щоб пропустити світло далекого сонця; — повіяло холодом від раннього просвітку, заколихались збіжа, зашипотїли листочки тонковерхої тополї, що стояла на роздорожу;

з подувом раннього вітру поніс ся тихий шепіт по широких ланах, наче б колосочок колосочкови, травиця травиці, листочок листочкови вповідали собі любий привіт недалекого сонця. Прокидалась земля із свого просоня, повертало нове, свіже житє.

Степан опинив ся біля тополі на роздорожу. Сумно поглянув на хрест звалений на могилці, на розстайні дороги, на рожеве небо, що вже жаріло мов полумям займалось. „Розійшлись наші дороги перед сходом нашого сонця“, шептав до себе Степан, „і не зійдуть ся ніколи... Я думав разом підемо зустрічати сей світ, разом повитаємо нове житє і спільно станемо до нової праці! . . . А ми побачили світ пропасти! . . .“

І відвернув ся Степан від сходу сонця і вільною ступою назад верстав дорогу. „Нї! може вона тепер щаслива, може забула, навикла до свого житя... Так легко забути нашим дівчатам свої молоді думки! Чого ж їм бажаєть ся, як не вигідного, супокійного житя?! Має хлїб, має теплу хату, є попадею, може бавитись по празниках, весїлях, може мати... Чого більше бажати від женщини? Бути дитиною, а відтак стати матерю... доволї для них!“ і Степанове лице хмарою зайшло від таких думок.

„О ні!“ знов промовив степан. „Яким правом я її так огуджую? Як смію так каляти її образ! — Ні, ні, світе мій єдиний, цвіте мій скошений! Прости менї сю мою думку грішну... Ізвялили тебе люди, та не зівянеш ти, а до скону мого процвитати-меш] в моїх думках, в моїй душі.... Не вислухав Господь моєї молитви, так до тебе молитимусь як до мого Бога, до тебе злїтатиму моїми думками“.

І поспішав Степан наче летїв за своїм пропащим щастєм, за манливим образом своїх мрій. На його лице виступив легкий румянець, очі палали огнем, уста якби молитву шептали. Та скоро знов захмарилось його лице.

„Годї, годї,“ — з жалем прошептав Степан. „Пропало на віки. Не смію я вже тебе називати нї моїм ангелом, нї молитви до тебе посилати, нї моїм зітханєм тебе ображати. Чи по волї, чи по неволї — ти прирекла слово перед людьми, перед престолом, перед ним і перед собою, і вічною пропастю нас розділила. Я бажав для тебе жити, весь світ для тебе розкрити, кожде моє дїло твоєю любовю увінчати. — Тепер пропало, і пятном злодїйства напятнували б мене люди і твої власні слова, твій слюб... Так забути?.. Чому ж не можна забути, в непамять втопити ту бувальщину... —“

* * *

Сонце вже високо стояло на небі, а стара мати прислонювала грубою заслоною вікно, щоб не впустити ні проміня світла. Пильно прислухувалась вона важкому віддихови Степана. А степан спав, чи без памяти лежав, тяжко віддихаючи. Його голова була мов в огні, уста спалені від горячки, рука лежала на серці, якби знак давала, звідкіля походив біль і жар.

IV.

По закону Апостола
Ви любите брата?
Суєслови, лицеміри,
Господом прокляті!
Ви любите на братові
Шкуру, а не душу,
Та й лупите по закону...

Не величке село — Лисогори. Навкруги високої, „лисої“ гори розкинулись господарські хатки, мов курчата навкруги квочки розсілись. Невеликі, убогі, ледви-ледви визирають з поміж вишневих садів, сивоверхої вербини, соломою закритих плотів. Денеде й широке обійстя і стара розлога груша понад хатою вітями хитає і широколистий клен межу зазначує, — то багатирська хата; де-де й калина біля вікна біленької хатини червонїє, рута зеленїє, цвіточки прокидають ся по грядках, — то молода дівчина їх викохала, батьківську хату прикрасила; — а там дальше стоять одинокі хатки, без воріт, без обійстя, без плота... з повибиваними, дощинами позакладаними віконцями, з закуреною стріхою, з розритою приспою... то хати комірників

зарібників, без поля, з голими руками до праці... —

А низом, низом, попід городами пропливає тиха ріка, в ставочку розпливаєть ся, на лотоках шумить, колесами гуркотить і знову тихо підмиває мужицькі городи, жовтим піском граєть ся, вербові вітя купає, поміж зеленим лугом синіє, миготить, блищить і в вільшинї пропадає, і знов як блискотлива гадина поміж зеленоцвітами виринає, вєть ся, загинаєть ся і село від двора розмежовує. І шумить вже вона попід мостом, мов злить ся, що не може перервати, знести переходу із села до двора пишного, блискучого ясними великими вікнами, думного високою, здавен захованою баштою, пишного серед буйного, розкішного парку. — Якби зібралось усе лихо, що перейшло з двора у село тим мостом, і розлило ся рікою, може б і змогли ся води у ріцї і могутньою хвилею рознесли сей міст. А так, вода шуміла, плюскотїла о береги і разом з каламутною хвилею несла горе в далеке море.... Так і осталось — по сїм боцї село невеличке, убоге, а по тім боцї пишний двір з стайнями, дімками офіциялїстів, шопами і просторим гумном.

У дворі жив тепер сивоголовий пан, — старий, знуджений житєм розкішним, гулятикою, пустотою до землї прибитий. Хирів він

на подагру, лїками заливав ся, мастями окладав ся. І тихо було у дворі. За теж підпанки-офіциялїсти, вихилившись із „*замку*“ давали собі волї по офіцинах, по токах, на селї... як молоді миші шнирили, перегризали — людське добро, чужий супокій, чужу славу. А давно то не так було! Здужав ще старий пан, буйність шуміла в його голові, розкоші бажалось панським очам, веселощів — панському серцю. І вже, бувало, де не посїй — пан вродить ся; чи на тоцї, чи в стодолї, чи на полї, чи в городї! Хто б думав — страх який клопотливий, господарний, дозірливий! Бувало сяде на сивого коня, по селу проїзджає, по мужицьких хатах розглядаєть ся, та не за святями, а за молодицями, дївчатами озираєть ся. Добрий пан, — говорив дехто, — любить пожартувати, побалакати, про всїлячину розвідатись; любить подарувати коралї гарній дївчинї і хустку турецьку купить гарній молодицї і дукача на груди повісить! Та не один батько, не одна мати — плакали по своїй дочцї, не одному парубкови пімстою запалялись очі на панський погляд, а дївчата з ляком тїкали перед двірською брамою, з страхом скривались перед панськими очима. І так громадилась у дворі на широких панських токах людська праця, а з двора у відплат йшло лихо та горе. І не мало посипалось

проклонів на панську голову, не мало сліз протекло, не мало горя поплило попід панський замок тихою рікою. Мабуть добили людські проклони вередливого пана, що своїми посіпаками тягнув людей до тяжкої праці як у ярмо, а сам знущав ся над їх славою і супокоєм родинним. Посивіла панська голова, поникла бута, охота розкошуваня, настигла старість, недуги. За те ж буяли двірські паничі, як колись то їх пан, і не дали затерти лихої памяти, приспати двірського горя у селї. А пречї не завмирала чеснота в тих сїлських хатах, не закаменїли щирі серця мужицькі, не отерлась дївоча соромливість, не загинула материнска та батьківська любов. Убогі, зневажені люди посилали свої молитви до Бога, горнулись до церкви, щоб виповісти перед святими свій жаль, прихилялись до старого пан-отця, щоб хоч в него найти охорону від лютої напасти.

Ось чому здавна слили Лисогори як добра парафія, хоч архидиєцезальний шематизм виказував не великий „status animarum“. Ще перед смертю старенького, бездїтного пароха стали Лисогори лакомим оріхом для багато робітників в „винограді Христовім“. В. Лисогорах було доволї поля — самого чорнозему, одна церква, мало „душ“ — отже й мало праці, а багато приносів, патриярхальних зви-

чаїв, набожних поведінок віддячуватись пан-отцеви безплатною роботою. То ж і не диво, що за таким „приходом“ чимало побивалось конкурентів і вже наперед топтало то у дворі, то в консисторі стежечку, котрою можна б дійти до „презенти“. Тільки подвійному характерови о. Мартина, котрий умів крилошанським крилом придержуватись св. Юра, а другим крилом підбиватись до панів і вести з ними приязне житє, — удалось поконати всесторонну конкуренцию і придбати Лисогори для Порфіра, віденського вихованця і спорідненого з тодішньою митрополичою митрою. Правда, що старенький парох лисогірський трохи завчасно розстав ся з тим світом так, що Порфір був ще „безконкурсовим“. Але як не одна дорога веде до Риму, так і не одною міркою розмірюють консисторську благодать. Заряджено чотиролітну адміністрацию парохії і усунено всї перешкоди. Порфір опинив ся молодим, добре випосаженим парохом! Та не так то дуже зрадувались Лисогорці своїм новим пан-отцем. Вдячність за ласку панську притягнула Порфіра до двора, духом споріднила його з панами, з двірською атмосферою. Він завів приязне житє з двірськими економами, лїсничими й иншими підпанками, перейняв ся їх поглядами на сїльське житє, на сїлські роз-

коші, на сїлський народ. За однаковими словами йшли однакові дїла. Байдуже було Порфірови про те, що говорено по селї. Одна Маланя соромилась і болїла за те, що Порфіра вважали „парохияне“ на рівні з підпанками двірськими й однаковими частували проклонами...

Було з полудня — після обіду. Порфір сидїв на софі за чарочкою чорної кави і покурював люльку та пускав по хатї густі клуби диму. Сон налїтав на його очі і він часто позїхав, від скуки нудив ся. Його голова що раз більше схилялась на поручє, очі баранїли і раз-враз злипались, а дим стелив ся по хатї синьою хмарою. Півсонні думки виринали мов у тумані неясні, незвязлі, то з далекої минувшости, то з недавної теперішности... Нагадались йому молодечі бажаня про вигідне, безжурне житє... Хто ж за молоду не мав таких думок, хто не бажав щастя свого, супокою, веселого житя? А Порфір — надїйний молодець, добрий ученик, достатного роду — мав же ж не снити про таке житє! Скільки ж надїй з ним сплїтало ся, скільки почестий йому усміхалось, якої будучности йому не ворожено! Професори заохочували його до учительского стану, знакомі урядники

раяли потрібувати „юридичного аванзу“, родина підохочувала до медицини, щоб повеличатись своїм доктором. Усе було можливе при праці — але непевне, а непевність страшна для родичів, відрадлива для — малодушних. „На що кидатись на непевну хвилю, — лучше йти дорогою звичайною, хоч не високо — але певно, з спокоєм,“ говорили родичі Порфіра і вговорили таки! „Справді що лучше, — говорив Порфір, — можу бути і учителем і священиком разом!“ І повернулась дорога до віденського семинаря. — Промайнули перед Порфіровими очима семинарицькі часи, часи великих надій, великих снів, фільозофічних снів, богословського запалу і подружних проєктів, — і Порфір усміхнув ся, наче засміяв ся над колишньою своєю оманою. „Дитинні забавки, дитинні забаганки!“ шептав Порфір. „Одну велику правду сказали матеріялісти: чоловік духом не жиє! Від мудрощів чоловік не тиє, фільозофією не наїсть ся!“ І знов дальше пішли думки за думками.

Мов осінне листя щораз опадали молоді мрії Порфіра, остигала розпалена голова, прихилялась до тверезого житя.

„Що то в чоловікови не бурить ся з молодечої буйности! Горяча приязнь, любов, патріотизм, добро народа!... Справді молодецька душа — се калейдоскоп блискучий,

але пустий, марний. Пощо вона бурить ся, запалюєть ся, попід небеса літає щоб на конець осісти там, звідки вилетіла? Се весна чоловіка бурлива, змінна, весела, повна надії і віри... Такою мабуть вже мусить бути молодість чоловіка! Але шкода надій, шкода віри, шкода часу страченого в надії і вірі... Реалізм — реалізм — се велике слово. Проминає весна, а настигає пора жити реально. Для дітий — ідеали, мрії, сни; для мужів... любов? — Що ж любов, та горяча любов, що забуває на себе самого, що тоне в другій істоті і здаєть ся, без неї загибає, — що ж вона, як не молодеча, пуста мрія! Достаток, вигода, гроші — се підстава правдивої, тривалої, раальної любови!" І згадав Порфір свою любов до Малані, згадав всі труди своєї женитьби, здобутя Маланиного посагу — і не міг заперечити свого реалізму... в любві. Чи любив він Маланю, чи розумів її, чи міг її розуміти?... Про се не питав він себе ніколи. Вона йому подобалась, люди славили її красу, посаг і засібні опікуни розкривали перед його очима реальні надії. Сповнилось Порфірове бажане вигідного житя. Уживати світа, розкошувати — се було його теперішне житє. Часами тільки налітали якісь дивні думки, чи докори совісти, мов хмарки з колишньої молодечої бурі позісталі. Він розганяв їх шумом

свого життя. Йому кучилось дома, і дивна якась сила випихала його з дому. І дома і поза домом шукав він своєї розкоші. Тепер знов розбудилась в нїм охота до веселого товариства. Пригадалась йому минувша, недоспана ніч, пригадались і гроші в карти програні у дворі, і пристрасть глухо озвалась в його душі. Його збирала охота „відграватись". Коби лиш більше гроший," думав Порфір, розплющивши очі. „Маланин посаг вичерпав ся... з приходу доходів нема, — передновок — тяжкі часи! Та й поскупились таки собаки!"

І знов замотались думки Порфіра.

За дверима хтось тххо, несміло кахикнув. Звичайний се знак, що наближаєть ся „парафиянин".

До кімнати війшло двох чоловіків. Один був старий, вже добре сивоволосий, — другий молодий, на лиці румяний, з жаркими хоч трохи хмарними очима. Старий був в кожусї, а молодий в новій, вишиваній опанчі, оперезаний широким, синїм поясом. Не тяжко було догадатись, що се староста з „молодим" прийшли до пан-отця благословитись на слюб. Несміливо опинились вони біля порога і мовчки стояли, поглядаючи то на пан отця то один на другого.

„Знов прийшли! Чого? Пощо!" гримнув Порфір, побачивши людий. „Я раз казав

вам, що нїчого не буде з того. Не вмієш молитви — годї женитись! Не маєш грошей — нема що сватїв посилати!"

І староста і молодий підійшли до Порфіра, щоб поцїлувати його в руку. Парубок припав аж до колїн Порфірових. Порфір з гнївом відвернув ся і ще дуще гукнув: „З Богом, з Богом, нїчого з того не буде!"

„Та він вже навчить ся потому, їгомостю" промовив староста, знов до землї кланяючись, — „змилуйтесь, пан-отче, нїяково тепер їм довше ждати. Так випало, що нїяково ждати. Вона бідна, ледви на сорочку їй спромогтись, а йому також нї звідки стягнутись. Пуста хата, і шануючи Бога святого і ясне сонце і місяць і зорі на небі і вас їгомостю — таки і хвоста на подвірю не вдержати".

„Про мене най продасть і хату і послїдну конину!"

„Та вже б і продав, пан-отче", знов відхопив староста, „та тепер на передновку худоба по нїчому, аж гріх збувати свою працю".

„Я відроблю, пан-отче, піду косити, в жнива жатиму," озвав ся молодий парубок.

„А Палашка то ж не відцураєть ся працї", додав староста.

„Я вашої ласки не потребую", з гнївом озвав ся Порфір. „Молитви не вмієш, молитви навчи ся, тодї йди до слюбу."

І все затихло в кімнаті. Молодий парубок похнюпився коло порога, затиснув уста і сумно глядів на землю, а инодї з підлобя зводив очі на Порфіра. Староста похилив ся, сягнув в свою глубоку кишеню і як з безодні витягнув капшук. Порфір пускав ще густїйші клуби диму, а староста шпортав в капшуку. Великий був капшук, та не багато було в нїм гроша. Аж до дна випорожнив староста свій капшук, вивернув на другий бік. Два банкноти витрусилось з капшука і трохи мідяків посипалось. Заткав староста порожний капшук за пояс, а гроші несміливо положив перед Порфіра. І знов низенько поклонив ся і в колїно пан-отця поцїлував.

„Що се на могорич — чи що?!“ гукнув Порфір, липнувши очима на стіл, і з гнївом відсунув гроші.

„Змилуйте ся, їгомосцуню, над молодятами, збережіть їх від сорому. Єй Богу не мають звідки, я сам вже свої докладаю“.

„Забирай свої гроші! Сховай собі їх на пропій. Дивіть ся, які то тепер установи почали заводити! Жидови є звідки взяти, на ярмарки є, на все найдеть ся, а на *боже* не має у вас, бо бідні, голі! Як голий, то нема що женитись!“

„Та я би вже підождав, та з н а є т е пан-отче, їй нїяково ждати“, з дивним нати-

ском проговорив парубок і глянув на Порфіра своїми очима, мов блискавками блиснув.

Порфір на сї слова стиснув кулак, поблїд на лиці, хотїв щось промовити, але мабуть розвага замкнула йому уста. Він тільки гнївно глянув на зухвалого парубка і знов пустив кілька клубів густого диму.

„Я вже, їгомосцуню, підіймаюсь за него“, почав знов староста, „та вже не то що до роботи пішлю, але як тільки Господь допоможе, то й на більше гроший спроможусь. Най її нещастє не спаде ні на мою, ні на його, ні на їгомосцеву голову. Най вони дармо не побивають ся, безпомічно не загибають“.

„Раз кажу: не буде нїчого з такої бесїди. Має дядька, що не лякаєть ся передповку, а попови під ніс хоче кадити. Най той дядько його навчить, голову йому освітить в потребі допоможе“.

Нї староста, нї молодий не знали вже, як промовляти до свого пан-отця. Не трапляли їх слова до пан-отцевого серця, так надїялись хоч мовчки вистояти свою просьбу...

Порфір, побачивши, що вони ще стоять і чогось вижидають знов гукнув: „З Богом, з Богом — нїчого не буде“.

Мовчки, з похиленими головами, помаленьку мов з колодами у ногах, вийшли вони з кімнати.

Незабаром війшла Маланя з розпаленим лицем, з сльозами в очах.

„Порфіре, бій ся Бога, що ти робиш“, проговорила Маланя благаючим голосом, „чого ти завзяв ся на них? Чи мало тобі ще тих проклонів, того нарікання, тої слави по усьому селу? Чи маєш ти серце доводити ту дівчину до сорому перед цілим світом“...

„Не твоє жіноче діло мішатись в мої парохіяльні справи“, сухо відповів Порфір, накладаючи тютюну до люльки.

„Я не мішалась ніколи ще в твої діла. Але ти хиба не чуєш, що говорять люди, — а що тепер ще стануть говорити“.

„Най собі говорять, що хочуть, про те мені байдуже, Я їм за ніс не дам водитись“.

„Так чого ж ти хочеш від них?“

„Чого хочу — чого хочу — — гроший, як тобі вже конче знати“.

„Порфіре, чи не дорозша тобі добра слава від гроший, чи не милїйший супокій?“

„Від кого возьму, як не від богача! Най свого дядька кишенею потрусить. Як одному попущу, всї захочуть однакового попусту“.

„Гроший, гроший“... з жалем промовила Маланя. „Порфіре, Порфіре, що ти за сею марницею так попадаєш ся...“

„А певне! вже мав я твоїм посагом збогатїти!“

Маланя ще більше зарумянілась, сльози жалю знов покотились по лиці. Стільки підлоти не сподівалась вона навіть по Порфірови. Вона стояла мовчки через хвилю, а груди її якби хвилювались від важкої борби.

„Порфіре — промовила знов Маланя — не жадала я від тебе любови, не жадаю і прихильности, але шануй хоч мою і свою славу, стидай ся людий та бій ся Бога. Хиба ж ти думаєш, що я не знаю, що сподіялось з тою дівчиною... не знаю, хто винуватий!... Ти повинен до ніг упасти тому парубкови, що не цураєть ся сироти, хоронить її перед осудом світа і... твою славу закриває... Ти думаєш, я не знаю того, не чую сорому".

Маланя не могла за сльозами дальше говорити. Вона оперлась о крісло і закрила лице дрожачою рукою. Порфір спустив очі в землю, поблїд на лиці і як виновник зловлений на вчинку, сидів мовчки з похиленою головою. По хвилї перемогла Маланя свій жаль, піднесла голову і сумно поглянула на Порфіра.

„Як же ж буде, Порфіре? чи послухаєш моєї ради?"

„Не слухав я і не буду слухати жіночого розуму".

„Так тільки тої мамони тобі треба, а про все инше тобі байдуже стало! То на ж

тобі отсї послїдні дарунки мого нещасного слюбу, най будуть вони тобі заплатою за бідну сироту, — окупом моєї слави споневіряної. В нещасну хвилю менї їх даровано, найже в нещасну хвилю хоч перед людьми закриють моє безчестє:"

І на столї задзонили три блискучі дукати.

„Хоч тепер ще нагадай ся, поки час не проминув." І не оглядаючись, вийшла Маланя до другої кімнати. Ту припала вона перед хрестом, що висїв над її ліжком, і заллялась гіркими сльозами.

Остав ся Порфір на самотї і довго перебирав дукати, наче б переважував з ними свої думки. Він чув тепер, що жінка не тільки його не любить, але й не поважає, — не може поважати. Вона знала про його вчинки і плакала не за любовю, але за своєю честю. Вона уймала ся за людьми, котрих ненавидїла б друга. Покинені дукати — се доказ, як могла вона його тепер цїнити. І на всї ті докори не міг він ні словом озватись; на її слова міг він відповідати тільки упором, на її дїла — мовчанєм. Йому самому соромно стало такого тяжкого докору. І знов побивав ся Порфір думками, що зробити, кого послухати. В його ухах не затихали Маланині слова, а в його душі озвав ся якби тихий докір

власної совісти. Швидко сховав він дукати і казав прикликати старосту.

Незабаром прийшли молоді поклонитись і Малані. З сльозами, щирими, ревними сльозами припали вони до ніг Малані, як до рідної матери. Наче б відгадували усю її муку, її тяжке горе і хоч сльозами бажали віддячитись їй за ту доброту.

„Най Господь в сотеро винагородить вам, їгомосцуню, за вашу ласку, за ваше серце для нас прихильне!“ промовив молодий з сльозами в очах. „Най Мати Божа має вас в такій опіці, як ви до нас ласкаві були,“ і ще раз припав до самої землі. А молода й слів не найшла за горячими сльозами, щоб висказати свою подяку. Вона не мала смілости піднести своїх очий на Маланю, не чула сили просити для себе о прощенє, о благословеннє. Маланя була тепер для неї дорозшою від рідної матери.

„Встань, Палашко, та дякуй твому Іванови... шануй і люби його... най вас Господь благословить...“

І осталась Маланя знов на самотї у сльозах, в жалю, в розпуцї. Нагадала як благословляли її до слюбу, як щастя-добра бажали, сльозами любови провожали, як прощали її подруги... і стиснуло ся її серце як каменем пригачене.

Безвідрадні думки похилили голову Маланї. В її очах темніло, сльози жемчугом спливали по лиці, серце наче розривалось від болю, розпуки, кров як хвилями бурю підіймала. Як тяжко почула тепер Маланя свою самоту, як темний гріб тиху, безвиходну, страшну! Очутулась як билина серед широкої пущі піскової, ні звідкуди слова відради, ні слова потїхи, ні слова правди... Коли б хоч подруга щира пораду, потїху подала, коли б хоч приязна рука її зболїлу головку до груди притиснула, — коли б її хоч жалосливою голубкою думками злинути до рідної родини, до неньки коханої, до батька любого!... Нїкого, нїкого не осталось, ні рідної родини, ні вірної дружини! Наче цїлий світ її позабув, понехав, на віки відцуравсь.

І побивались Маланині думки за щирим серцем, мов пристані шукали. Згадала вона свою любу подругу Ольгу. Вона б до неї жалібною галкою злетїла, свій жаль тяжкий розкрила, на грудях щирої подруги своє горе ревними сльозами вилляла! Та знов замаячів перед її очима образ Степана, і ще більший жаль обгорнув її серце.

„Ні, най не знають мого горя“, — шептала Маланя сама до себе. „Най нїхто не знає мого жалю, не бачить моїх слїз... О! його серце було таке щире, його погляд ве-

селїйшав за кождим моїм поглядом, кожде моє зітханє озивалось гомоном в його душі, кожда моя думка займала його серце. Наші душі мов зєднали ся, в одну душу зілляли ся... Нащо ж має тепер знати про моє нещастє, нащо чути про моє горе?.... Може й позабув вже мене, може спокоєм засяла його душа, може він щасливий... Най же не дізнаєть ся нї трохи про моє горе, най він хоч буде щасливий... Нї, нїхто, нїхто най не бачить моїх слїз! Ти один, Боже, будь свідком моїх слїз, мої зітханя най тільки до тебе злїтають, може ублагають в тебе милосердя — супокою... смерти..." І тязше сирої землї, що закриває мертві очі, придавили сумні думки її зболїле серце.

Так, Маланя була тепер круглою сиротою. В її памяти ледви маячіла дитинна споминка про рідну неньку. Не було в неї рідної родини, прихильних кревних. Опікуни вже від двох лїт спочивали у могилї, а давні знакомі, подруги молодих лїт, мов у безвістях пропали. Не було й сусїдів приязних. З початку ще дехто з сусїдів навідувавсь до Лисогор. Молода попадя припала до вподоби околичним знакомим своєю привітливостю, добротою тихою душею. По черзї стали відвідувати, знакомитись околичні сусїди. Та Порфір був гордовитий, пишав ся своїм віденським бо-

гословством, згорда поглядав на сусїдів хоч щирого серця, але убогих. Наче аристократичним духом віяло від його, він держав ся здалека від щирости, зажилости і приязні. На перекір своїй жінці понехував він тих, що горнулись з щирою душею, наче бажав, щоб зовсїм осамотнїла Маланя. Він прихиляв ся душею і житєм до підпанків, двораків, до безжурних та гулящих птиць як о. Миколай і пан-комісар, з ними заводив щиру приязнь. Та ще й домове житє в Лисогірськім попівстві не довго осталось тайною. Ще мов цвітка процвитала Маланя своєю красою, ще весело витала вона своїх гостий, ні слова жалібного не проговорила про своє важке житє, а вже сотним гомоном розходилась недобра слава про Порфірове житє по околиці. Перші Лисогорці відгадали тайну їх попівства. Ті самі люди, про котрих Порфірові приятелї насмішливо говорили, що не обійдеть ся в їх родинах без бійки і сварки між чоловіком а жінкою, і ставляли твердий кулак чоловіка видним знаком супружньої любови простолюдців, — сї простолюдці перші помічали недоладність Порфірового житя, жалкували над долею Малані і осудили Порфіра поганим чоловіком. І пішло личко по ремінчику. Наче сорока сороці, ворона вороні вповідала вісти про житє в Лисогорах. Зтиха пронеп-

тували сусїди про Порфіра, дехто ії голосно озвав ся з недобрим словом, сусїдки жалїли над нещасною сиротою, над ії красою змарнованою, над ії житєм пропащим. І щораз рідше навідувались гості до Лисогірського попівства. Тільки о. Миколай та пан-комісар зчаста довідувались до Порфіра, та двораки хланею налїтали, та инодї ще хто з Порфірової родини заглянув до Лисогірського попівства.

Так пустїло, сумотою вкривалось житє Маланї в тій пущі. Тяжко ж було їй жити, а ще тяжче на самотї переносити своє горе, боротись з сумними думками.

І тихо, тихісенько було на попівстві. Нїхто не чув Малашиного зїтхання, а Порфір ходив по кімнатї від дошки до дошки рівною ступою, як той годинник, що чикав одностайно на стїнї. І тихо було, тїльки челядь прошіптувалась між собою про недалеке весїлє, а стара нянька Настя зїтхала й охкала — від старости, чи від жалю... Нїхто й не запримітив, як на подвіря заїхала скриплива, запорошена тарадайка. Худі коні з видними ребрами, запалими боками ледви-ледви доплентались до свого пристановиска. Вони вищирили зуби до сухої стріхи невеликої шопи, що стояла біля гуменних воріт, і голосно зїтхнули, наче б почули, що може хоч тут не

прийдеть ся їм голодувати за порожним жолобом.

Порфір перший запримітив прибулих гостий і вийшов їм на стрічу, хоч не міг розпізнати, хто вони. А з тарадайки висїло двох подорожних в припорошених плащах, в припорошених капелюхах з широкими крисами. Молодший з них, а був се Петро, зняв капелюх і став отріпуватись з пороху.

„Мої чоботи — зовсїм знищені," проговорив Петро, обтріпуючи порох з лякерованих чобіт.

„Моя люлька мабуть роздусилась по дорозї", говорив старший, витягаючи зза пазухи короткий цибух.

„Ей, тату, ви менї геть спрасували мій пакунок."

„А моя табакерка певно пропала", тягнув дальше о. Юрий, перешукуючи свої глубокі кишенї і перетрясаючи червону хустку з білими півмісяцями і турецькими турбанами. „Добре, що хоч хустку не позабув".

„Чого ви так шукаєте, чи погубили що?" спитав Порфір підходячи до своїх гостей.

„А й Порфирку, розглядаюсь тільки, чи чого не позабув. Бач, про все тепер мушу сам памятати. Везу тобі залюбленого, так вся журба на мою голову. Як же ж поживаєщ

Порфірку? Ти дома?! В тебе бачу свято сьогодні, і така тишина.“

„Наробимо гамору“, озвав ся Петро, „приїздимо з матримоніяльними плянами“.

„Гаразд, що приїхали,“ відповів Порфір, „а то прийшло б загибати з нудів. Що можна робити, як не спати, або позїхати“.

Так несподївано ожило тихе попівство житєм — гамором. Наші гості війшли до кімнати і своїм гамором розбудили Маланю з задуми.

„Несподївані гості, несподївані гості, кохана Маланечко“, говорив о. Юрий, витаючись з молодою господинею. „Яка ж ваша рученька вимізернїла! Жаль, єй Богу, жаль великий. Сї рученята тільки цїлювати, стискати і знов цїлювати. Навіть моя небіжка Юлюнця не мала таких рученят, дрібненьких, біленьких. А вони тепер такі вимізернїлі! О! Порфір вас не береже, не жалує; — який же не добрий!“

„Не смійте ся, не глуміть ся надо мною. Що вам такі жарти прийшли на думки“, відповіла Маланя, силуючись закрити свій жаль перед гістьми і весело їх повитати. Але сльози мимоволї заблисли в її очах, і вона не могла навіть глянути в очі говірливого швагра свого.

„А що се?“ тягнув дальше о. Юрий — „у вас, як бачу, слота, хмари нависли“, і став

розглядати ся то на Маланю, то на Порфіра. „Але що той Порфір все такий дощевий, хмарний! Ей — серденько вяне, полиняє личко, сльози не всихають".

„От і напосїлись на мене", відпералась Маланя, всміхаючись як ранне сонце зза дощевої хмари. „Що вам прийшло на думку мене так в сльозах топити".

„Пів оком гляну — цїлим оком добачу".

„Жартуйте веселі, та розгостїть ся. А я ще й з Петром не привиталась", сказала Маланя, приязно повертаючись до Петра.

„А що се Петре, у тебе, бачу, вже й новий перстень на руцї. Чи вже справдї посватавсь?"

„Як бачите, тїточко, сковану маю руку і скувати хочу", відповів Петро, поблискуючи золотим перстенем.

„Правда, правда, не знати тільки, чи золотом, чи личком", докинув о. Юрий.

„Вже чи золотом, чи не золотом, про се байдуже, аби тільки любовю щирою та правдивою".

„Зараз і з любовю виїхала!" бовкнув Порфір як дзвін глухий. „Не далеко б заїхав сею дорогою, якби прийшлось глодати кулаки зза любови".

„Нї, вуйку, і я не без любови, тільки моя любов золота."

„Ну, ну, не пишай ся ще, Петре, не лови риби на перед. Щоб тільки не осїсти на позолоченій тичці," говорив о. Юрий, здорово заживаючи табаки. „Сто рази мір, а раз вцїль. Треба повагом до дїла братись. Вже я собі не трохи голови насушив".

„Ба, ба, то ти, Петре, наче другий Язон по золоте руно виправляєш ся! А де ж то ся Кольхида?"

„Не за морями, а за горами, за вашими таки горами".

„Тільки вербиною пахне!" зясміяв ся о. Юрий.

„То таки до Вербовець стелить ся доріжка?"

„По вербах, по вербах, та до— Лаврів".

І гамором, сміхом наповнилась хата недавно ще тиха та сумна як трунарня. О. Юрий відшукав наконець свою запропащену люльку десь аж в кінцї поли, видобув великий капшук тютюну, витягнув здоровезне кресило і кремінь з губкою і без великого заходу став протичкою вижолобувати люльку і короткий цибушок. Як жид з крамом розсїв ся він з своїми табачними та тютюнними приборами. Перед десяти роками повдовів він і став з того часу завзятим курцем. „Відкурюсть ся від голоду" — говорили насмішливо про його деякі сусїди, бо й справдї опустїла була його

хата після жінчиної смерти. Син Петро був тодї у школах, а про малу дочку Ганю не багато було йому журби. Доводилось до того, що часто за його недоглядом не було і кавалка хлїба в хатї, хоч прихід був добрий, і поля багато і приносів із трох церков. Та о. Юрий, здаєть ся, не родив ся на господаря. З поля розкрадали снопи, на обійстю опадали плоти, в стодолї перемірювали парубки збіжє своєю мірою, приноси розлїтались між челядь і худобу, а в просторім домі о семи покоях припадали порохи, шнирили миші і валялись Ганині забавки. Чого не розтягнула челядь, що не змарнувалось між своєю і чужою худобою, те забирали жиди, що три рази в рік сараною спадали на о. Юрия. О. Юрий мав кредит, — бо мав добру парохію. То ж і мав довги, — довги безконечні. „Маю довги“, мозляв сам про себе, „бо маю добре серце. За багато я надїяв ся на родину, а родина опустила мене на чужу поміч. А ще так не в пору вмерла менї жінка. Про все мушу сам своєю головою накладати“. О Юрий усе думав над своєю долею, шукав дороги нової, а не журив ся нї своїми довгами, нї своєю пусткою. Він мав тепер не більше пятьдесяти лїт. Його лице було веселе, його бесїда жартоблива, правдою і неправдою на пів переплїтана. Нїхто не бачив о. Юрия ду-

же зажуреного, заклопотаного, сумовитого,— а преці його волося посивіло, мов мукою припорошене. Від чого ж посивів о. Юрий? — се було цікаве питанє. „Посивів від видумок“, сміяли ся одні. „Що сивий волос, то все видумка лишила свій слїд вилїтаючи з його голови“. А о. Юрий справдї дуже любив прикрасу в своїх оповіданях, видумки в своїх новостях, мішанину правди з неправдою. Він все усміхав ся і тяжко було пізнати, чи справдї він що думає поважно. А бесїда в його плила як на млинку без ладу, і зерно і полова. — „Нї! се родова сивина!“ говорив о. Юрий сам про себе. „Мій дїд посивів в трийцятім роцї, мому батькови ще перед слюбом моя мати сивий волос вискубла, а я ж хиба не батьків син! І побачите, що й мій Петро за шість лїт сивїтиме. А сказано, дурна голова не посивіє! О, родина Павутинських не з малого колїна!“ — „З жалю за своїм панством посивів“, мовляли знов другі. „Адже ж перед двайцяти роками був чорний як крук, а панством дмухав на всї заставки. Купив село, їздив четвірнею, держав гувернера до дїтий. Саме перед двайцяти роками все розвіялось як морська піна, зчезла четвірня, втїк гувернер, село як не було, а сиве волося прокинулось. Звісно легко прийшло, а ще лекше пішло! Ще нїхто найденими грішми не до-

робивсь тривалого щастя. А ще грішми найденими в церкві! Треба було хоч з половину на боже віддати. А то припав, як голодний до великодного поросяти, тай вдавивсь своїм панством". І справді о. Юрий колись то був великим паном. Довго говорено про найдений скарб, закопаний десь в церкві, чи біля церкви. Та щирої правди нїхто не міг довідатись. Всї бачили тільки виставне, шумне панство, що бучно шуміло, аж через чотири роки зовсїм перешуміло, не лишивши і доброї слави за собою.

„Нї! посивів він від спекуляциї!" говорили инші. „Спекулянтом родив ся, спекулянтом мабуть і вмре. Легко, мудро, не великим коштом бажає повести своє житє. Ще як був молодим, пропадав за панством, любив стрільбу, легке житє. І таки заблисло йому щастє. Розкошував хоч чотири роки, а міг панувати до смерти. Та вже то доля звичайно дурному щастє дає. Проминуло щастя, як не було, і він кинувсь до спекуляциї. І з того часу спекулює, все нові пляни видумує і сивіє!" І справді о. Юрий видавав ся спекулянтом свого роду. Його голова вічно роїлась новими планами. Втерявши своє панство — кинув ся до господарства, ставляв будинки, валив, переставляв, перебудовував і задовжував ся, а намість нового ладу змагав ся щораз більший

безлад. Не велось господарство, так кинув ся до промислу. Він хотів зібрати капітали цїлої родини, щоб розвести велику спекуляцию. Усїх манив надїєю великих зисків, хвалив ся, що закупив лїси, підійняв ся достави порогів до желїзниці, сїна для війська, прядива для заграничних фабрик полотна. Та все те розвіялось з вітром. Лїсів не було кому рубати, народ збезбожнів і не принїс доволї повісем на відпусти, а посуха висушила сїно. „Усе було б вдало ся“, „говорив о. Юрий, „тільки смерть моєї жінки повернула усе коміть головою. Нещастє, нещастє мене постигло перед доступом щастя...“ А все ж таки величавсь він знов новими плянами, їздив сюди і туди, розвідувавсь і певно був би добрим фактором, як би було кому факторувати. Знакомі насмівались з його видумок, нї трохи не йняли віри його новим плянам. „Не смійтесь, не смійтесь“, говорив о. Юрий, „всї мої спекуляції були б удали ся, — але я занехав першу спекуляцию в женитьбі.“ Се зраджувало, що о. Юрий виплекав вже в своїй голові новий рід спекуляції.

І дійсно саме тодї кінчив Петро семинар і незадовго мало порішитись питанє його женитьби. О. Юрий якраз хопив ся пляну, щоб оженити свого сина „спекулятивно“. Се могло б його ще видобути з упадку і поста-

вити на ноги. „Можна посплачувати довги і тоді на сильній підставі розпочати фруктифікацию посагу“, мовляв сам до себе о. Юрий. „Добробут буде підставою їх щастя. Серцем не наситиш ся, а краси на тарілці не подаси“.

Петро якраз надавав ся до батьківських плянів. Природа, здаєть ся, не дала йому сильного чутя. Ніхто з товаришів Петра не запамятав, щоб він коли був залюбив ся. Він був тупий на чутя. Коли його товариші, залюбившись, писали сонети і оди, він клеїв пуделка, виробляв обойчики і проташльовував їх „спекулятивно“ між своїми товаришами. Його безвиразне лице, бурі очі, притиснене чоло — вірно відбивали його душу плитку, неворухливу. Одна тільки пристрасть панувала над ним, пристрасть дуже звичайна у таких прозаічних людий, як Петро. Він любив карти. По ночах міг пересиджувати за столиком і доводив свою штуку до містерій. „Дормитар“ семинарицький, де спав Петро, перемінювавсь в касино картярське. О пізній порі, коли по сусїдних кімнатах було тихо, або де-де блимало світло коло заглубленого читателя, а заяць і ухом не ворушив, Петро витягав старанно заховану „талїю“ і розпочинав „баталїю“. За для того мав Петро певну славу між своїми товаришами.

Петро, хоч не палкий на любов, утворив

клюб статистичного уряду в семинарі, котрий удержував всї посажні паини в виказї, чи то б в „сталій евіденції“.

Всї „клюбісти“ мали свої книжочки, де записувались статистичні дати жіночого полу, приступного очевидно семинарицькій конкуренції: кождий мав обовязок совісно виповняти рубрику „віку“ і високости „посагу“. Ся друга рубрика була дуже важна і розпадалась на „чоботове“ і „сподїване“. Тільки клюбісти знали, що значить одно, а що друге. Се означенє мало свою історию. Лучилось, що один прихильник „клюбових“ засад мав приобіцяного посагу тисяч злр. Се дїялось тодї, коли такий богословський посаг вважав ся ще значним, отже менше більше в доісторичних часах новочасного богословя. Тисяч золотих готівкою крім звичайної виправи, возів, борін, плугів, коний, волів, тарадайки і прадїдної колиски — се був дуже великий посаг! Таке випосаженє попадянки викликало сензацию в богословських кругах. Всї „пасторалисти“ явились громадно на весїлю. Гостї нетерпеливо вижидали, коли появить ся слюбний похід, і можна буде побачити так посажну молоду і так знаменитого витязя посагових скарбів. Проминала назначена година слюбу, а нїхто не ворухав ся. Чекали ще годину, і другу, а молоді не являлись. Понесли

ся шепти, допитуваня, на пів голосно виповіджені догадки. „Що дїєть ся, — що сталось — буде слюб?“ питав один другого, а довго нїхто не міг заспокоїти нетерпеливих гостий. Аж наконець появив ся дружба з заклопотаним лицем і знов посипались питаня: „що стало ся? що дїєть ся...?“ „Молодий не може взути чобота,“ відповів заклопотаний дружба і всї остовпіли, заніміли. „Фатальний випадок! говорили одні, дивлячись на свої чоботи. І справдї „фатальний“ випадок на селї, де не було під рукою шевця, щоб розбив підбитя. „Настругати крейди“, раяли другі. „Підсипати poudre de riz“, озвав ся якийсь знавець жіночої туалєти і шевського ремесла, „та ж прецї на весїлю хоч в одної панночки мусить бути poudre de riz“ — „Перепрашаю, прошу не ображати“, відтяв якийсь оборонець сїльских помаранч, „наші дївчата не уживають пудрів!“ — „Не може взути чобота,“ бурмотав знов якийсь знавець канонїчного права, „таке богословське impedimentum matrimonii*) можливе тільки на селї.“ І так всїляко толкували, а нїхто не міг довідатись властивої причини.

А тим часом молодий справдї ще не взув чобота, тільки не задля чоботової пе-

*) Перешкода супружства.

решкоди. Вже мав взувати нові лякеровані чоботи (очевидно взяті на борг на конто посагу), як промаймула йому несподівана гадка: „Ану ж як тесть не дасть менї всїх приобіцяних гроший? А ну ж се тільки банька?“ І задумавсь молодий над непевностю посагу. „Що ж робити, як запевнитись? О старий скупий мудрагель!... має ще другу дочку.... Нї! не можу взути чобота, поки не дістану всїх гроший. Се ще найлїпше буде!“ І так довго мучивсь над чоботом, так довго розмовляв з старим, скупим тестем, поки до холяви не всунув приобіцяний посаг.

З того то часу набрало „чоботове“ осібного значіня і кождий клюбіст знав докладно, що належить втягати до сеї статистичної рубрики. Що давалось після слюбу і звичайно в натурі а не в готівці, як пасїка, сподївані спадщини жінчиної родини, а на конець і дальша готівка непевна і т. д. — се належало до другої рубрики „сподїваного“. Кождий мав совісно виповняти сї дві головні рубрики і о кождій зміні, яка б з часом зайшла, всїм доносити. На підставі таких статистичних дат укладав собі кождий „клюбіст“ плян своїх поїздок, високість свого кредиту і свою будучність. Очевидно кождий з початку вважав на те, щоб цифра першої рубрики була як найменша с. с. від 14—18, а за те цифри

другої і третої рубрики щоб були як найбільші.

Петро був дуже дїяльним членом того клюбу. В нїм наче віджив батьківський дух спекуляційний. Він розвідувавсь про найбільші тайни родинні, старанно списував всї дані і справдї міг повеличатись відомостю жіночої статистики. Що вакаций відбував подорожі по всїх сторонах східної Галичини, щоб доповнити свої відомости, провірити подані дати. І з кождим роком переконував ся, що треба йому що раз більшої цифри в двох послїдних рубриках „чоботових“ і „сподїваного“. Та все таки при тім вважав він, щоб в першій рубрицї „віку“ не було більшої цифри над 20. Петро яко дїяльний член „клюбу“ мав велику надїю — як сам мовляв — „виспекулювати“ собі молоду і посажну жінку. В тій надії давав собі повну волю в картярській забаві і на „шкартї“, котрий звичайно виконував з своїми клюбовими товаришами. Та скінчивши семинар і вибравшись, щоб „виспекулювати“ собі жінку молоду і посажну — з жахом спостеріг, що побіч 20 в першій рубрицї „віку“ — в дальших двох рубриках нїде не було такої високої цифри, котра дорівнала б його довгам. Спершу не хотїв вірити правдивости своїх статистичних записок і махнув в далеку подорож, щоб наново провірити свої записки. Три лїт проминуло на

такій провірці. Записки оказались правдиві, а його довги навіть трохи побільшали. Радше-рад посунувсь вище в рубриці „віку“ і вже почада зчезати надія „виспекулювати“ молоду і посажну жінку. Знов проминув рік на нових звідинах.

„Що ж гадаєш, сину, з собою робити“, питав о. Юрий побачивши, що Петро якось не може найти собі пристановиска.

„А що ж, треба женитись.“

„А де ж думаєш?“

„Та хиба у Лаврів, татуню.“

„Панна не молода, слабовита, пів копи літ,“ говорив з протягом о. Юрий, наче б розважаючи свого сина. В тої спосіб думав він заспокоїти свою вітцівську совість.

„Але вісїм тисяч посагу“, холодно відповів Петро, „а в надії ще гарна реальність в самім місті.“

„А воля твоя, воля твоя, Петре.“

І вам, татусю, здасть ся підмога, а Лаври можуть підмогчи,“ говорив Петро, заглядаючи до своєї книжочки, де була одна позиция червоним олівцем зазначена. Син і батько згодились після відбутої наради, щоб споріднитись з Лаврами. Та Петро все ще не мав нїякої певности, як висока сума припаде під рубрику „чоботового“. Він знав, що Лаврo має багато гроший, але й те довідавсь,

що він не любить нїчого наперед давати. Довго роздумував він над всїлякими способами, як розяснити сю непевність, „якби видусити з старого гроші,“ і не міг нїчого порішити. Кілька разів навідувався до Вербовець в гостину, вертїв ся коло Галї, „заходив з майки“ старого Лавра, навмання роспитував знакомих — і все таки ні трохи не міг прояснити сеї томлячої тайни. Вже думав відіграти ту саму ролю, як перший клюбіст з тїсним чоботом, та не міг запевнитись, чи вдасть ся в другий раз така штука, бо ж звісно тим самим дотепом два рази не змудруєш. Наконець відкрив сей „скрупул“ своєї совісти перед батьком. „Точнїсенько мій син, мій рідний син“, подумав собі о. Юрий, „як то він мудро до дїла береть ся, з якою розвагою!“ „Треба подумати,“ говорив він до Петра, „бо старий Лавро великий скупун, любить на грошах сидїти. Треба запевнитись на перед, щоб не прийшло дивитись на дулї на вербі. Пострівай, я се зладжу, моя в тім голова. Не личить тобі самому, або менї прямо питати Лаврів. Се кидає не добре світло. Треба когось третього вислати, через його запезнитись, дати Лаврам дорозумітись“. І задумавсь о. Юрий над новою спекуляцією женитьби свого сина. Виніхав пів табакирки тирольської табаки, випакав скілька люльок тютюну і та-

ки видумав новий плян. „Га, га," весело промовив він до Петра, „знаєш, де чорт не порадить, там бабу пішле! Так, бабу, бабу треба післати! А що ж, Петре, якби так до Гофманової удатись. Се баба, як то кажуть, сім миль зза пекла. Сам чорт би їй чоботи на махових вилах подавав. Вона гарно зладить ся. Правда, гнівна вона трохи на мене через ту дурну дочку свою, що гувернувала коло нашої Ганунці. Воно все так буває з гувернантками. Але що ж діяти, треба приобіцяти якусь нагороду, частину зиску від посагу." — „Так, так, частину чоботового," додав Петро, котрому дуже припав сей плян до вподоби. „Так, треба," тягнув дальше о. Юрий, розходжуючись з запалу по хаті і розмахуючи червоною хусткою. „Треба приобіцяти. А то баба вищекана, знає приговорити, підійти, на слово витягнути. Вона і Порфіра висватала, се її діло! Ми будемо стояти одалік, а вона усе зладить, я сам поїду до неї і уложусь. А потім треба буде нам знов з Порфіром розпочати з другої сторони. Через те не доміркують ся Лаври, що се один вітер віє. Порфір поважно вестиме діло і довершить те, що має приготовити Гофманова."

На тім скінчилась нарада боєва батька з сином. Поладивши з Гофмановою, направились вони тепер до Порфіра. Задумане ді-

ло: „виспекулювати“ хоч не молоду але по сажну невістку, — успівало очевидячки.

Незабаром заставила Маланя вечеру. А при вечері знов повернулась розмова про кольхидську виправу Петра до Вербовець.

„Коби то так у мене добра невістка мій дім звеселила“, говорив о. Юрий, поглядаючи на Маланю, що з такою щиростю своїх гостий приймала, — „який би я рад був! А то зовсім опустїла моя хата і Петро посоловів і Ганунцї нема кому доглянути. Біда, та й годї! Мій Петро таки, правду сказавши, подобав собі панну Галю“ — і закашлявсь о. Юрий, не знать чи від кришки хлїба, чи від послїднього слова.

„Петре — чим вона тобі подобалась?“ тихо спитала Маланя Петра, що якось нї трохи не подобав на залюбленого. Петро мовчав заклопотаний.

„От ми й приїхали, щоб порадитись та покінчити дїло,“ тягнув дальше о. Юрий. „Дїло не легке, люди зараз всїляко толкують, а старий Лавро як змий коло золотого руна за своїми грішми пропадає, задля них готов усе повірити. А між нами говорячи, нїхто для одної панни не оженить ся“.

„Бо ж Галя і не молода і слабовита. Її сестра вмерла замолоду, брат то ж, кажуть, дуже не здужає.“

„Скрипляче колесо часами довше їздить, як здорове, моя Маланечко; треба тільки вигоди. А без гроший вигоди не має".

„Та їй вже й не в думці йти заміж. Я хоч не багато її знаю, а все таки менї здаєть ся, що вона вже й не повірила б в своє замужне щастє".

„Ей, воно тут не йде так про дївчину, як про старих. Не навчились ще наші доні сторчаком ставати проти волї родичів. Як старі скажуть, так і буде. Панну не тяжко вкоськати, — не тяжко. З підскоком піде за Петра, з підскоком, моя Маланечко. Вертять ся там коло неї якісь почтарі, шумивітри, почули гроші та думають, що на стару вербу вже й козам можна скакати. Най надскакують, най надскакують, тільки щоб карків не покрутили! Вже то моя Гофманова зладить ся з ними. О! Гофманова зладить ся..."

На сї слова мов шпилькою уколений зняв ся Порфір і повернувшись лицем до кута став щось пильно шукати. А з його поворотів легко було доміркуватись, що рад би чим скорше або з товариства утїчи, або о. Юрию уста загородити.

„Але слухай но, Порфірку", тягнув о. Юрий. „Чого ти шукаєш? Слухай но, Порфірку, дальше".

„Маланю, десь нема моєї другої цигорщиці", говорив Порфір, все ще не поверта-

ючись до гостий. „Петро закурив би папіроску“.

„Дякую, дякую, не трудіть ся тїточко“, озвав ся Петро.

„А ось вона і перед тобою лежить.“

„Але слухай но, Порфірку“, знов почав о. Юрий і притягнув Порфіра за руку до себе. Порфірове лице значно поблїдло, його очі неспокійно бігали, якийсь неспокій аж здіймав його з місця.

„Я вже не клопочусь тими вітрогонами, не клопочусь. Пообсмалюють собі крила, як метлї перед світом позичають. Правда, Лаври багаті. Ну так що ж, що багаті? Маєток річ набута! І в мене колись не такий то був маєток. За пояс Лаврів би заткав! А на їх грошах все таки шкуряний піт чути. Стара Лаврова сама коноплї мочила, з челядю жати ходила, а старий Лавро сам недавно сіяти ходив, стіжки клав, снопи возив!“ Засміяв ся о. Юрий з свого оповіданя і почав пакати з короткого цибушка.

„Ну, воно нїчого так поганого“, тягнув він дальше, „праця чоловіка ще не осоромлює, але, знаєте, все таки хоч воно і блискуче і маюче, а сировиною чути! Так, так, сировиною чути! А по правдї говорячи, рід родом. Старий, поважний рід, хоч і зубожілий, все горою. А наша родина з дїда, пра-

дїда поважна, знаменита, в почестях стояла. Рід Павутинських з давен давна знаменитий. Наші антенати сидїли по великих парохіях, мій дїд великі доми мав у містї, а гроші таки чвертками міряв. А Лаври що? Доробкевичі, доробкевичі! — Чи ж не честь буде їм породнитись з нашим домом? Грошї набудеш, а роду не купиш! Го, го, не купити роду такого, як наш! Між нами говорячи, ми таки шляхтичі, маємо свій герб, свою бувальщину. Ми родина історична. Най там собі сміють ся з шляхоцтва, а я все таки кажу — се велика річ. Так, се велика річ! Нїхто менї не посміє тикнути під ніс нї шилом нї дьохтем. Я сам доходив нашого шляхоцтва і в старих паперах дошукав ся, що наш рід Павутинських прастарий. — Ну, нема що й про те багато говорити. Я не хвалю ся, а кажу тільки на те, що Лаври повинні знати, з ким мають честь...“

„Вони того не забудуть“, озвав ся Петро. „Сам старий Лавро зводив бесїду на древність нашого роду. Він знає добре нашу родину“.

„Го, го, — се Гофманова, се Гофманова дала йому на притики. О! баба не в тїмя бита“ . . .

„Що се за Гофманова?“ спитала Мала-

ня. Порфір ще більше змішав ся, його лице побліднло ще більше.

„Не добре ви робите, що вмішали Гофманову“, озвав ся Порфір, — „се баба така, що сплетнями жиє, з усього користь витягає. Звичайно міщанка. Любить втиркатись в не свої річі та воду каламутити, щоб в мутній водї ловити для себе“.

„Се правда, баба запекла, язик як лопата, але й вона в нагодї придасть ся. Вона вже не одного висватала, знає кінцї зібрати до купи. Ти її знаєш Порфірку і не відмовиш їй риторичного дару. А нам такої треба, бо не кождий пізнаєть ся на перцї, хоч би і старий Лавро“.

„Багато вона собі додає, багато придає заслуг,“ говорив Порфір. „Ось вона певне собі в заслугу числить, що мене посватала. А я і Маланя нїчого про те не знаємо. Чванлива баба, перекупка!“

„Посватала, не посватала, але все таки приготовила, зладила“, усміхаючись говорив о. Юрий. „Я й не думаю, щоб вона Петра посватала. Тебе таки, Порфірку, проситиму в свати. Вона най тільки підготовить. Ну, що ж? не гарно буде, кохана Маланечко? Ви щось задумались, не хочете нас радою підмогчи? А ваша рада золота“.

„Тяжко воно радити у таких річах,“ я-

кось сумно відказала Маланя. „Кождий свое серце має, най його перед усїм о раду питає".

„Ай серце, серце, Маланечко! як є де сїсти та що зїсти, то й серце веселе і до серця прилине".

„Але ж Лаври люди, як ви кажете, старої дати. Галя вихована у давному світї, а не до теперішного світу. Чи ж буде вона до вподоби тобі, Петре?"

„Чим менше виховане серце, тим правдивійше", на здогади відповів Петро.

„О вже то з теперішним світом, з теперішним вихованєм, з новочасними паннами!" озвав ся о. Юрий, помахуючи руками, мов лихі мари від себе відганяючи. „Най йому не забагаєть ся *еманципантки*! Хорони його Господи, хорони Господи! Сеж і добре, що Галя виховання старої дати. Буде його слухати, поважати, не буде голови завертати! О теперішне вихованє! теперішне вихованє! Викинений гріш, страчений час, заражевий цвіт! Моя Ганунця хоч у мене одна, а для того що одна, єдина, я її не дам ні до тих панснонів, ні до тих метрів, навіть до міста не покажу. Чого нашим дочкам треба? Чи тої музики на фортепянах? Моя небіжка чудно грала на фортепянї, а після замужя квочки садила в фортепянї! Так, так, квочки садила! кури, качки, гуси, ось музика для наших дочок; а

мало їм того, то послухають, як скреготять жаби в ріці, як співають дяки в церкві, як свищуть пташки в садах! Може їм треба французького або нїмецького язика, щоб розмовлялись з Феськами і Палашками! Треба їм може романсів, поезий! Всї ті витребеньки не для наших дїтий, а для городянок, що не знають, куди час дївати. З того всього беруть ся тільки фохи та шльохи, незгода з чоловіком, невірство. Най Бог боронить від тих еманципанток. А· кажуть, не вміють повертатись наші доні, пізнати, що попадянки, селянки! Пуста балаканина! як є в що убрати ся, як гроші чує в кишенї, тодї й буде повертати ся, а люди будуть знати почесть. А вже то з тих, що дуже вертять ся хісна не багато, а журби без кінця. Кажу, най Бог боронить його від еманципантки. Мій Петро доброго серця, любить супокій, вигоду, — найже має хоч дома з жінкою супокій. Галя, кажу, не молода, не новомодна, — але най бере її, щоб мав чим заступити ся та біди не дізнавав". І знов повернув о. Юрий свою бесїду про виховання дочок, переливаючи з пустого в порожне.

„Нїчого не варта таке вихованє", кінчив він свої широкі виводи. „Я мою Ганунцю инакше поведу. От хоч у неї нема матери, а побачите, що буде з неї панна хоч куди".

„Що ж вона тепер бідна сама робить, чому не заїхала до нас?“ питала Маланя. „Вже й тепер мусить бути гарна панночка. То ж то вже підліток.“

„Так, так, росте в гору. Гарненько, гарненько. Та ще пора її возити. От вона в мене газдує, по волі буяє. Най буяє, най гуляє, поки час. Вже їй десятий рік минає; нїчого собі панночка буде. Инші б то вже до пансиону запхали, замучили б дитину. Я инакше, по давному поведу“.

„Та пора була б таки дечого вже приучувати“.

„Е! ще пора, пора, — молоде, наї уживає світа“.

„Можна повести виховане так, щоб дитина не мучилась“.

„Вже я пробував, лиха собі напитав з тою Гофманівною! Я сам з першу міркував, що добре буде, щоб коло дівчатка хтось заходив ся. Так і прийняв Гофманівну, щоб була коло моєї дитини. А вона менї давай заводити свої порядки, дитину до книжки як до плуга запрягати. На що? — питаю, на що їй книжки, чи не пора перед замужем! — „А до світу треба, — каже менї —, треба, щоб була вчена, тепер заводять всюди вісїмклясові школи для дівчат, вимагають науки, образованя“... І таке менї верзе, наче б я нїчїшнїй. Ну, хоч я до-

брий, а таки розсердив ся за мою дитину. „Ой вже недалеко заїдете, хоч би через вісїм кляс, — відрізав я їй — недалеко заїдете. Що по науці, по книжках! Чого буде вчитись дівчина через вісїм літ, по що?! Що вам з того, що маєте книжкову науку, можете грати і по фортепянах, — що вам з того, чи зєднали собі через те жениха?!“

„Як можна було так коренити дівчину за добру волю, за справедливий погляд?“

„Ха, ха, ха, Маланечко кохана, була то собі цїкава панночка, зиркала очима! Мене старого покуса брала, ха, ха, ха, — а вона думала, я з нею мого Петра посватаю! Ось вам еманципантка! Ну, так кажу їй „лучше ваша б мати була вам прислужилась, роздобувши гарних женихів, нїж ту високу науку! А я своєї Ганунцї туди не поведу. І з наукою і без науки — погано сивіти панночці.“ Розсердилась дуже, дуже розізлилась за мої слова! Але скажіть, чи неправду я їй сказав? Нинї сидить їх три мудрих, премудрих, а разом числять цїле столїтє! Ну, найже ж ту порадить наука! На сивину і лисину наука немічна! А особливо на сиву косу не видумала наука правдивих косметиків. Ґрунт для дівчини — вийти заміж, заміж вийти!! Га, га, ось то наука, котрої не навчитись і в десятьох

клясах. Най вам цвенькає по французьки і по турецьки, най всю фільозофію змудрує — без тої штуки: вийти заміж — банкерррот... Ха, ха, ха! бан-кер-рот! — Я не хочу моєї Ганунці вести тою дорогою. Нагнав гувернантку з її наукою і претенсиями на сто вітрів, — а вона думала, що буде могла дерти ніс до мого Петра! Моя Ганунця буде гарною панною і без високого образованя, буде гарна панна."

„Таки нїяк не згоджусь на такий погляд," поважно відказала Маланя. „Добре вихованє само про себе великий скарб для дївчини. Без вихованя, без образованя ми немічні, убогі, безборонно виставлені пакостям сего світу. Лучають ся люди добрі при малім вихованю, але добре виховані були б вони цвітами між людьми. А коли у нас так часто чути про родинні незгоди — то се мало не все задля браку вихованя. Між нами так тяжко найти щире серце, привітну душу, так мало доброго житя, навіть охоти до доброго житя мало. А за те багато нещастя, плачу, паріканя, заводу. Чому ж так? Кажемо бути нашим дочкам дїтьми до чотирнайцятих років, потім вбираємо їх в довгі сукні і віддаємо першому лїпшому на здогад. Добре, коли щастє посприяє, коли чоловік знатиме, як виховати собі з дитини жінку. Як же ж противно ста-

неть ся? Як дитина попаде в люті руки, в недолю, в нещастє? Та й чи кождій судить ся вийти заміж? Як тодї запевнити будучність? Що порадити, як помогчи?"

„Посагом, посагом, кохана Маланечко, се удочка, що кожду рибу зловить."

„А як така риба, що й удочку проковтне і тим не наситить ся?"

„Не часто то й такі удочки в нас закидають," вмішав ся Порфір. Йому досадна була бесїда його жінки.

„А вже таки у тім видний у нас поступ," докинув Петро, очевидно на підставі своїх статистичних записок.

„Коли нема посагів, так ще лучше; знак, що треба якось инакше забезпечити будучність. А коли є де в кого посаг, та не вбезпечає проти лиха, то й тут треба инакше радити. Мущина має знанє, має науку, знає світ, людий, знає, як собі порадити. І з найбільшої недолї виринає, вибиваєть ся своєю силою. Що ж порадить немічна жінка, що була дитиною до самого слюбу, що не знала більше людий, крім своїх родичів і чоловіка, котрий дав їй першу школу пізнавати людий? Як вона собі порадить, коли родичі у могилї, а чоловік її відпихає — пхає у могилу, світ завяже в неволї і неславі?"

„Не кождий же ж чоловік такий лютий і немилосерний.“

„Правда, що не кождий, бо инакше не виходили б ми з плачу і неволї. Але ж кілько є случаїв, що чоловік помре вчасно, осиротить жінку і дїти. Чи ж жінка має тодї остатись на ласку і неласку людий, піти за жебраним хлїбом? Доки жінка не зможе стояти своєю силою і працею у свїтї, доки буде замкнений свїт перед нею, доти все будемо мати безлїч слїз і нещастя між нами. Без того все таки буде жінка невольницею. За лихим чоловіком мусить погибати в поганій поневірцї, — а в сирітстві мусить гинути з жебручим патиком в руцї. А най би вона мала належне образованє і вихованє, тодї дала б вона собі раду в свїтї.“ Маланя говорила се з жаром, в її голосї чутно було внутрішний жаль, тяжку недолю власну. Вона не могла всього висказати так, як слїдувало, та її слова були зрозумілі. Вона чула свою недолю і знала, що в такій недолї багато жінок погибає. Легко було догадатись, що говорить вона тут разом і про своє і про чуже горе. Розумів те о. Юрий, догадувавсь сього і Петро, хоч оба не знали, яке її горе. Вони мовчали і не могли найти слів проти Маланиної простої та отвертої бесїди. Порфір зовсїм збив ся з пантелику. Споминка про Гофмано-

ву і слова Малані — колотили його думки.

„От маєте живу еманципанку“, говорив він, силуючись на сміх підійняти Маланині слова. „Жінка невольниця! Хто б таке вигадав! Рад би я знати, що почала би така еманципантка в світі! Пішла б гувернувати або за клюшницю служити! Доробилась би добра, волі!“

„Певно, що з теперішним вихованєм не дала би собі ради. Ледви чи була би доброю кухаркою, послугачкою, не то гувернанткою. Але най би вона мала добру науку, най би вона була добре образована, най би світ знав, що наші жінки можуть бути не тільки добрими мамками і няньками для великих недоростків, тоді дала би собі жінка раду в світі своєю силою. Свобідне, чесне житє хоч при тяжкій праці було б милійше від безчинної неволі.“

„Кохана Маланечко, дуже гарна ваша бесіда, єй Богу гарна! Я за вами стою, тільки все те добре в далекій далекості, може за яких сто літ. Не дожиємо того, не дожиємо. Як ви гарно говорите! Ви точнісенько якби ученицѧ Степана! Знаєте, хто такий Степан? Він то ж дуже гарно говорить. Не давно я його пізнав. Чоловік молодий, очитаний, палкий, новомодний козак! Кажу вам: новомодний козак! Я пізнав його на празнику

в Красноярських; вони йому якісь далекі родичі. Фантаст великий, гонить за ідеалами, вередує на сидухів, закликає до праці, вірить в будучність свого народу, — словом фантаст, фантаст. А як він за жіноцтвом уступаєть ся! Точнісенько мов жаром обложений. Зговорились ми про ту його фантазию, про ту Україну, про патріотизм. Досадно мабуть було йому, що старші називали се молодечою мрією. Бо ж по правді, кому там з старших хочеть ся ломити собі голову такими пустяками. От молодіж, щоб мала чим бавитись. Постаточнїє, то й перешумить. Забавка не шкодлива. А він давай нас корінити. „Коли вам се пуста мрія — каже —, так чого ж пописуєтесь нею, як вам треба засвітити перед світом бїеском! І правда ваша, така пустиця не удержить ся, не пустить коріня. Ви чванитесь вашим народом, як вам треба стати на верху народа, і ви тоді Русини. Будь ви не Русини, ви б не стояли на чолї народа, а мусїли б уступити місце другим. Тут вам треба і пустої мрії. Але се не спиняє вас жити дома точнїсенько так як ваші вороги, по панськи, по шляхоцьки, з гори до мужика, чолом перед найогиднїйшим деспотом, найогиднїйшим, але блискучим, д е н е ж н и м! Ось виходить, що не ми вітрогони, а ви. Правда, ви того може не чуєте, може й не

доміркуєтесь, бо ви так і день і ніч ждете, щоб вам посипались гонори, звізди, чини . . . Але чини не сиплять ся, звізди не спадають — і ви остаєтесь — пустяками.“ І таке нам наговорив, що аж хата ходором ходила. Ну, я по правдї любю бесїду живу. Він менї сподобавсь, так давай його дальше на язик витягати. „На кого ж ви надієтесь?“ питаю. „На кого? — на нїкого, на себе самих!“ відказує. „Не доберемось своєю силою, то й пропадемо.“ — „А як пропадете?“ питаю, „хиба ж не бачите, що старші уступають, а тільки молодїж лишаєть ся? Я сам колись то був патріотом — нинї остиг, признаюсь.“ — „Правда ваша,“ говорить завзято, „правда ваша, але ми таки не пропадемо. Ми упадаємо і не раз ще упадемо, та все ж таки не пропадемо. Так довго будемо упадати, меншати, поки не займемо цїлих родин нашими, як ви називаєте, мріями. Так ми мусимо опертись в родинї, в родинї нашої сили шукати.“ — „Але ж як займете родину, де жінки, дївчата! Де їм до такоко дїла? Рожева сукня скорше зєднає їх прихильність, нїж ваша їдея“, кажу йому, мов ледом окладаю. Нї, розгорячив ся ще більше. — „І се правда по вашій сторонї“, відрізав. „Правда, що нова мода, новий пукель, новий спосіб фалшувати волося — все те скорше найде приступ між на-

шими родичами, далеко скорше ніж яка небудь ідея, а ще така як наша, на око неприбрана, убога. Та ми тим не трівожимось. Се ваш гріх а не наш, ваш гріх, що так виховали ваші доні, так виучили ваші жінки. Ми не страхаємось і стаємо по стороні жіноцтва. Ми внесемо світло нашої правди і для нашого жіноцтва, ми станемо за його права, за його честь, за його силу і жіноцтво привитає щиро нашу ідею, бо се ідея житя, свободи, волї. Образованя, образованя дівчатам і жінкам, правдивого, основного образованя, а вони стануть по нашій стороні. А коли мала дитина висисатиме наше житє, нашу ідею, змалку буде шанувати святість того чутя, за проводом матері возьметь ся до того дїла — ми не пропадемо, а здвигнемось усї і нїхто вже не зможе нас поконати." Ну, і такого наговорив, що й годї більше. Я й засміяв ся весело, бо хоч воно гарно звучить в устах молодих, але все таки пустяки — фантазиї. От я і не втерпів таки та й зажартував: „А що ж, чи кинули ви таку палку іскру хоч в одно дївоче серце?" Ну, я так собі зажартував, а він нї пари з уст, тільки споважнів, охолонув, наче б його справдї ледом обложив. Я йому ще усеї правди не сказав, бо жаль було менї його дражнити. А по правдї кажучи, лучше б зробив, як би не зважав на

високу екзальтацию і вишукав собі гарну, посажну панну. Так, посажну, посажну панну, от була б штука. Тодї переконавби ся, що практика, а що теория. А прецї розумний, образований мрлодець, як рідко. Ну, знак, що не все те робить ся, що говорить ся. Так і кажу: близша сорочка як кожух! Най там „едукують ся“ городянки, панїї, а нам треба практично жити. Так, треба практично жити! От моя Ганнунця, вона собі тепер на волї погуляє, муки не зазнає, а будете видїти, що лучить ся жених гарнїйший, лїпший нїж не одній високоедукованій з пустими кишенями. Гарне личко, гарне личко, — а моя Ганнунця гарненька собі, хоч куди, та посаг ще до того — от і штука готова.“

І не було кінця тій балаканинї о. Юрия. Маланя сидїла мовчки і тільки вже якби від нехочу відговорювалась. Порфір притакнув, а Петро очевидячи скучав, що не складаєть ся „баталїя“.

До пізна заговорились гостї, а все ще не поладили свого дїла. Як вже Петро захрапав золотим сном, почав о. Юрий на ново перегорюватись з Порфіром про Вербовецьку справу. Та о. Юрий не просто лїз в горох.

„Правду кажеш, Порфірку, що та Гофманова ледаща баба. Правда твоя!“ говорив о. Юрий, якось дивно усміхаючись зпід об-

вислих бров. „Де-то витягає давні, небувалі річі та розпаплює перед людьми. Погана баба! Ледво я заткав їй губу, ледво заткав. Чванить ся багато, може й незаслужено, та ще й на голос перед людьми! Ледво загатив ту пашталаку! Ось вона хвалить ся, — ну, але що там про те говорити... Я її мусів ужити, бо знаєш, Лаври люде нездогадливі, простакуваті пізнають ся на людях, як кури на перці. А тут треба було пояснити, з ким мають діло, з ким можуть поріднитись. Не ось то перший ліпший „алюмнус“ мій Петро, не з воробячого, чи зазулиного гнізда! Треба м було як на лопаті виложити. Ну, хто ж инший так потрапить, як Гофманова!“

„Ет, не треба було вводити її в родинні справи, розповідати їй тайни родинні!“

„Правда твоя, Порфірку, я її таки здалека держав і держатиму. Бо то хвалько, — як труба голосна. Вона вихвалюєть ся, що тебе висватала, тобі дорогу встелила... ну, що то про те говорити. Пустиці, пустиці! Вона на тебе чогось тепер злюща, відгрожувалась... Звичайно баба.“

„Пляпля навіжена“, з гнівом наче сам до себе проговорив Порфір.

„Звичайно баба. Але губу треба заткати. Нащо по світї, Бог зна що мають розповідати. От я вже обіцяв їй від себе, най добре

справить ся, то вже не пожалїс... Я їй нїчого про тайни не говорив. Нїчогїсько! Здалека, з майки зайшов, підмуштрував, щоби там перед Лаврами добре слово про Петра сказала, розвідалась, старим на притики дала, панну приєднала, розохотила. Ось такі марниці. Ну, вона до того майстер. А ще з Лаврами троха знаєть ся, то якраз влучив! Та все таки баба бабою. Вона то й говорить, що Лаври і раді і гроші мають і гроші обіцюють і гроші дадуть. Ну, що гроші мають, то я знаю, знаю лучше нїж вона. Та що з того! Штука запевнити, щоб їх дістати, щоб старий після весїля не поскупивсь, на дудка не вивів. Ось штука! Гофманова сама знає, що гроший треба пильнувати, бо я, кажу, обіцяв їй заткати губу, щоб дурниць не плела...“

„Я її викурю звідси на сто вітрів“, говорив Порфір блїдий від злости, „прокляту ща баба! Я її висаджу звідси“.

„Лучше мирно, по доброму. Годї з бабою воювати; нїчого не вдїєш. По усьому свїту розтрубить. А я вже її влагодив, втихомирив. Вже не бій ся, я їй заткаю гортанку. Тільки треба, щоб удало ся моє дїло, бо знаєш Порфірку, між нами сказавши, в мене пусті кишенї, останками гонно. Багато коштував мене Петро, багато вишептав. Най би тепер хоч він мав чим заслонитись, а я його

і свої „гріхи“ полагодив. Тут вже баба не порадить. Тут треба голови, треба розуміти інтерес“.

„О, Лавро, чоловік твердий, хитрий...“

„Так, так, хитрий.“

„Не легко потрусить своєю кишенею“.

„Знаю, знаю, сквиряга великий! Го, го! Ну, що то говорити, ти лучше се знаєш від мене. То ж треба, щоб ти взяв на себе . . . Знаєш, менї якось не годить ся висувати пальцї. А тут треба Лавра на ремінчик звязати. Треба так зробити, щоб опісля вже не мотнувсь назад, а то я сам не радив би Петрови. Дівка вже таки стара, слабовита, без виховання, дім старої дати... Що то правду скривати... Не женить ся він нї для краси, нї для доброти, нї для плечий, нї для високого виховання... Ну, найже має хоч певне пристановиско, — певне. Най не здаєть ся на ласку і неласку“.

„О, я знаю Лаврів! Треба, щоб на перед формально запевнили“.

„Так, так!“

„Мають дім в місті. Най дім запишуть“.

„Так, так, най дім запишуть. В них є ще син, є й друга дочка замужна, кождий хотїв би для себе. Річ ясна, зрозуміла. Не все тепер шанують волю родичів після смерти. А їм же ж вже не вікувати. Нїхто не знає, чиє

завтра. Най запишуть, най удокументують свою волю. От якби так при заручинах. Заручини ще нїчого не становлять, не обовязують; можна ще відтягнутись. А все добра покришка до дїла. Вже ж тоді можна смілїйше виступити, зажадати, щоб сповнилась обіцянка".

„Дуже добре! Можна зовсїм впевнитись, а не впевнять, назад відступити."

„Так, Порфірку, я тебе проситиму, щоб ти зайняв ся тим дїлом. Вже то твоя в тім голова. Незадовго буде празник у Вербівцях. Може би й Маланя поїхала, най би для ока було все по людяному. Вона ж може і Галї слово за Петра сказати. Все ж то серце — жіноче дїло. А ти вже б зладив, що слїдує. І буде усе гаразд. І Гофмановій заткаю пельку. Усе буде гаразд".

Так до пізна по півночі розкладали плян „спекулятивної" женитьби і не скорше поснули, аж уложили цїле дїло.

А Малані не спалось. Крізь примкнені двері тільки тихим шепотом долїтала розмова о. Юрия і Порфіра. Та вона не чула і того шепоту. Зворушилась її душа бурливими думками. Перед її очима переходили події цїлого дня, якби важкими слотливими хмарами. Згадала вона, як корилась перед Порфіром, вставляючись за бідними людьми, щоб

сповнив свою повинність, згадала Палашку, її плач, її горе... і серце її заболїло, лице паленїло від сорому, обуреня... Згадала вона розмову о. Юрия, згадку про Гофманову, як мішавсь Порфір — — — і наче яка гадина обвила ся коло її серця, стиснула груди, мов блискавкою прошибла здогадка... Гофманова?.. Вона й не знала, вона й не чувала про неї?... Нї, се імя вже десь доводило ся їй чути. Де,—коли? — Не вгадати їй тепер. Мабуть, ще опікуни згадували щось про якусь Гофманову, про Степана... вихваляли Порфіра... Так, мабуть щось було такого. Але що такого? — не знати. Правда, опісля вже не згадували про Степана, віддали за Порфіра, потім померли, нїхто не згадував нї про Гофманову, нї про Степана... Так мабуть правда, чого догадувалась вона, що віщувало її серце.... Степан в нїчім невинуватий, а зобиджений, страшно зобиджений — підступом, поганю... Так воно мусїло бути, так і є... Чому ж так пізно виринула правда на верх?... Гофманова — Гофманова, — що се за одна, що вона заподїяла? Чого вона злить ся тепер на Порфіра, чого він поблїд, замовк; — чому Юрий не хотїв сказати: хто вона?.... Так мабуть усе правда! — Страшна здогадка! — І здіймались щораз нові думки, серце голосно било ся в грудях, а голова жаром палала.

„Степан... Степан... Він сумує, побивається, а люди не розуміють його горя, сміються, глузують! Нащо нагадав про його, на що згадав його живу бесїду — його сумовитість. Лучше було не згадувати — не ранити серця.“

Покотилась сльоза за сльозою по горячому личку. Затремтїли уста, жаль і туга прошибнули груди, без упину хлинули сльози горячі, ревні...

„Що ми завинили людям, — чим ми перед ними погрішили, — завіщо так поглумилась доля над нами?“ І припала Малапя навколїшки, руки у хрест сцїпила, щиру молитву до неба посилала. А туга-печаль давили, розривали серце, каламутились думки і здогадки, сльози ринули, думка думку доганяла, розбивала, тьмою вкривала.

„Чом він не веселий, не свобідний, чому не позабув?... Лекше було б перенести горе... Чому хоч він не щасливий?“

І не втихало серце, а в вікнах вже на світ займалось...

V.

Ой хотїла стара баба молодою бути,
Натикала за голову зеленої рути.
— Руто ж моя, руто ж моя, руто зелененька
Я думала, що я стара, а я молоденька.
Хоть зелена лїщинонька, зелена, зелена,
Не вродять ся горішейки, бо весна студена.

Народня пісня.

Галя проснулась після неспокійної ночі. Сонце прозирало ясною пасмугою попід грубу заслону, що закривала вікно, а Галя все ще жмурила, прижмурювала очі, наче б боялась розставити ся із любим сном. А любі, солодкі сни снували ся сеї темненької ночі по її голові. І не згадає вже, коли снились їй такі дивні, пречудні сни! Від трийцять лїт не запамятала таких солодощів, таких любощів. Якби по довгій, предовгій слотї заблисли для неї знов веселі днї, заблисла надїя, стала сходити нова зоря. Вона почула, як загомонїв голосний дзвін церковний заповідаючий празник у Вербівцях, — почула його гомін і ще дуще затулила своє лице у подушках. Їй бажалось сьогоднї довше про-

спатись. Ще з вечера говорила їй мати: „не зривай ся, Галю, виспи ся, щоб добре виглядати“. І вона послухала матери, і викупавшись у сирватці, завчасу вибралась до сну. А сон не брав ся її очий. Думки за думками налїтали їй голову, якась трівога переймала її серце. Від трийцять лїт ніколи ще не стрічала Галя вербовецького празника з такою трівогою, з такою нетерплячкою, з таким вижиданєм. Від десять лїт вона супокійно дивилась на житя, її золоті надії були поникли, її дївоча зоря наче за мраку заховалась. Правда, і вона колись дївувала, колихала любі сни дївочі, вижидала жениха. Ще живо нагадує собі той день, як зодягли її в довгу сукню і сказали, що вона „панна на виданю“. О, давно се було, та буває, що чоловік і з давної давнини дещо добре памятає. Їй було тоді мабуть не більше пятнайцяти років. Так, мабуть не більше. Не сказала б вона точнїсенько. Та не її в тім вина. Її не вчили (навіть у метрики заглядати), хоч батько й мати вже тоді слили широко багатими людьми. Вона ховалась дома, при матері, у запічку. Батько привчив її трохи азбуки, навчилась молитов та „по книжці“ читати. Мати приучувала панчішки робити, пошевки шити та господарства доглядати. От і вся її наука. „Нащо забивати дитині голов“,

мовляла стара мати, „нащо тратити гроші на мійські конвікти. Не возили мене по містах, а живеть ся; обійдеть ся і моя Галя без тих забаганок. Лучше най має готовий гріш...“ І так росла Галя, росла не знаючи нї людий, нї світу, — щаслива, свобідна, весела у своїй домівці. І не стямилась, як їй казали вдягнути довгу сукню, і не знала, на що се робить ся, і не розуміла, що вона на виданю. Її стали тепер возити по празниках, по весїлях, по забавах, по родинї, — світови показувати. Її брати і сестри були тодї ще малі, менші як вона, і сидїли дома, у запічку, як сама вона малою колись пересиджувала. Їй же тепер на світ благословлялось. Тепер її убирали, строїли; не тільки довгу сукню наложили, але й золоту *колїю* купили, золоті перстені на пальцї вложили, золоті кульчики повішали. Пишалась Галя перед своїми сестрами та братами, пишалась і перед чужими людьми. Та не обдарив її Господь красою, не дав нї стану гнучкого, нї голосочку дзвінкого, нї постатї ставної, пишної. Не скоро її помічували чужі люди між тим цвітом непроцвітаним, що буйно красував ся тодї по празниках та весїлях; не налїтали, не побивались женихи. „Не жури ся, Галю“, мовляла мати, „пустицї тобі по голові снують ся. Підожди, підожди, воно не дармо сказано: не роди ся

красна, але щасна". І весела була Галя, не журилась і хоч стиха проспівувала: o gwiazdeczko, o Filonie, „як ніч мя покриє" і т. и., а инодї і задля навички „не ходи Грицю на вечерницю". Весело йшли лїта за лїтами. І правду казала мати: не треба журитись, а долї вижидати. Пішла слава по світови про посажну панну вербовецьку. А бувають же ж і молоді люди ласі на гроші, як кіт на сало. От і дехто завернув у Вербівцї на звідини. Стрибнули женихи і до Вербовець подивитись на посажну панночку.

Та не так то легко було Лаврам віддати свою першу дочку. Все ж то була їх перша дитина; вони її любили, жалували, а може ще більше жалували своїх гроший. Не легко ж віддати першому-лїпшому свою першу дитину, а ще до того давати в непевні руки гроші... тяжко запрацьовані. А Лаври тяжко працювали на свій гріш, у тім цїлу свою гордість покладали. Старий Лавро добре затямив ті часи, коли ще цурались його околичні попи, *дячишиним* прозиваючи. Перелїчував він ті краплї поту, що ними змивав свою дяківську змазу перед *родовими* попами, знав і ваготу тих гроший, що наконець побратали його з аристократами. Памятала і стара Лавриха, як посїдались її руки від важкої працї, як поораллось її лице від клопотів, поки діжда-

лась, що її привитали у високих порогів. Як же ж тяжко було їм розстатись хочби з частиною кривавої праці своєї, віддати і свою дитину і свої гроші у непевні руки! А тут якраз налїтала хлань із цїлого світу, підшарпана, поруйнована, знївощіла. Лавро не мало наїв ся всїлячини у світї, не з одним приходилось йому переломувати кусок хлїба. То ж і не тяжко було йому пізнати тих підсмушених женихів, що через людей перемавлялись за великим посагом. „Хорони мене Господи від таких зятїв“, мовляв Лавро, роблячи хрест за кождим новим гостем. „Най лучше останеть ся сивою дївкою, як має пропадати за свої гроші... Тяжко, як з каміня тяжко доброго чоловіка“.

І знову йшли лїта за лїтами. Лаври дожидали, щоб проминуло гайвороня. А Галя оставалась на виданю, жениха вижидала, а не знала, що лихі люди, недобрі сусїди її воду каламутять, огуджують, осуджують, на язики беруть. Не знала сього бідолашна і безжурно пісень співала. А тут вже й молодша сестра у гору здіймалась, як цвіточка розцвіталась. Ще й на лихо Галї такою гарною вдала ся, що нїкуди пради дїти, наче не з того гнїзда. І личко біле, кругленьке, румяне, як пучечки рожеві, і очі синї, темносині, як вечірнє небо з ясною вечірньою зорою, і голосок любий,

солоденький, аж за серце займає. Точнісенько янголятко, наче б вповідало, що не на сій землї їй житя. Так, гарненька, гарненька — і за очі ймає і серденьком ворушить. Довго придержували її Лаври в дома у запічку, в коротенькій суконочці. І Галя, хоч дуже любила свою сестричку, а з трівогою поглядала на її красу, з журбою вижидала женихів, наче б знала, що не довге її пануванє. А тут йшли лїта за лїтами, як води ринуть, не вертаються ся. Годї було й молодшу сестричку довше у закутку держати, перед людьми закривати. Треба було вже й Наталочку в довгу сукню зодягти. Обійняла Галя свою сестричку, щиро, горячо поцїлувала, сльозами облилась, мовби знала, що плакала над своєю долею, прощала своє пануванє свої надії, сни золоті. І правду віщувало серце. Не справдились материнські слова: не роди ся красна, але щасна! Наталочка вродилась і красна і щасна була. Пішла широка, слава про її красу по цїлій околиці, по далеким сторонам, наче б по усьому світу. І мов з усього світу стали злїтатись женихи, за молодою Наталочкою побиватись. І вже ні один не згадував, навіть не натякав про посаг, про гроші. За нею, за її красою побивались, погибали. Не було Лаврам супокою із Наталочкою. А Галина зоря погасла, поникли її надії. Де ж було

їй рівнятись до Наталки і молодої і гарної, як первоцвіт на провесні? Сама вона собі правду у серцю сказала, на своє замужя хрест положила. Нїчого було робити, треба було перше Наталочку заміж видати. „Видаймо її", говорили до себе старі, „то й може Галї пощастить ся". Так і погуляла Галя дружкою на Наталиним весїлю. Ще раз заплакала і за своєю сестричкою і за своєю долею...

Осталась тепер знов одна, однїсенька „на виданю". Так не повернулась доля. Мов опустїла хата, мов свїт забув про Вербівці, мов усї погибли, що недавно побивались за Наталкою. Знов йшли лїта за лїтами, плили, не вертались. Галя погодилась з своєю долею. „Не буду я замужем гуляти, а буду я батька неньки сама доглядати", говорила вона собі зтиха. А тут вже й друга сестричка підростала. Треба було нею піклуватись, її зодягати, у свїт виряжати. Ще раз оживились Вербівці гомоном молодих гостий, ще раз погуляла Галя дружкою на весїлю своєї другої сестрички. А їй Господь не посилав долї. Осталась одна, однїсенька. Погодилась з своєю долею і вже не вижидала женіха, не сподївась давно сподїваного. „Овва! буду її так віку мого доживати", мовляла сама до

себе, „буду гуляти як вольная пташка, буду у сестричок проживати, клопотів не зазнавати".

А тут ще її лихо сподіялось з Наталкою. Не судилось їй довго замужем гуляти, сей світ своєю красою, своєю добротою вкрашати. Несподіване горе звялило її красу, підкосило її житя. У ночі зайняв ся огонь на їх обійстю. Наталочка перелякалась, вискочила без памяти із хати, перестудилась і з того часу почала хиріти, що раз більше вянути. Не довго мучилась на сьому світу, у молодих літах сей світ попрощала, свою рідню жалем тугою засмутила. Дуже жалкували, побивались старі Лаври за своєю коханою дитиною, і вже їм не було до весїля, до забав. Затихло на вербовецькім попівстві давне житє, мов від світу чорною габою закрите. Мовчки вештались старі коло свого хозяйства, щораз більше свої скринї добром-грішми набиваючи, мовчки похожала по обійстю Галя за курми ганяючись, давні літа згадуючи. Вона тепер вже й сама знала, що перейшли літа дівочого панування. Нїчого не сподівалась, нїкого не вижидала.

І багато води переплило з того часу, багато перемінилось людий. Наставав новий світ, наставали й нові люди, хоч у Вербівцях усе, здавалось, йшло на старий лад. Не мала ж се була несподіванка, як з печевя на вербо-

вецьке попівство завернула пара здорових, сивих коний а з вибиваної брички висїв „алюмнус“. Давно вже не бачили Вербівці таких гостий, а Галї і через думку не перейло, щоб се до неї яка нова доля гостий висилала. А нїхто ж инший тим гостем не був, як Петро, віщун нового світу. І старі Лаври не йняли віри, щоб Петро „мав ся“ до їх дочки, таки вже чимало пристарілої. Та мимо того Петро виглядав зосїм на жениха: мав такі коні, на яких звичайного попа не стати, вибивану бричку, чорний сурдут мало що не по кістки, новий капелюх, а навіть — рукавички і паличку під пахою! Галя аж перелякалась несподіваного гостя і заховалась до пекарнї. Тут із-за темного замуранного вікна стала приглядатись Петрови, а доглядївши обойчик на шиї скорійш вислала Палашку шукати за черевиками та сукнями гостинними. Старий Лавро довго протирав очі, нїм пізнав новосвітнього богослова. Він не навик стрічати таких богословів з *обивательскою міною.* За його часів лучало ся зчаста і пішки ходити у свати. А стара Лавриха аж горщок з квашою перевернула, як почула, що сей *пан* то *алюмнус.* Та нїчого було робити, треба було по стародавному звичаю погостити і пана у своїїй хатї. А Петро сам переломив перші леди. Він зразу почув

ся богословом, став широко розповідати про нездорову страву в семинарі, про „рефектар“, про невигоду в „домитарах“, про знесенє zubeiss-y, та про нові ueberzieher-и, в які убрано *алюмнів* намість давнїйших плащів; не позабув згадати і за stiefelgeld і. т. и., а все так широко, що старий Лавро тільки кивав головою та бровами поморгував. Галя для пристібности сидїла в кутику і щіпала стару капу, та ломала собі голову над тим, який то тепер світ учений в тім богословю. Вона нїчого не тямила і їй здавалось, що тут іде річ певне про астрономію. Та вона міркувала й те, що Петро зчаста поглядав на неї і з натиском нагадував, що він вже „укінчений“. А стара Лавриха таки від разу, як тільки Петро відїхав, на весь голос сказала, що Галя „впала Петрови в око“. Галя у своїй соромливости дївочій почала відпирати ся і сама спершу не хотїла вірити, бо вже ж давно переконалась, що не то „алюмпусови“, але навіть „професорови“ не впадала в око. Та Петро став що раз частїйше навідуватись. Раз навіть привіз Галї пачку цукорків. Вже тодї не можна було похибуватись, що Петро „мається ся“ до Галї. „А що? не казала я, що судженого конем не обїдеш?“ говорила стара Лавриха. „Не зарікай ся за між іти“ І знов проблисла нова надїя для

Галї. „За між іти, за між іти," сї слова повтаряла вона так часто на голос, наче б хотїла почути їх відгомон і переконатись, чи се тільки не сон снить ся. Відмолодніло її серце, новими думками зароїлась її голова. „От і піду заміж за *алюмна* на перекір моїм ворогам, що окричали мене старою панною. Таки піду, піду, їм на злість..."

Та не так скорий був старий Лавро. Якось дуже недовірчиво глядів старий Лавро на залицяне Петра до Галї. Хоч любив він свою дочку, та все ж таки не забував, що трийцятьлїтна панна не такі то великі ласощі для молодого богослова. Так і не згоряча брав ся до дїла. „Треба пізнатись", мовляв він до старої жінки, „най час прояснить ту мраку. Най пізнають ся, най на здогад не побирають ся". — „О будеш ти надумуватись, аж знов запропастиш долю своєї дочки", з жалем говорила Лавриха. Вона не могла подумати об тім, щоб Галя осталась по вік не замужна. А хоч давно вже перестала вижидати „алюмпуса" для своєї дочки, та за те тепер, як появилась така звізда, з тим більшим запалом попирала замужя Галї. Та старий Лавро не так легко піддавав ся жіночим підшептам. „Не спішись, не спішись, бо вийде по чортівському". Так проволїкло ся немало часу. А тим часом за прикладом Петра

почали у Вербівцях появлятись нові женихи, почтарі, писарі, та инша хлань ласа на добрий посаг. Все те прийшло Петрови у поміч. Старий Лавро побачив, що за його дочкою починають побиватись. Так і повірив Петрови...

Ще мав відбутись великий перегляд тих всїх женихів. Наближав ся вербовецький празник; от і постановив старий Лавро виправити бенкет, щоб розглянувшись, покінчати дїло.

Сподївались гучного празника, вижидали багато гостий, готовились, ладились і з їдлом і з напитками, а навіть з музиками. Тяжко приходилось Лаврови потрясти кишенею на „дурні витребеньки“, як сам мовляв, та вже тут жінота перемогла і треба було потрясти. А вже нїхто так не способився до сього празнику, як сама Галя. Вона тепер мов би переіначилась, віджила, відмолоднїла. Ожили давно приспані думки, заворушилась її голова буйними думками колишньої молодости, і підтюпцем проходжуючись по світлиці та гуляючи по саду поміж цвітами охочо виспівувала:

„Ой пішла б я на музики, коб дав батько пятака...“

„Таки не лишусь старою панною, не посивіє моя коса на злість моїм ворогам“, говорила Галя і весела була. Чи припав їй до серця Петро? сама собі не могла сказати.

Доволї було для неї, що її тепер сватали. Стала вона тепер квітчатись у всїлякі цвіти, до зеркала приглядатись, а вже перед самим празником і на двір не вихилялась, щоб не опалитись до сонця, і руки милом та мукою витирала, щоб були біленькі, до забави пригожі.

Отже й сеї ночі не могла собі дати ради з тими думками та гадками, що набивались до її годови. Цїлїсеньку ніч переснила любими снами: то здаєть ся їй, що вона ще молоденька, чепурненька, у перше в довгу сукню убрана, а навкруг неї самі молоді женихи за нею побиваютъ ся, їй поклоняютъ ся; то знов здаєть ся їй, що вона у довгій весїльній сукнї у цвітах, пахощах до слюбу по цвітах, коверцях ступає, своєю красою, своїм щастєм ворогам докоряє; то знов бачить вона пишного молодого у гарному поїздї, у пишних строях, — як до неї прибуває, її за білу ручку піймає, у пишні світлиці провожає... І наче цїле її житє як сон перед її очима пересуваєть ся, її серце то радощами то трівогою проймає.

І прочинає Галя із сну солодкого, головку здіймає, за напільоти, за кручі волося хватає, свою красу провіряє. І поводить худою рукою по своїому личку, чи воно гладеньке, зморщинами не вкрите, прищами не

зобиджене. І вже смілїйше здіймаєть ся, за зеркало пильно хватає, круче волося розпускає, свої очі протирає, у зеркало пильно споглядає, зеркала про раду, потїху питає. А зеркало повної правди не вповідає, ясну постать відбиває, біле личко, ясні очі і брови як шнурочки і круче волося як буйні хмари виявляє, серденько Галї потїшає, надїєю напуває.

І вже смілїйше Галя у вікно виглядає, погоди питає, ясне сонце щиро витає, по деревах глядить-споглядає, чи де може буйний вітрило вітий не колихає, чорної хмари, непогоди не наганяє. І радуєть ся Галя тихою тишиною, золотою росою, що по цвітах блищить, травицю-зїлля золотить. І легколегісенько Галя зітхає, з тиха молитву промавляє, до Бога свою щиру подяку посилає, святої Дїви помочі благає. І вже радо, охочо як русалка в чистій водї поринає, свої білі рамена, лебедеву шию купає, заспані очі водою промиває, пінистим милом свої руки натирає, своє круче волося чеше, золоті коси плете, переплїтає, до лиця прикладає, стяжками підвязує, підкладками підкладає, біле платя, дорогі сукні шовкові одївае, по світлицї в скрипучих черевичках звольна проходжає і з переду і з боку дороге платє примїряє, головку цвітами квітчає, золоті перстенї,

бранзолєти на руки і шию вкладає, зпильна у зеркало споглядає, шовковим плятєм шевелить, червоними кораликами, золотим ланцушком брязкотить, в черевички скрипотить, тупотить і веселенька та раденька гостям на стрічу біжить. І вже тільки Бог святий знає, що Галя собі думає, гадає, які пляни укладає, які думки у серденьку має. Та вже зтиха про Петруся співає, його лице, сиві очі стрінути гадає, своїм ворогам жалю великого завдати наміряє, своє дївуваня на віки прощає.

Галя аж злякалась, що так довго заспала. Мов сполохана пташка пурхнула через покої, де вже було попрятано, перебігла й світлицю, де вже збирали ся гості, і засоромлена аж на дворі опинилась. І не чула, як *пан-комісар* кликав за нею: „горличко, голубочко Галю, серденько...“ Повернулась, ще раз поглянула на ясне погідне небо, на дерева сонячним промінням золочені і ще раз зітхнула мовби важкий камінь спав їй із серця. Петруся ще не було. Надїздили самі близькі свояки, сусїди, помагачі празникові. Галя побігла до матери почванитись своїми уборами. Стара Лавриха вже від досвіту нараджувалась з кухаром, якби зладити обід празниковий. Їй було тепер не до того, придивлятись Галї. Але почувши шелест її шовкової сукнї, побачивши її головку в рясних

кучерях, її веселе лице — сплеснула Лавриха у долоні, поцїлувала Галю в голову і як малій дитині дала обарінок щойно спечений, прохаючи, щоб йшла у покої приймати гостий. Сама ж Лавриха довго ще вихвалювала свою доню перед кухаром, бабами і дівчатами, що помагали варити обід.

Тим часом раз у раз прибували нові гості, але всї вони розходились то по шопах, то по стрихах, щоб перебиратись, пристроюватись на празник.

У світлицї стояв довгий стіл закритий обрусом у синьо-рожеві цвіти, заставлений всїляким їдлом, перекусками і напитками. Коло стола примостивсь на кріслї з поручами пан-комісар. Він зарана приїхав до Вербовець, щоб заступити господаря коло стола, поки Лавро упорається в церкві. То ж і прибрався більш по домовому, в сїраву блюзу, білу камізельку і широкі, також сїраві штани. А все ж таки мимо такого лїтнього строю становилось йому горяче і він часто обтирав кольоровою хусткою шїт із товстого лиця. Біля його стояли відкорковані фляшки з горівкою і з вином. Пан-комісар дуже залюбки споглядав на ті фляшки, та совісно було їх без товариша розпочинати. У другому кінцї світлицї ходив від кута до кута не дуже ще підстаркуватий піп у реверендї. Він тримав

якийсь папір у руках і заглядаючи зчаста до його, неперестанно рухав устами — очевидно твердив на память, і часто помахував руками, мовби мухи обганяв, то знов стискав кулак, наче б кому хотів голову провалити. На круглім столику стояли слоїки з конфітурами і скляний збанок води. Усе те понаставлювала дбайлива Лавриха. Вона про всіх памятала, всім прислугувала. „Не жалуйте, кріпіть ся, се моя Галя всілячини понасмажувала“, говорила Лавриха, розвязуючи слоїки з конфітурами і соком; „кріпіть ся, бо прийдеть ся вам сьогодні довго говорити, у горлї засохне“. І проповідник (бо ж не був се нїхто инший) кріпив ся і гладив свій голос, зчаста поликаючи всїлякі конфітури і соки, наче б набираючи запасу солодкости, так дуже потрібної до проповіди. Пан-комісар з коса поглядав на проповідника. Його сиві очі, майже зовсїм прикриті густими, довгими бровами, неустанно бігали від фляшок до проповідника, а від проповідника до слоїків. Його брала досада на проповідника. „А то якийсь йолуп!“ бурмотав сам собі під носом, „не міг навчитись дома.“ Аж засміяв ся з досади, потрясаючи животом, та відсапуючи з горяча. Проповідник нїчого не зважав на рухи свого товариша і як на мотузку ходив по тій самій дошцї.

Напала сверблячка пану-комісареви на язик.

„Отче *казнодію*, може б ми покріпились? Ще далеко, нім надоспіє ваша пора.“

„А, дякую, дякую, пане-комісар, знаєте: plenus venter...“

„Е та се не на venter, але на горло.“

„Ну, та вже хиба для вашої кумпанії,“ відповів проповідник, зближаючись до другого стола.

„А я на ваше здоровля, щоб вам добре говорилось, серце не мутилось і язиком не перекрутилось.“

І почали частуватись. Комісар рад був хоч такій „кумпанії.“

„Мабуть ви вже протвердили вашу проповідь,“ тягнув дальше пан-комісар, розтягаючись на кріслї. „Але ж бо й здорово щось ви там хочете їм проповідати. Зважайте, що тепер спекота, духота. Слухачі здрімають ся, а вам засохне в горлї. О помастіть, покріпіть вашу силу золотоустну,“ говорив комісар, присуваючи фляшку вина, „покріпіть, бо бачу ваш голос не дуже тугий.“

„Нї, не можу,“ відпирав ся проповідник, „вже незадовго задзвонять на *суму*“.

„Ну, як вам що станеть ся, то вже я за вас піду проповідати. Не смійтесь, не глядїть таким оком на мене. Наслухавсь я вже тих ваших проповідий до волї, а змалку ще дечо-

го від батька переймяв. Я таку виправив би комедію, лучшу від усїх проповідників. От ви певно зачинаєте від того, що глаголе св. Павло. Так злїпите кількайцять цитатів, помотаєте сюди-туди, скажете кілька разів: милі християни — і вже готова проповідь. Не ображайтесь, отче казнодїю, не із злости се говорю. Я то ж з попівського гнїзда, а в моїм животику не менше книшів, як у вашім. Злитись менї на вас нїчого і нї защо, — але знаєте, — говорив комісар до уха проповідникови, — ви менї виглядаєте так, як та баба шептуха: шепоче, шепоче, і сама не знас що, і слабому не поможе". І так здорово зареготавсь над ухом проповідника, що сей аж підскочив мов від вистрілу.

„Ге, ге, ге, а що, не моя правда?"

„Але без проповіди не обійдеть ся, особливо на відпустї. Знаєте, *нарід* любить, щоб було б а г а т о і д о в г о. Треба багато дзвонити, довго співати, багато кадити, довго проповідувати, — тодї у них добрий піп, добрий відпуст. А вже ж у проповідї не можна так простими словами збувати; треба повагу удержати, а вистерігатись тої популярности погубної для всїх висших річий".

„Ага, містерія, містерія! Ге, ге, ге, най буде і містерія. А я таки скажу, що лучше просто з моста. На що мучити х л о п с т в о

містерією? Він вам спить в церкві, дрімає, позіхає, храпить — і ціла містерія не чіпаєть ся його голови. Ликом пастернаку не викопати. А я инакше робив би. От хочби нині! Ви їм там такого посписували, що пожаль ся Боже і вашої праці і вашої памяти і вашого горла, — а хісна мало буде. А я би їм так на впростець сказав: милі християни! дякую вам, шо не позабулисьте святого місця і великого празника, що зібралисьте ся з усіх сіл, з усіх сторін і далеких і близьких. Але памятайте, що царі і пастирі не приходили голоруч витати новорожденного Спасителя у Витлеємі, а приносили йому крім поклонів також і дари; памятайте, що ні птиця попід небеса літаючи своїм співом не жис, що ні травиця без золотої роси не поросте, а також і ваш отець духовний, котрий так готовив ся вас прийняти святим празником, котрий так трудить ся, щоб світло обходити день вашої радости, — не може жити одним словом божим, а потребує хліба насущного, о що просить Господа що день за вас і за себе. То ж як царі і пастирі в Витлеємі, як гості в Каннї-Галилейській, як той нарід, що ходив за словом Христа по горах і долинах, так і ви, милі християни, царі і пастирі, богаті і бідні, великі і малі, чоловіки і жінки — всї давайте по силї вашій на хвалу божу, спомо-

жіть того господаря вашого, що приготовив вам пир духовний — вашим добром, плодами ваших піль, овочами ваших городів, дарами вашого маєтку, щоб його молитвами ваші поля у сотеро родили, ваша праця подвоювалась, і ваші скрині наповнялись золотом та сріблом, що нам всім, вірним християнам, дай Боже амінь!"

„Браво, браво, комісар!" озвалось кілька голосів, „на казальницю, на казальницю з ним."

„А що? не правда ж, як ясно виповів вашу думку? Просто, коротко, ясно! Нащо обходити манівцями! Ге, ге, ге, ну дайже нам Боже витримати, а вам отче-казнодію, подай Господи виголосити мої слова. Не треба їх списувати на папері і довго мучити в голові".

У світлицю війшло було підчас проповіди комісаря кількох попів у реверендах. Всі вони очевидно вже чинодійствували і були дуже помучені, хоч змогли ще кликнути комісареви „браво!" Кождий віддихав, відсапував, випростовував ся, наче б перекидав з кілька кіп снопів. Всі кинулись до слоїків з конфітурами, а відтак до другого стола за перекускою.

„А то помучились, ге, ге, ге, мов селедці вимоклі у воді", сміяв ся комісар.

„Ой справді помучились, як у парні"

„Овва, висповідав десятеро — та вже стогне“.

„Ба десятеро! — Моїх десятеро стане за твою сотню перекалатану“.

„А вже ж не буду так мучити по годині! Від досвіту сидить і десятеро пересповідав! ха, ха, ха, — отто римлянин!“

„Ну, не буду так калатати, як за напасть“.

„Як то за напасть? Во імя отця і сина і святого духа; чим'єсь Бога образив? Дальше, дальше, усе переслухаю і отпущаєть ся! Від чого ж відпуст!“

„Здаєть ся, що я буду ще мусїв сповідати і вас і ваших сповідників“, сміючись підхопив комісар. „А що там старий Лавро, чи дуже згортає гроші? Народу, бачу, багато, жнива наспіли“.

„Аж пітнїє бідака, так рахує, записує, у купу згортає“.

„Все допитуєть ся, чи на „соборну“, а хлоп, як почує що на „соборну“, то ще доложить кілька дудків, щоб не була „соборна“.

„А тут, чи „соборна“, чи не соборна,— усе піде на гурт.“

„Як то, на гурт?“ спитав римлянин, мало не випустивши тарілки з дриглями.

„А вже ж, що на гурт! Хиба до судувіку цикав би за один відпуст“.

„Гм, гм, можна помогчи, подїлитись," муркотїв римлянин, вихиляючи повну склянку вина.

Нараз підійняв ся шум на дворі. Всї затихли і побігли до вікон дивитись.

„*Дзєкан* приїхав, *дзєкан* приїхав," озвались голоси, а в світлицю вбігло кільканайцять молоденьких панночок. Як сполохані серни поставали вони біля порога, наче жовнїри у шпалїрі перед старшим, щоб повитати дзєкана. Війшла і Галя у світлицю. Всї з пошаною вижидали декана, тільки римлянин і пан-комісар не спинялись у своїм трудї коло здорового індика. Незадовго заступила якась хмара розчинені двері, куди був вигляд на просторий город. Хмара була у споду чорна, як земля, на серединї темно-синя, а на горі червона, як пивонїя, місцями сивава, білява, то знов синява, мовби до сонця мінилась. Хмара заступила весь світ у дверях, а навкруги було чути глухий шепіт, якби гоготїла градова хмара. Хмара посувалась помалу щораз дальше, аж вконець крізь просторі двері всунулась у хату. Стало прояснятись. Найчорнїйша часть хмари — се була чорна, шовкова сукня, висше обвисала широка темно-синя хустка, а в горі як здорова диня червонїлось маковим цвітом з серед білих, жовтих, рожевих, синїх і брунатних цвітів повне, здорове

лице — деканової. Широкі двері здавались за тїсні для неї, а вступивши в світлицю, здавалось, що мало їй буде половини світлиці. Деканова дуже важко віддихала, краплистий піт скочувавсь по круглому лиці і вона ледви могла доточитись до канапи, де мов нежива пірнула. За нею війшов декан з великою як макітра головою, лисою, повновидою, зажиточною, широкоплечий, товстий, що аж одежа, здавалось, тріскала від тїсноти. Він теж був дуже змучений і широко розставляючи ноги, тупав грубою палицею із слоневою головкою, підпираючи свою неміч.

„Ох, як душно, як парно,“ ледви шептав він, проходячи поміж дівчат, що по ряду цїлували його в великий перстень деканський на правій руцї. „Страшно змучились, далека дорога, а спекота страшенна“, говорив він, відсапуючи на широкім фотелю, однїсенькім, який був в цїлій хатї призначений для деканського достоїнства.

„Страшно мучить дорога, нерівна, невтерта,“ озвалась деканова, скидаючи свій дивоглядний капелюх з ріжноцвітними стяжками, кокардами і цвітами.

„Наш повіз хоч на ресорах, але дуже таки дорога трясе, мов по маглївницї. А як тут душно, яка спекота, яка мука їхати хоч у критім повозї,“ говорила дальше деканова,

піднявши обома руками у гору білу хустку і помахуючи нею як парусом.

„О далеко лучше їхати на візку," озвався пан-комісар, злосливо усміхаючись зпід густих бров, „вітер прохоложає а хоч нас трохи потрясе, ну то вже ж ми не з тїста, щоб розлетїлись; а зате який апетит, як любо зачернути холодцю!"

„Ах тепер так легко простудитись, вітер завіє. Я дуже вразлива на зміну повітря."

„О, сьогодні буде погода, а щоб не розтопитись, поїдемо вечером, або над раном."

„О, я так боюся їхати в ночі! Нї за що в світї не їхала б у ночі."

„А до місяця так ясно, мов у день."

„Нї, місячне світло мене дуже разить, денервує."

„Се певно з молодих лїт. Мене також дуже денервував місяць, але се вже дуже, дуже давно, як чоловік ще зітхав до зірок, лїтав думками по-під небеса. Але тепер, коли моя вагота тягне мене щораз дужче до землї, вже не денервуюсь нїчим, навіть далеко круглійшими, повнїйшими і румянїйшими лицями нїж місяць у повнї."

Дївчата, збившись у кутику, на силу здержувались від сміху і ховаючись одна за другу хихотались, зиркаючи то на деканову,

то на комісаря, що з цілим спокоєм вертів млинка своїми товстими пальцями.

„Може ксьондз дзєкан кажуть дзвонити на соборну?“ спитав хтось зпоміж празникових помагачів.

„Най дзвонять, але я не можу...“ благенько відповів декан.

„Мій чоловік — мій муж не може так довго бути натщо.“

„В нашім місті вимагають все від мене служби... Я вже по службі... можна дзвонити, але я вже тільки до обходу.“

„Може би й до обходу нї, — мій — мій муж дуже вразливий на протяги, за багато людий — мліть може напасти.“

„А нї! до обходу — се мій обовязок“.

Почали прибувати щораз нові гості. В кімнатах ставало людно, гамірно, весело. Шевелїли шовкові сукнї мов листя на вербі, шепіт, гамір, сміх і голосна бесїда — мішались і гомонїли по всїх покоях.

Пан-комісар, покрілившись доволї, почув потребу розвеселитись і виговоритись. Але всї попи-помагачі винеслись до церкви на „соборну“ і на „обхід“. Навкруги деканової позасїдали старші жінки у чорних мантилях, з поважними лицями і говорили на перегін про погоду, про жнива, про коноплї та лен, придивлялись своїм сукням, вихваляли

свій добірний смак у строях, переціновали мало що не кожду стяжку. Молоденькі панночки як горобці пурхнули гуляти по саду. Осталась Галя на самотї, не знаючи сама до кого прихилитись, чи до старих, чи до молодих. Пан-комісар присів ся коло Галї.

„А, щось моя пташечка задумалась дуже. Воркує за голубом, певне тужно серцю, що Петруся ще нема“.

„О, о, або що, який Петрусь?“ почала відпекуватись Галя, спускаючи очі в землю.

„Ага, що Петрусь? Об тім вже горобці свищуть, а я вже ноги готовлю до танцю. Хоч старий, а таки погуляю на весїлю моєї пташки. Ге, ге, погуляю на весїлю“.

„Та на якім весїлю?“

„Ну, ну, не можна перед старшим скриватись. Не легко старого вивести в поле. От скажи менї щиру правду, Галю, чи дуже ти залюбилась у твому Петрі?“

„Та що залюбилась, в кім залюбилась,“ відпекувала ся Галя, із сорому на бік відвертаючись.

„А як тато і мама скажуть іти заміж за Петра?“

„Та що, що скажуть. Я не знаю, чи вони скажуть. Як скажуть, так треба зробити.“

„А пішла б ти заміж?“

Галя ще більше засоромилась і прибрала такий вираз, наче б хотїла сказати: та би ся пішло!

„Ах, яка ж ти панночко соромлива! Чекай же, завстидаю я тебе нині. Ти не бачила ще того панича, що я його привіз сюди“.

„Який, де він?“

„Ага, бач, тепер яка цїкава!“

„Де ж той ваш панич?“

„Скажи менї перше свою правду.“

„Та що ж я маю казати?“

„А про Петра — що?“

„Ну та що, я нїчого не знаю. Іздить до нас зчаста і нині буде на празнику. А більш нїчого. А що більше, я не знаю. Хто ж то може знати, чого він їздить.“

„Га, га, га! Отто менї перепеличка! Піть-пілїть, піть-пілїть та й пурхне між травицю. А Петро ж тобі нїчого не говорив, що тебе любить? А перстень сей від кого?“

„Та від Петра — на памятку. А що він там говорив, хто його розбере. Він дуже говорить про розмову цвітів, а я розмови цвітів не вмію; розповідає, як жив в семинарі, кілько алюмнів женитись буде. Та я все не знаю, чи він мене любить. Я й про те не думала і не питала“.

„А заміж за його підеш?“

„Або ж я знаю! Менї ще нї тато нї ма-

ма нїчого не говорили. Мама казали, що він старається ся о мою руку, але то ще далеко. А як скажуть піти, то я піду, а як нї, то нї. Але скажіть менї тепер за вашого панича, де він, хто він? Я вам вже усе сказала."

„Ага бач, бере тебе оскома другого ловити на сїтку! Ось куди загинає!"

„Я нїкого не ловила. А в тім я не винувата, що Петро приїхав до нас."

„А сей до вас не приїхав, але я сам ледви його витягнув. Він не алюмнус, а пташок із світу. Він не їздить женитись. Приглянь ся йому, як верне з церкви. прислухай ся його мові, а опісля добре роздумай, як тебе будуть сватати за Петра."

„Е, то миський чоловік, то зараз буде обмовляти, на сміх підійме. А він молодий, гарний?"

„Що молодий, то знаю, а чи гарний — не знаю, сама побачиш."

У дверях показав ся Петро мов з пуделка вийнятий. Чоботи лякеровані по коліна світили наче сонцем, довгі поли чорного сурдута повисали по боках, ізза ковнїра виставала аксамітна камізолька, а вимащене волося аж блищалось до сонця, наче б цїла голова була лякерована. В руцї держав пачку цукорків, а під пахою свою невідступну паличку. Низенько кланяючись, підійшов він до

Галї і складаючи їй пачку на придїл розпочав якусь довгу промову о солодощах. На його нещастє саме тепер почали вносити до світлиці столи і накривати до обіду. З церкви чутно було гомін усїх дзвонів і вистріли з моздїрів. Се вже розпочинав ся „обхід". В світлиці повстав шум, бо всї почали виноситись до других кімнат, щоб опісля з цїлою церемонїєю засїсти до обіду.

„Ходїмо стрічати наших набожних християн," сказав комісар до Галї і Петра. Всї троє пішли на город, звідкіля можна було видїти цїлий обхід церковний як на долонї.

„Я сьогоднї з Лисогір приїхав," говорив Петро, „ледви витягнув Порфірів на празник. Моя тїтка тільки для вас дала упроситись."

„То Маланя ваша тїтка?"

„Молоді люде мають молодих дїток," сентенціонально відповів Петро.

„Ах, як я її любю! Вона така мила, така добра, як ангел," говорила Галя. „Де ж вона, чому ви менї зразу не сказали, що вона тутка? Я її так вижидала, аж менї приснилась."

„Ах, щоб то я був моєю тїткою," сентиментально зітхнув Петро, поглядаючи на Галю. „Правда ваша, моя тїтка дуже добра; вона пішла молитись до церкви, а мій вуйко"...

„А твій вуйко оттут!" озвав ся голос за плечима. Се був Порфір, мов відроджений

веселий, говіркий. „А, Галечко, моя голубко, витай мені здорова. Я тільки приїхав, щоб тебе побачити, тобою натїшитись. Яка ж з тебе краля зробилась! Не даром же ж мій Петро себе аж не чує, білим світом нудить.“

„А де ж ви свою жінку покинули?“ спитав комісар, „чи може жінка вас покинула?

„Ми обоє себе покидаємо. Вона в церкві, а я між вас; вона сумна, я веселий, от хочби зараз гуляти на Галинім весїлю. Але „макуха“ нині собі втнемо, пане-комісар, хочби до самого світу. Є там з кількох *шляґунів*, щоб можна їм трохи підсмушити крила?“

„О, я з засади по празниках і відпустах не вдаю ся з хлистиками.“

„Ага, будемо на грубшого звіря полювати“.

Почали повертати празникові гості з церкви. Мов чорною хмарою налинули вони, наповняючи новим житєм цїле попівство. Почались привітаня та припрошуваня. Вийшла і стара Лавриха, щоб просити гостей за стіл. Вона була вже стара, але її хода, її голос, її жирі повороти виявляли завялу силу. Зпід білого чипка виглядало сиве волося, але чорні очі світились ясним світлом, а з худощавого, протяглого лиця, навислих бров, стиснених уст — пробивалась енергія незвичайна у таких старих. Тільки витревала, неустанна

праця могла так засталити її силу і живість духа.

„Ах голубочки мої, дїточки мої, гостеньки милі, — ходїть до нашої хати“, приговорювала Лавриха до всїх гостий, чи молодих, чи старих як вона сама. „Ходїть гостеньки, покріпіть ся, не погордїть, намучились ви доволї. Галю проси наших гостий,“ говорила стара Лавриха, хоч від усїх сама найбільш була змучена.

„Ах Маланечко моя дорога, як же ж ти нас зрадувала, що приїхала до нас,“ обернулась Лавриха до Малані, що також вертала з церкви. „Моє житє дороге, та ж за тобою вже й слух був запав. А ми тебе виглядаємо, а Галя за тобою побиваєть ся.“ І почала її обіймати та цїлувати, бо справдї дуже любила її. Називала її своєю дочкою. „Дивлячись на неї, слухаючи її миленького голосу“, мовляла Лавриха, „усе нагадую собі мою небіжку, як живу.“ Слїдом за старою Лаврихою усї припали до Малані, почали з нею цїлуватись та витатись, що їй і просвітку не було за тими ласкавими привітами. А їй тепер не було до весолощів, до розмови, до радости. Якби могла, вона б крізь землю провалилась, від світу заховалась, з празника людного, гамірного втекла би. Її лице від жару румянїлось як маковий цвіт, очі якби сльозами

блищали, а чорна довга сукня, обіймаючи її стан тонкий та гнучкий і спадаючи широкими фалдами, підносила красу її лиця, її білі, дрібні руки і мов жалобою вкривала цілу її постать. Вона побачила в церкві з далека Степана. З виду вона його добре не впізнала, але серце відгадало і забилось, замліло. Їх очі стрінулись як у лету, вона впізнала той давний їх огонь, і якби палким огнем зайнялись її груди. Вона почала молитись, забула на цілий світ, на людий, на церкву, де товпив ся народ, нічого не чула, наче б одна, однісенька стояла перед престолом Всевишнього, і весь жаль своєї душі, біль свого серця в горячій молитві до Бога посилала. Перше бажала вона хоч ще раз в житю його побачити, почути від його хоч одно слово, від його дізнатись про його житя; — а тепер вона наче б злякалась його, вона якби не чула сили перебути таку стрічу і бажала скритись, втічи з празника. Зрозуміла тепер, що не укоїть ся її жаль його поглядом, що не поверне спокій за його словами, що не вкриє вона своєї душі перед ним — і благала сили з небес перебути се тяжке навіщенє. І з важким серцем виходила вона з церкви, боялась навіть озирнутись, щоб не стрінути Степана. Рада була вона, що стрінула Галю, і побравшись за руки пішли разом як дві

сестри відмінної вдачі, відмінних думок. А Степан то ж наче переляканий, стрівожений, ішов по заду всїх гостий. Якби не комісар, котрого він привіз на празник, він би тепер зараз поїхав в далекі сторони, щоб не бачити свого на віки втеряного щастя. „Так, поїду," говорив він сам до себе, але мимохіть повернув у попівство. Його притягала туди якась сила мимо опору власного розуму. Він бажав хоч побачити її ще раз, хоч почути від неї одно слово, дізнатись про її житя. І так побивав ся своїми думками, то йшов у перед, то задержувавсь, аж поки не побачив його комісар.

„Степане, що ти сьогодні став такий набожний! Я тебе хочу представити Галї і всїм паннам, що тут на празник з цїлої околиці як стадо птахів налинули, а ти вислухуєш парастаси і акафисти!"

„Придивлявсь, який народ на відпустї, а знакомитись з тутешнїми цвітами мене якось не дуже збирає охота."

Проминуло з пів години часу, заки посаджувано усїх гостий за стіл по їх достоїнству. На першому місцї, на покутю засїла панї деканова серед вибору найстарших дам вербовецької околиці. Лавриха сама мусїла

заступати місце господині і господаря, бо Лавро лишив ся ще в церкві, щоб зробити „обрахунок“ з відпусту. Всї гості мовчали і з великою пошаною слухали, що розповідали декан і деканова. Тільки комісар від часу до часу поважувавсь притяти деяке слово декановій за її претенсіональність. А хоч крім комісаря було ще багато таких, що не дуже вірили в мудрість деканства, однако ж яко люде завислі вважали за лучше мовчки слухати деканської бесїди про високу і малу полїтику і з тим більшою увагою слїдити за „біжучими“ стравами. Отсїй напруженій увазї приписати треба, що проповідникови уміщеному на сїрім кінцї, з деяких смачнїйших страв діставав ся тільки порожний полумисок з позісталими слїдами сосу. Панночки зноз з великою увагою слїдили за Петром, єдиним представителем алюмнів. А Петро неперестанно надскакував коло Галї і доводив свою „шармантерию“ до того, що їв часто з одної тарілки з Галею. Се був непохибний знак скорого весїля. Инші ж панночки сидїли тихо і тільки перешіптувались між собою, бо заступ празникових „шармантів“ був дуже малий. Приїхало правда кількох почтарських аспірантів і урядників без певної кваліфікациї, але всї вони глядїли на Галю і передумували над тим, якби висадити Петра із сїдла. Крім

того боялись вони спроневіритись завчасно в очах Галї. Степан не міг віджалувати, що його посадили коло проповідника. Проповідник був справдї о стільки проповідником, що любив дуже багато говорити, але далеко більше загорілим пасїчником і не переставав нудити Степана своїми розказами о рійцї і всїляких системах улиїв. Степан сидїв як на муках. Його блїде лице було дуже поважне, сумовите і відбивало від товстого, осмаленого, круглого лиця пасїчника. На силу мусїв він слухати пасїчничих теорий, а в душі нарікав і на комісаря і на родичів, що виправили його на сей празник. Від часу до часу несміливо поглядав на Маланю, що сидїла недалеко старших материй і то ж по неволї мусїла слухати бесїди деканової. Їх погляди инколи стрічались з собою, але думки Степана не були веселі, свобідні. По кількох лїтах він у перше побачив Маланю. Роєм ударили спомини недавних ще лїт до його голови, пригадались веселі часи, свобідні, буйні думки, золоті надії, — усе минувше щасте виринуло з глубокої пропасти ; живою станула перед його очима та чарівна дївчина, що на віки зайняла його чаром своїм. Маланя була тепер ще та ж сама молода, красна, але на її лицї пробивалась сумота скорблячого ангела, в її очах ні відблеску якої радости,

надії, — ні проміня колишнього щастя. З сього світу — та не для сього світу. Наче тугою та печалю сповита була її постать. І невимовний жаль проймав Степана, хоч не знав він теперішнього її житя. Здалось йому, що не глядить вона вже на його тим поглядом колишньої любости і щирости, що й не пізнає його, а мов зовсім чужого стрічає. І ще більше заболіло серце Степана. Важко було йому дивитись на неї, як на руїну колишнього щастя, але й тяжко було відвести думки від неї, відірвати свій погляд.

А тим часом почала ломитись мовчаливість. Комісар, побачивши по довгім вижиданю о. Лавра, став жартобливо допоминатись доброго вина.

„Отто маєш! Замурував гроші, а не відмурував хочби кілька фляшок доброго вина, та частує нас парастасовим! Ей, отче, не скупись, бо бачиш, навіть не можу випити здоровля так шановних гостий“.

„Переховує вино на весїля,“ озвав ся римлянин, котрий мимо всеї ортодоксиї у справах животних все придержував ся комісаря. „Та не бій ся, брате, будеш мусїв в друге спроваджувати таки цїлого антала. Не можна так збувати чинодїйствующих, а треба їм подати вина, „в немже нїсть блуда.“

Такі притики ні трохи не розгнівали

Лавра, а споминка про весїля розвеселила і розохотила його. Хитрий комісар наче б провітрив „добре“ вино в пивниці Лаврів, бо запобігливий Лавро заздалегідь приладжував ся до весїля і спровадив ще перед кількома місяцями до празника пів антала вина з Угор. Для ощадности однак закупив на празник кільканайцять фляшок місточкового вина у знакомого жида по низькій цїні, щоб тим відбути першу жажду празникових гостий. Тепер же ж розохочений споминкою про весїля витаскав з пивниці кільканайцять фляшок угорського вина і почав частувати своїх гостий. Вино було справдї добре, а бодай богато лучше від жидівського і парастасового. (Лавро принуджував своїх парохіян, щоб замість горівки приносили вино на парастаси.) Комісар, закоштувавши вина, ставав щораз голоснїйшим і підносив всїлякі тоасти. За тоастами йшов що раз більший гамір, а під конець обіду почали вже співати навіть „многая лїта“. Гармонїю сього, як говорив комісар, соборнопарастасового співу ще більше розстроювала не повна тверезість деяких співаків. Забуто на деканську повагу, а вино щораз більше розвязувало язиків. Намість загальних тоастів почались тоасти в малих кружках, ба навіть сусїда до сусїда. Петро Яко головний представитель жвавих молодцїв

випив здоровля усіх красавиць в загалї. Мійська кавалерия не дала завстидатись Петрови і по черзї пила здоровля кождої красавицї з окрема. Порфір прилучив ся до громади молодих тоастантів і почав вносити тоасти на здоровля всїляких абстракций, як „веселого гумору“, „вічної молодости“, „супружньої гармонії“ і т. и. В сїнях озвались музики, даючи тим певний знак, що незадовго скінчить ся обід а розпічнеть ся гульня. Дївчата аж зрадувались, бо всї вони наскучили собі вже так довго сидїти за столом і бажали перетрястись, повертїтись, погуляти, хочби до упалого. Кожда розглядалась тепер, чи дістанеть ся їй пара, чи не прийдеть ся продавати петрушку. І непевний виходив обрахунок, бо панночок охочих до гуляня було дуже багато, а гулящих молодцїв і половини не було.

На конець під вечір покінчив ся обід. Гостї вийшли на город прогулятись. Сонце вже поверталось до заходу і мов золотою опоною обкинуло цїлий город, невелике село, що розкинулось навколо попівства, далекі поля, що зеленїли то жовтїли спілими збіжами. Степан аж лекше відітхнув на вольному воздусї, вирвавшись зпід опіки свого говірливого пасїшника. Город був великий, за городом зеленїв ся густий сад. Степан бажав

хоч трохи позістати на самотї і спішно ішов щораз дальше, аж поки не опинив ся на кінцї саду, звідкіля зеленїлась широка левада, блищала тиха річка, виднїлись хатки сїлські вибілені, умаєні, широкі поля високими збіжами вкриті, синїв ся далекий лїс як густий синїй туман. Степан, опершись о деревину, вдивив ся в сей образ тихий, золотим промінєм освічений, веселий, погідний, нїчим незамучений. Задивившись в краєвид, затонув він у своїх думках, як в якому чарівному снї. Довго, довго стояв так з похиленою головою, з зверненими очима в далеку далечину, забувши про все, що навкруги його дїєть ся, аж поки не пробудив його якийсь шелест і сміх. Оглянувшись, аж засоромив ся, побачивши перед собою Галю і Петра, а трохи одалеки Маланю. Він не рад був, що його зловили у задумі на самотї.

„Як то красно нас покидати“, озвалась Галя. „За те ж ми вас і злякали. Дївчата нудять ся самі, а ви сховались на самоту, погорджуєте нами...“

„Нї, я тільки набираю сили, щоб міг хоч кого розвеселити“, відповів Степан, силуючись бути веселим.

З далека почув ся голосний сміх комісаря. Він ішов разом з Порфіром і аж синїв від сміху.

„Ну, а то клопіт, деканова дістала спазмів!“ . . .

Всї перелякались і хотїли бігчи на ратунок.

„Помалу, помалу“, тягнув дальше комісар, сміючись. „Се перейде. Оттак для доброго тону. Захотїлось музикам вигривати жалібного польонеса, моя деканова зденервувалась перед сходом місяця і я втеряв мою дансерку“.

„Забажалось також печеного леду, старому гуляти!“ озвав ся Порфір. „От лучше ми втнемо собі свого тропака за зеленим столиком. Ходїм тїльки шукати яких товстих дансерів до нашого крутого танцю. За мене вигуляєть ся моя жінка, а я за неї буду скубати пірa“.

Маланя стояла недалеко Степана і аж спахнула від сорому. Вона бажала хоч перед чужими людьми зберегти тайну свого сумовитого житя, а Порфір поневіряв її і свою славу отверто і перед чужими людьми. І байдуже було йому про те. Роздивившись, що нема нїкого охочого до зеленого столика, потягнув він дальше комісаря шукати „доброї кумпанії“. А Маланя стояла як до землї прибита. Вона важко зітхнула і мовчки йшла поруч з Степаном. По хвилї, якби притулив-

ши свій жаль, підвесла вона свої очі на Степана.

„Не осудіть мене за його слова“, говорила вона, наче б благала, „не осудіть і . . . він більше сказав, як думав“.

„Вас не можна судити по словах — чужих“.

„Ах, не всі такі поблажливі для мене“.

„Чи ж треба бути для вас аж поблажливим?“

„О, ви би самі мене може осудили“...

„За віщо?“

Маланя мовчала. Перед нею стояв той самий Степан, давний, єдиний друг, єдиний чоловік на світі. Він був той самий Степан, що життєм запалив її душу, світ її розкрив, золоті надії розбудив. Вона розказала б перед ним цілe своє житє — горе. Але вона — не могла вжє бути тою давною щасливою сиріткою — Маланею. Пропасть їх розділяла. І вони йшли мовчки.

„Як ми несподівано стрінулись“, промовила знов Маланя.

„Так, як несподівано розстались“.

„Через тілький час ви не позабули ще тої хвилі?“

„Ta chwila jak piorun, a jak wieczność długa,
Na strasznym chyba sądzie będzie taka druga“ відповів Степан.

„Чи можна ж так довго памятати одну хвилю?“

„А як та хвиля стала цїлим житям? Як та хвиля що хвилї пригадуєть ся сотнями проклонами як громами, як марево безчестя прослїдує вїд дня до ночі, вїд ночі до дня! Як з тої хвилї не сходить менї думка, що я погорджений, осміяний, збещещений — там, де я хотїв бути хоч — чесним чоловіком?“

„Не говоріть так, не осуджуйте так себе. Невже ж думаєте, що всї вас осудили?“

„Як не мали осудити, коли погордою мене напятнували?“

„Хто ж вам таке заподіяв, за що?“

„Ті, що зборонили менї приступу до того дому, де я як в святиню входив. А за що? — і сам не знаю. Але мусїло бути щось страшного, мусїла бути нечесть дуже велика, коли не хотїли мене і вислухати, коли нечитані вїдкидали мої листи, коли й оборона обвиненого сталась непотрібною — неможливою. Я тільки дивуюсь, що після того всего ви ще не боїтесь зо мною говорити, слухаєте мене, а не погорджуєте.“

„О мій Боже,“ ледви промовила Малания. „Що стало ся, що з вами сподіяно?... Я нїчого не знаю.“

„Так ви нїчого не знали?“

„Я одно тільки знала, що ви перестали

бувати, мов у море втонули. Правда, всіляко говорено про вас, були лихі люди, що хотіли вас очернити. Але я не йняла віри, я не могла повірити, хоч від вас не було і чутки."

„А ви ж не казали менї зборонити приступу, замкнути передо мною дверий?"

„Боже!"

„Мене назвали безчесним, підлим облудником, менї приписали такі дїла, про котрі я і подумати не міг. Менї не тілько заборонено приступу і власної оборони, але менї сказали, що й ви мене більш не хочете бачити. Чи ж міг я більше добиватись, перед ким усправедливлятись? І чиж можу забути ту хвилю?..."

„О, страшна пімста!" В її очах тьмилось, мов би весь світ западав ся, в грудях завмирав голос, як камінем придавилось її серце. З хати долїтала музика, гамір гостий, веселі сміхи і співи картярів, — глумливим гомоном відбивались в її душі. Там було безжурне житя, а тут печаль по марне втраченім житю.

„Пропало на віки", проговорила наконець Маланя, якби пробудившись з важкого сну. „Тепер вже нам і згадувати не можна про те, що стало ся. Одну тільки зробіть менї ласку: не думайте, Степане, що я коли небудь вас зле судила, лиху думку про вас мала. Видко, що вже так судилось, щоб лихі

люди станули пропастю між нами. Забудьте, що стало ся, і покиньте сумувати. Ви свобідні, молоді, перед вами світ простором. Будьте хоч ви щасливі. Най світ вкрашаєть ся вашими гарними думками, здіймаєть ся вашими добрими дїлами. Ви ж мущина, а мущині не годить ся віддаватись розпуцї. Най добрі дїла будуть свідками вашої високої душі, вашого доброго серця. І я буду радуватись, коли почую про ваше щастє... Може й я буду щаслива вашими думками, — мислю про ваше щастє. Простїть менї, що через мене стільки потерпіли. Прощайте і будьте щасливі... Не забувайте моїх слів — і прощайте на віки."

Вона кріпко стиснула Степанову руку, і не оглядаючись пішла у світлицю.

Степан стояв як громом побитий.

„Так, моє житє тепер свобідне, але на віки зломане", прошептав він сам до себе. Обтер тиху сльозу, що скотилась на горяче лице, і пішов слїдом за Маланею.

В світлиці вже охочо гуляли. Галя гуляла з Петром. Її шовкова сукня, не молоде лице, в кучері звите волося, цїла її тяжка постать — відбивали від молодих дївчат, що як ріжнобарвні метелики мов не доторкаючись землї, носились у танцї. Вона була те-

пер дуже похожа на всохлу вербу серед диких буйних цвітів.

Петрови удавалась головна і остатня проба. Шумний празник не накликав нових женихів. Стара Лавриха залюбки дивилась, як її доня весело гуляє. Їй здало ся, що Петро справдї дуже залюблений в Галї. Навіть сам Лавро дивив ся прихильним оком на Петра. Він надслухав, що деякі завидували Галї Петра. На другий день рано, коли вже розїхались празникові гостї, відбув Лавро фамілїйну нараду з Порфіром, запевнив посаг згодив ся на весїля.

VI.

Ach, i to jest widok srogi,
Kiedy piękność w życia kwiecie,
Ledwie wschodząca na świecie,
Zegnać się musi z lubym jeszcze swiatem...
Dziady. A. Mickiewicz.

Проминуло чимало часу. Не мало житя, веселощів і смутку на світї повернулось. Бож і всїляково йде той час для всїляких людей. Одним — мов прудка, гожа вода по білих, крейдяних скелях мчить ся, шумить, між зеленими, квітчастими берегами то сонячним, то зорявим небом розливаєть ся, — другим мов намулом, баговиням цвитучі поля закриває, в мутній хвилї затопає. Так нелегке, невеселе було й житя Маланї. Мов іржа точили її серце туга та печаль, тяжко волїклись днї за днями, немов густими хмарами журбою та сумотою вкриті. Чого вона ще бажала, за чим ще тужила? Ох, тяжко серцю розказати, тяжко тугу та печаль розігнати. Хочби одну днину веселого просвітку, хочби малу окрушину запропащеного щастя! Так мало їй бажалось! Від кого допроситись, в кого вимолити, звідкіля діждатись?... Страшно, страшно було їй і думати про се. Мимохіть пригадувались давні часи, мов тихим гомоном

з блакитних просторів озивались чудною, любязною музикою любі слова, любі споминки, виринала постать Степана — та ба, се неначе ясна блискавка прошибала серед грубої темноти, щоб мигом-пролетом засвітити, а потім невідрадну темноту ще темнійшою, страшнійшою вчинити. Послідня її потіха, материнська порадниця, стара Настя — і та вже її покинула, у могилу лягла. Не пережила стара нянька нещастя своєї немов рідної дитини, її горем та журбою свої старенькі лїта затроїла, свій вік зжурила, благословляючи її на лучшу долю у могилу вступила. Як над рідною ненькою побивалась Маланя, горячими сльозами її домовину зросила, якби послїднїй останок свого щастя у гріб схоронила. І осталась Маланя вже зовсїм круглою сиротою. Нї звідкіля доброї чутки, нї потїхи нї кінця горя. Проминуло сватаня Петра, прошуміло Галине весїля, проминулись послїдні гості, — не проминало тільки горе, а щораз більшою ваготою насїдало.

Не гаразд дїялось в Лисогорах. По хатах видко було убожество, безладя, руїну людського добра. Малі хатки під сїрими та зеленявими, обкопченими стріхами, з малими віконцями наче б у землю провалювались, від світу божого ховались. А все ж таки ще й між тими мізерними похиленими, мов по-

горбленими хатами — відбивала Іванова хата убожеством, безладєм, упадком, наче б пустка, а не господарська хата. А колись то, ще не дуже давно, була се богацька хата. Ще Іван, парубкуючи, гаразду в ній дознавав, багатирем в Лисогорах славив ся. Тепер похилилась простора хата зовсім до землї. Пошитя перестаріле заломалось по середині, стріха декуди повимикана, одвірки скривлені, вікно через половину витовчене, шматою приткане, стїни облуплені, давно ще колись білені. Обійстя пусте, ворота звалені на землю, плїт поломаний, а почасти і розібраний. Ледво й вгадати, що тут сидять люди, та ще й молоді.

На подвірю біля Іванової хати стояло кілька чоловіків вже не молодих. Всї вони були в дуже бідних замазаних, пошарпаних свитах. На лицї невеселї, мізерні, збідовані. Похнюпили вони у дїл свої голови, наче б над своєю бідою зажурились. Так нї! Давно вони вже привикли до неї і мов не бачили й не чули її на собі. Чогось незвичайного вони зажурились, а біда у них вже давно була звичайна.

„От здурів Іван, тай годї!“ проговорив один, сплюнувши.

„Та не мав ще коли мерцем нас дарити, та перед самим святим Великоднем.“

„Ой, та бо ж то й годї було не здуріти з такою плюгавицею“, озвав ся третий.

„От також вигадав про неживого злословити! Воно ж у нас вже не першина! Чи ж Парашка у нас одна така на все село“!

„Тож то й біда, що таке в нас завелось, нї сорому, нї страху перед гріхом,“

„Говоріть, говоріть: завелось! Не завелось би, якби не завів сей проклятущий.... Що ж то, чи в нас здавен таке бувало? Правда, з давен були ті посїпаки двірські, писарі проклятущі, але все ж таки можна було встерегчи, тай таки небіщик пан-отець картали, до страху Божого наводили. А ось тепер від світу заволока гірш посїпак почав попити та нам лихо наводити. Хиба ж то не він Івана до нещастя довів? Нема вже правди на світї, коли таке настало!“

„Ой правда ваша, бо вже ж то ганьба несосвітня настала. За Бога сїв, а чортом дише. Бодай крізь землю провалив ся!“

„Та ж то він з тими двораками збратав ся, усе село ганьбою покрив. Щоб його стільки кольок вкололо, скільки він ту лиха заподїяв. А не через його ми тепер так бідуємо, та ще за те нашим хлїбом годуємо? Та ж то як широкий світ нїхто не чував про такі здирства! Сорочку з чоловіка здирає, душу би видер, якби сам не був чортякою“.

„Ей не розпускай язика, бо не перебу-

деш великодної сповіди", насмішливо озвав ся озвав ся один з гурту.

„А, не діждати йому, щоб мене сповідав! Ще я його колись так висповідаю, що всіх святих не стямить. Якби не жаль тої сердешної попадї, що ще гірш нас терпить біду, то б давно вже пустив попіство на той світ".

„Ой сталена ж то душа, що все те переносить. Небіжка Настя, бувало, не нарозказусть ся, скільки сліз переплаче бідна їмосць. Там то ж добра душа, хоч до рани прикладай, мов янгол, та дісталась такому звірюці у пазурі. Ще тільки відради чоловік має, як перед нею пожалуєть ся. Бо ж то і порадить і потїшить і як з чоловіком поговорить, мов яка рідня! А що вона, бувало, нераз напросить ся за людьми того деруна, чого не наслухаєть ся!"

„Що вже бідує, то бідує; і на світї такої другої нема".

„Та мабуть вже їй не довго побувати. Мов іскорка світить ся. Та ж то молоде, як павутина, не до такого їй хліба, та ще з таким".

„От волів би був Іван йому доброго прочухана дати. Був би висвободив невинну душу з неволї".

„То ж бо й він мабуть Івана зляқав ся,

бо зараз посадив до міста. Здаєть ся, нїчого доброго дожидати Іванови звідтіля".

З хати вийшов Іван. Нїхто б не впізнав в нїм недавного парубка молодого, румяного, ставного як дубчак молодий та кучерявий. Похилилась його голова до землї, змарнїле лице як віск зжовкло, — руки опущені, знать зовсїм безсильні. Одежа на нїм стара, переношена, ще більше обдерта, як побілюване на його похилій хатї. Усї замовкли, побачивши вана. Знов посоловіли вони як перед тим, поки розпочали свою розмову. Видко було, що не погорджують вони Іваном, а глубокий жаль враз з ним чують. Ім жаль було дивитись на Івана сумного, мов до землї горем прибитого.

„Що ж будемо робити Іване?" спитав один.

Іван тільки поглянув по людях сумними, захмареними очима, якби із сну пробуджений і мовчав.

„Годї, Іване, сумувати. Що сталось, не відстанеть ся, а лихо треба й руками відпихати."

„Нема вже що відпихати," сумно відповів Іван.

„Не бій ся, наша громада не таківська, вдержить язик за зубами. Трохи за багато ти

їй тусанів насадив, але й не без того, щоб котюзї не по заслузї."

„Ой нї, добрі люди", з жалем заговорив Іван, підносячи голову у гору. „Знаю я, що Парашка зза моїх рук з сього світу зійшла. Най їй Господь гріха не памятає. Я сам знаю, що за багато —, зле вчинив. Але й я сам не знаю, що зі мною стало ся, звідки в мене така страшна ярість запалала. Та вона мене тяжко скривдила..." І знову похилив голову у землю, тяжко зітхнувши. І знову всї мовчали, сумно глядїли на Івана, що від жалю і болю ледви держав ся на ногах. По хвилї якби гадина його вкусила, знову здійняв Іван свою голову у гору, очі його блищали стражним огнем, а кулаки стиснулись як до бійки. З страшною яростю проговорив він:

„Нї, то не вона, то він той проклятущий..., щоб його Господь стома громами побив, — він на нас те нещастя навів, він її з ума зводив! Не втече він моїх рук!"

„Підожди, Іване, не пора тепер про се говорити", озвав ся його колишний сват. „Лучше тепер про свою голову подумати."

„Що менї тепер думати! Знаю я, що мене дожидає. Я сам піду, обявлю ся, сам скажу, що вона через мене з сього світу пішла. Але й про того лютвира також все роскажу,

най нас розсудять, най скажуть, хто з нас більше винуватий? Най нас обох карають по заслузї."

„Не доведеш ти до правди між панами. Тебе покарають, засадять, а йому і волоса не здіймуть з голови. Він з панами зно́хав ся, а крук крукови ока не виколе."

Іван мовби не чув сих слів, очі в землю затопив, а тяжкий віддих у грудях свідчив, яка важка борба рвала його душу.

„Нї, я піду до війта, най мене бере, най мене веде до міста перед суд", сказав Іван. „Най хоч люди почують мою кривду, най пімщу ся за себе і за Парашку!" І скоро пішов у село. Декотрі побігли за Іваном спиняти його, а кількох осталось ще в задумі на обійстю.

„Не варт вона, щоб він за неї голову свою накладав", озвав ся один.

„Шкода чоловіка молодого, занапастив свою долю. А все через неї. Та ж то він душі своєї в нїй не чув, розбивав ся за заробітками, по досвітках працював, в голоді і холоді задля неї бідував. А вона, най їй Господь не памятає, не пошанувала його доброї слави, перелази ломала, усе добро марнувала. Він її як кралю вбирав, щоб другі на неї дивились! А то лучше від разу було прогна-

ти з двора ледащицю, був би на чужі хрестини свого гроша не марнував."

„Ба, ба, хто ж то б і придумав в овечій шкірі попівській такого вовка! Бодай його стільки огнів в пеклї пекло, скільки слїз вилилось задля нього! Через нього цїле село в нужду попало. Та ж то було з небіщиком поговориш, поради спитаєш, потїхи зазнаєш; він тебе від напасти охоронив і двірським посїпакам нераз огню вкресав, а той бач за пан-брат з ними зжив ся, з людий шкіру дере, до себе приступу не дає та сором на наші хати наводить. Не дармо, яке їхало, таке здибало! Тфу на нього! Якась пімста, чи що такого, така погань на нас найшла."

„Але трапить коса на камінь".

„Ба, коли вже потьопав ся до міста. Певно Івана злякав ся!"

„Ой досолить йому ще Іван, поки в пута віддасть ся".

І довго ще балакали чоловіки між собою про Іванове нещастя.

Недалеко від Іванової хати видиїло ся просторе обійстя попівське. І тут було тихо, ще тихше нїж коло Іванової хати. Се був Великий Четвер. Люди не брались до працї, тільки по хатах порались жінки, лагодились стрічати святий Великдень. В кого ще осталось трохи хлїба, приховалось хоч маленьке

порося, невеличкий кабанчик, там димилось зпід стріхи, варили і пекли на Великдень. В кого ж не було з чим заходитись, там білили хати, мили столи, лавки та мисники, щоб хоч в чистій хаті, при чистій мисці та лижці святкувати Великдень.

Так і по селу підмащували хати, ліпили приспи, виносили на двір лавки, мисники, полиці. На дворі була гарна, чудна погода. Снїги що тільки потопились, де-де ще заховуючись по ровах та закутках як замазане полотно. Вода журчіла, люльотїла тисячними потоками, якби тиху розмову весняну мурмотїла, поблискувала до сонця між травами як блискучими гадинами, по долах, долинах розливалась, у ріці бурливу хвилю підіймала. Воскресла весна. Дунув легенький вітрець весняний, усю землю житям наповнив. Зазеленїлись молодою, шовковою травицею горбочки до сонця, зазеленїлись верболози свої пучечки тéплому вітрови отвираючи, озвались свіргуни, коники польові до сонця вигріваючись, заспівали жайворонки, у гору летючи, забринїли золоті мушки, мов золоті краплї у синьому воздусї поринаючи, защебетали ластівочки, свої кубельця вючи, за мушками як стрілами ганяючи. А пишне сонце по ясному блакитї царює, рясне золоте промінє на зем-

лю посилає, землю золотить, веселить, до життя викликає.

На попівстві тихо, глухо. Порфір, довідавшись про страшну ярість Івана, справді перелякав ся і поїхав до міста, щоб позбутись лютого ворога. Маланя осталась сама. Дві наймички копали грядки на городі і стиха співали пісень. В хаті була тільки мала дівчина і Маланя. Дівчина мила посудину, а Маланя заходилась приготовляти всілячину на Великдень. Вона була блїда, вимізермніла, наче схорована. В її поворотах був якийсь неспокій, її дрібні, білі аж прозорі руки, здавалось, тремтїли від горячки, а чорні очі мов яріли від жару. Вона часто зітхала, кидала розпочате дїло і згорнувши руки на вхрест вдивлялась в землю, якби там свої думки посилала, відради та відпочинку шукала. Ой, бо ж важкі думки находили тепер її голову! Вона довідалась про все, що сподіялось в Івановій хаті. Вона знала все — цїлу причину того нещастя. Придавив її зболїле серце новий, тяжкий камінь, — страшно тяжкий, бо кровю скрівавлений. А чия була вина невинної крови? — страшно було і подумати. Скаменїле мусїло бути серце, до крихти приглумлена совість, щоб довести людий до таких злигоднів, до такого бездоля! А вона має вікувати з таким чоловіком, цїлий вік бути

його невольницею, свідкувати таким чинам! Ні, не можна й подумати про таке житя, не можна перенести такої неволі! І завмирало Маланине серце від таких думок, мутилось в голові подумати про таку будучність, страх переймав перед такою пропастю. А тут ніякого виходу, ні звідки поради, ні проблеску иншої долі. І сльози, горячі сльози страшної розпуки наводились в очах, огнем палили бліде лице, рясно по нім скочуючись. І руки самі з розпуки стискались, заклякали, мов деревеніли. І голова хилилась від важких думок наче скошена квіточка від гострої коси. Аж мала дівчина почула, відгадала сей жаль Маланї, мов до матері припала і з сльозою в очах питала: „їмосцуню любенькі, чого ви так плачете? Не плачте, не сумуйте, бо й я плакатиму.“ І якби від невинного ангелського голосу проснула ся Маланя з свого тяжкого сну-жалю, з своєї невимовної розпуки, цілувала малу дівчину в голову і знов бралась до діла з горячкою. Та знов перемагала розпука, відпадала охота, хлянули руки і знов сльози скочувались по її лиці.

На дворі засковеліла мала собака. Маланя і не спостереглась, як на порозі станула якась прихожа баба. Зуздрівши її вона аж злякалась. Баба була ніби то в панській одежі, але дуже витертій. На плечах мала тибетову,

зовсім поруділу, повитирану, місцями дїраву хустку, а спідниця може й була колись півшовкова, а може й шовкова, бо дуже блищала, тільки певне більш від старости і всїлякої товстої нечистоти, як від шовку; вона була скрізь попротинана так, що ледви купи держалась. На голові сидїв пласкатий чипок пїякової краски, замащений, запорощений і забруджений, наче б зріс ся з брудно сивим волосям, що як клоччя зпід його висмикалось. А лице баби було поморщене, загоріле, темно-брунатне, аж чорне, бородавками засїяне, з товстим темночервоним носом, як переорана земля будяками вкрита. Тільки сиві очі виглядали зпід повислих бров, білками заходили, мов блискавками блискали. А в костистих, сухих, так як і лице чорних руках держала баба велику торбу і грубий костур. Страшно було й глянути на таку прихожу бабу; а ще Малані одній, одпїсенькій на цїлу хату, тільки з малою дївчиною.

„Слава Ісусу Христу!“ озвалась баба здоровим хоч трохи прихриплим голосом. „Витайте ймосцуню любенькі.“

Маланя з переляку не могла і слова промовити.

„Ладитесь до святого Великодня, працюєте самі, свої біленькі рученята запрацьовуєте. Ай шкода рученят, шкода ваших мо-

лодих літ... Та простіть, їмосцуню любенькі, що я собі трошки сяду, відпічну, бо дуже втомилась". І тяжко зітхнула, аж сапнула старуха, та не дожидаючись відповіди, всадовилась на лавці біля порога і ще раз важко зітхнула, головою покивала.

„Гай, гай", тягнула дальше, „добре то, як в кого є чим святий Великдень зустрічати. І я колись не так стрічала святий Великдень..." І зітхнула стара бабуся, а в її голосі чутно було якби глубокий жаль. Та по хвилі зняла вона свою голову до гори, відгорнула сиве волося, що було насунулось на чоло, а її очі заблисли якимсь страшним огнем.

„Чого ви хочете, бабусю?" спитала наконець Маланя. ледво переводячи дух від переляку.

Лагідний голос Малані, здавало ся погамував вибух гніву старої баби. Вона знов скорчилась, схилила голову, прижмурила страшні очі.

„Ох їмосцуню дорогенькі, прийшла я у вас запомогтись на Великдень, — прийшла я до вас жебрущою бабою..." через силу говорила старуха. „Не погордуйте мною, що я така обдерта, обмащена, збіджена, — споневіряна. Ох, ті лати, що висять тепер на мені, вони колись були нові, гарні, і та моя хустка

і та моя сукня шовкова. Колись я панею була, у гарних сукнях ходила — ох, ще недавно. Була я колись щаслива, — думала, що щаслива... Та й ви, їмосцуню дорогенькі, ще недавно щасливі були, як рожа цвитуча, як ангел невинний. Знаю я вашу долю, ваш талан нещасливий... Мабуть мене Господь тяжко покарав... Але чому його не покарає, чом йому дає безжурно жити, людям пакости вирабляти?"

І знову підняла голову до гори, постать її наче б у двоє виросла, брови насупились як наїжені, а очі страшно заблисли.

„Ага, його нема дома, він втїк, втїк передо мною," злющим голосом заговорила старуха. „Я до його прийшла, до вашого їгомосця! Він утїк, бо все село його проклинає всї люди ним цурають ся, його поганять. Поїхав, щоб не чути плачу, проклонів, щоб і йому не сталось так, як тій бідній жінці.... Але не мине його кара..."

Аж мала дївчина злякалась її голосу і притулилась до Маланї.

„А ви такі добрі, такі молоденькі, такої уроди пречудної, такого серця предоброго, ви йому попались! А він ваш вік молодий ізвялив, ваше щастє запропастив, світ вам завязав на віки. Якби я була знала свою і вашу долю, була б я йому не помагала. А він

мене обдурив, обциганив... Знаєте ви, їмосцуню, хто я?“ і вдивилась в Маланю своїми сірими очима. А Маланя боялась і слово проговорити до тої страшної баби. Вона не могла на неї дивитись і рада б, щоби чим скорше старуха пішла від неї. Чула вона, що якийсь тяжкий жаль переймає ту бідну бабу, але разом з тим чутям родилась відраза до тої особи.

„Не лякайтесь їмосцуню мене. Нїчого злого я вам не заподїю, я би вам тепер неба прихилила, якби моя в тім сила. Прийшла я вас благати хоч прощеня за мої тяжкі грїхи. Ви мене не знаєте — я... я — Гофманова...“ і закрила своє лице костистими руками, мовби соромилась свого імени, соромилась тепер подивитись на Маланю.

„Гофманова? — ви Гофманова, в такім станї, в такім убожестві?“

„Ой така я тепер бідна та нужденна! Дочки мої у розсипцї пішли тинятись по свїтї в бідї, в нуждї, в неславі, а я сама на старі лїта без помочи, без приюту, без кусника хлїба, — а все через вашого Порфірка! Ох дїточки мої любі, дїти мої милі, де ви тепер пробуваєте, куди ви тепер скитаєтесь?..“ І здавалось, заплакала Гофманова над своєю долею.

Виховала я собі його на втїху, вас йому

за жінку дала... Ох тяжко мене покарáв Господь...“

„Ви Порфіра сватали?“ несміливо спитала Маланя.

„Ой моє ж то грішне дїло, що я вас у пару звела, вам світ завязала. Тодї ще я думала, що він, хоч підлий до кісточки, але хоч трохи матиме совісти. Тяжко ж він нас скривдив. Розкажу я вам цїлу подїю, висповідаюсь перед вами, може менї лекше буде умирати, бо ж то я винна вашому нещастю. Та хто його знав тодї! Він так божив ся, що вас дуже любить, що тільки з вами може бути щасливий, а як нї, то нї з ким не буде женитись і смерть собі заподїє. Тепер я вже всю правду знаю, а тодї йняла йому вірн. Він менї тільки тумана пускав, щоб мою дочку понехати, від себе відразити. Не погадала я тодї, що він так само говорив моїй дочцї, як ще школи кінчив, на вакациї до нас заїздив, як я ще його, як доброго чоловіка, рідного сина витала. Та пропало! Мабуть тодї мій розум мою голову опустив, мабуть була слїпота насїла мої очі, що я всього того не бачила, свого нещастя не прочувала. Та стало ся, пропало і вже відстатись не могло. Спостереглась я запізно...“

Сльози завертїлись в її очах і вона замовкла на хвилю. Мабуть тяжко було їй роз-

казувати свою історію. Та хутко перемогла вона свій жаль і повела річ дальше.

„Став він мені про вас розказувати, що дуже залюбився, що не може добитись вашої руки, бо Степан йому дорогу заступає, вас одурює, а від нього відклоняє. Почав він мене просити, щоб я йому допомогла, Степана відігнала та так, щоб ваші опікуни і ви про його вже не хотіли нічого і чути. Обіцяв він мені, що як я йому ту ласку вчиню, то він мою дочку за одного порядного чоловіка висватає і посаг її заплатить, і другій буде підпомагати і мене по віки не забуде. Довго я надумувалась, довго вагалась. А він не уставав в своїх просьбах. Привіз з собою свого знакомого молодого професора з села і почав його сватати до моєї дочки. Мені сподобав ся той професор, а моя дочка таки дуже його полюбила. Я й так розгадалась, що лучше най пропаде те, що стало ся, най моя дочка вийде заміж, аніж, щоб мала марне пропадати. От я і приклонилась на його намову. Він так і порадив, що найлучше було б, якби на Степана що такого вигадати, його пройдисвітом, туманом та підлим чоловіком представити, тоді б і ви й опікуни ваші певне на його більше не глянули. Він мене намовив, щоб я написала до ваших опікунів лист і розказала, що Степан о мою

дочку старав ся, їй туману пускав, женити обіцював ся і такі инші погані речі. Він сам мені листи поукладав, і дав мені нїби то Степанові листи до моєї дочки і так все зложив, що й наймудрійший би не розібрав, де яка правда. Ви може й знаєте, які то були листи, бо він їх при моїх очах до вашого опікуна вислав. А потім ще намовив, щоб моя дочка поїхала до ваших опікунів тоді, як там Степана не буде, та щоб нїби то з сльозами розказала все і ще просила, щоб змилувались над нею і не відбирали їй Степана. Що вже там він пописав в тих листах, та що наговорив, я вже тепер і не нагадаю, але дуже дуже погані речі, бо зараз потім приїхав як з неба веселий, що Степан вже не буде міг і носа свого до ваших опікунів показати."

„Боже! і ви могли на такі погані речі згодитись?" з обуренєм проговорила Маланя.

„Ай їмосцуню дорогі, як почав мене намовляти, як почав представляти, то я й сама голову стратила. А ще як мені наговорив на Степана, що то таки дуже поганий чоловік, що він тільки на ваші гроші чигає, то я йняла віру."

„А ви ж знали Степана?"

„Анї в житю не бачила."

„І не побоялись Бога, так невинного незнаного чоловіка безчестити?"

„Ох коби то я тоді мій теперішний розум була мала! Що то вже чоловік для добра своєї дитини не зробить! Здуріє, голову стратить, тай годі! Я думала, що хоть щастє моєї дочки окуплю, її від посміху людського закрию. А ще як став від приговорювати, Степана чорними барвами малювати, на свою горячу любов присягатись, то я й зовсїм йняла йому віру. Що менї шкодить, думала я, помогти доброму дїлу? А хоч ви може залюбились в Степанї, так не тяжко молодому серцю розлюбитись, аби тільки за вчасу! І він довів до свого, а я ждала, щоб сповнилась його обіцянка. А тим часом проминуло ваше весїлє, проминуло не мало часу і від весїля, а він все вимовляв ся, що ще завчасно, що не може довільно розпоряджатись вашим грошем, що треба підождати. Збував мене марницями, золотими обіцянками. А тут професор, як побачив, що в нас нема готового гроша — стягнув роги, і більше не показав ся! Такі то люди на свїтї! Осталась я тоді бідною сиротою з бідними дочками, зчесли мої надії, пізнала я тоді його неправду, його підступ, його підлоту. Ох тяжко він нас скривдив і на славі і на маєтку! Довів він нас до жебру-

чого хлїба, мою дочку з неславою у світ пустив, жебраками по світї нас розігнав. Пішли мої дїти по чужих хатах хлїба заробляти.“ І тяжко зітхнула Гофманова, свої сльози отираючи.

„Та не досить було йому того нещастя нашого!“ тягнула дальше Гофманова. „Мабуть вже напосїв ся на мене, щоб мною гратись, мене використувати. Та вже не знаю, чи я справдї зовсїм здуріла, що я ще його слухала, йому віри діймала. Я його просила, заклинала на всї святощі, щоб вибавив мене з біди, щоб хоч заподїяну менї кривду нагородив... Ой Боже, Боже, тяжка моя кара, мабуть за ваше нещастє, дорога їмосцуню. Я вам віку молодого вкоротила, я вам нещастє на шию привязала, долю вашу затопила.“ І знов замовкала Гофманова, наче б боялась усе договорити. В хатї було тихо, тихісенько, хоч мак сїй. Маланя сидїла мов в огнї; вона забула на страх, на страшну бабу, а кожде слово старухи невимовно ранило її серце. Голова, здало ся, пішла у заворот від того оповіданя, счезла зперед очий тиха хата, а виступали страшні образи, погані люди, підлі звірюки, що гадинами основують її навколо,

„А тепер він вже докінчив свого дїла“, озвалась знову Гофманова, відпочивши троха. „Він мене вмотав своїми обіцянками в свата-

нє Петра з Галею, мене за факторку уживав, мною послугувась, Галиним грошем зі мною попаюватись обіцював! І знов менї дулї на вербі показав! А я дійшла до крайної нужди... Прийшлось менї на старі лїта жебрати, хлїба насущного випрошувати. Мої дїти в нещастю, а я в крайній нищетї. Господи, Господи, за що на мене спала така тяжка кара? Він же ж не менше винуватий від мене, він мене до всього лиха наводив, через його я вас до нещастя довела, себе занапастила. На мене все лихо звалилось, на мене вся кара спала, а він буяє по світї, людям лиха безкарно задає!... Чи є яка справедливість, чи є який суд на небі?..“ І знов скорчилась Гофманова, начи б вся вагота її нещастя звалилась наново на неї, до землї придавила.

Не скоро зняла вона знову свою страшно розчірхану голову, стиснула кулаки, завернула очима і мов божевільна ворочалась на лавцї.

„О, не втече він моєї руки, не здурить мене більше! Я все — все на світї стратила, але ще перед моєю смертю пімщу мою кривду. Як гадина спутаю його силу, отрує затрою його душу, не дам супокою поки мого диху, пімщу себе, пімщу кривду моєї дитини, пімщу вашу кривду... Не сподївайтесь добра від його, киньте ту погань, поки

ще молоді ваші лїта, бо живцем вас замучить сей падлюка. Не буде йому просвітку за моїми проклонами, не буде супокою за мосю пімстою...“ І мов шалена зняла ся з лавки і пімкнулась до дверий. Аж на дворі наче б від холодного вітру схаменула ся з свого жару, нагадала собі голод, порожну торбину. свої обдерті лахи. І ще раз повернулась до Малані та стала її по руках цїлувати, ревними сльозами заливатись, жалісним голосом для себе підмоги прохати. Маланя напхала їй в торбину всїлякого печива, подарувала свою стару одежину і грошем ще трохи її спомогла, щоб тільки скорше позбутись її відразливого погляду, не чути її страшного голосу. Їй бажалось тепер остатись на самотї, одній — однїсенькій розважити свою душу. Маланя виправила і малу дївчину, щоб провела старуху, а потім щоб на город пішла гуляти. Через силу позбулась говірливої старухи.

Осталась Маланя сама в хатї і мов громом прибита похилила голову, опустила безвладні руки, потонула в сумних думках...

Здало ся їй, наче б цїлий світ кружляв навколо неї, наче б якась густа темрява заступала світ і наповняла хату, неначе від розгуканого моря підіймав ся страшливий шум, а перед нею розкривалась темна безодня, а з тої безодні здіймались якісь лячні, жалосливі

голоси, плачливі стони та зойки і колихали цїлою хатою, потрясали самою землею. — . . . І виринає з тої темряви Порфір, злосливо сміючись, з погордливим поглядом, з розпаленим від напитку лицем, з роздійнятими руками, наче б обмахуючись від сновид, — а за ним чіпають ся малі дїти, босі, обдерті, замурані, заплакані; а там виступає відразлива постать — то Гофманова розчіхрана, розізлена, з жаркими, местними очима, з розхрістаними грудьми, з затисненими кулаками... разом з нею йдуть її дочки, на вхрест зложивши сухі руки, в подертих лахманах, з похиленими головами, блїді на лиці, нужденні, убожеством прибиті... Дальше виступає цїла громада людий сумних, жалосливих... Повагом йдуть вони, несуть на марах Парашку з пробитою грудю, з закровавленою головою, розшарпаним волосям, пообтовканими руками, — . . . а там із темряви виринає Іван з закованими руками, злющий як лев спутаний, пімстою розпалений, а соромом пригнетений, неначе опир той, що огнем дише а світла боїть ся... Мов гробовим холодом повіяло від тих людий. І здіймаєть ся щораз більший шум і гамір, чутно голосний плач, нарікання, проклони. І долїтають ті проклони до уха Маланї, плач роздирає її серце, а страх мов ледом окладає плечі. Безодня що раз більше розтви-

раєть ся перед нею, якась невидюча сила здаєть ся тягне її в ту пропасть, наче пекольний чад видобуваєть ся з глубини, іскри промигують крізь темряву, — вона пручаєть ся, роздіймає руки, щоб видертись з тої безодні, хоче кликнути о поміч, а голос завмирає в устах, дух запираєть ся в грудях, — і безсильна летить вона у пропасть...

Маланя упала на землю, повалила на діл миску, а ніж, злетівши з стола шторцом, вбив ся в землю. На припічку догаряв огонь, підкисле тїсто виглядало з корит, а кіт, проснувшись під припічком, висунув голову із соломи і муркотів, розглядаючись за ласощами.

Вечірне сонце освітило хату ясним промінєм. По хвилї прийшла Маланя до себе, мов із глубокого, тяжкого сну проснулась. Повела рукою по горячому чолї, поглянула по хатї — все було тільки приява. Клапоть соломи, зсунувшись з припічка, дотлївав на землї, блискучий ніж впив ся в землю і здавалось ще тремтїв від розмаху. „О, чом ти не вбив ся так в моє серце,“ прошептала Маланя, підіймаючи ніж і на силу здвигаючись з землї. Повернулась Маланя по хатї і немічна сїла на лавці. Тут дожидала розпочата праця свого кінця, а сили опускали її руки, відпадала охота, голова мов обухом вдарена мутилась. Вона тепер пригадала собі, що на-

вкруги неї щойно сподіялось; розставлені миски, погасаючий огонь, наповнені корита пригадали їй приготовання на Великдень, а розгорнена торбина з мукою, слїди болота біля порога — напімнули їй Гофманову. Несказаний жаль опанував її душу і Маланя залялась горячими сльозами.

„Боже, мій Боже, змилосерди ся наді мною. Ти страдав єси за нас, а й ти молив, щоб відвернулась чаша горя від тебе. За вищо ж на мене така кара, стільки горя, муки і ганьби?.. Чи за ту крихту моїх невинних лїт сирітських, що я дитиною щасливо провела, чи за ті мої сни-надії, що я ними своє сирітство золотила, чи за те, що я так щиро молитви до тебе посилала, добра, щастя благала?.. О моя ненько рідненька, чом ти мене у колисці не здавила, немовлятком в глубокій водї не втопила!...“ І голосно розлягав ся по тихій хатї сердешний плач Малапї, а сльози не лагодили горя, не заколихали жалю-розпуки! Не забути їй сподіяного, не видерти з грудий зараненого серця, не заховати бідної головоньки від страшних думок, не розвеселити жалібної душі! Цїла її жизнь безталанна наче живим образом стапула перед її очима, мов чорним покровом вкрита, кожда вражена струна її чистої душі озвалась жалібним тоном, і щастє першої молодости

і спомин заведених надій і тяжко перебуте замужя і ті сумні події послідних хвиль — все разом відживало, в жалосливі акорди перетворялось, цілою душею ворушило. Не осталось ні одної веселости незамученої, ні одної надії незаведеної, ні одного бажаня сповненого, ні одної близької душі щирої. Усе мов руїною полягло і билинки не осталось, щоб привязувала її до землї. Вона боялась навіть подумати про дальше житє на сій землї, ціла тремтїла від одної думки, що за хвилю може появитись Порфір, навернутись Гофманова, зібратись уся громада, — можуть налинути всї ті марева, що недавно тягнули її у пропасть, а повалили об землю. Нї, нїяково було їй думати про таке житє! Її думки з відразою відлїтали від того мертвецького падолу, очі її мов зорі сяли незвичайним огнем, а на лиці, виступив живий румянець, зловіщий віщун розпукою зайнятої душі.

„О, коли б я голубкою злинула високо, високо понад ту землю, над високі сині гори," говорила Маланя сама до себе, „коли б я вирвалась з тої тяжкої неволї, я би полинула до тебе, мій єдиний друже незабутий, жалібною голубкою я перед тобою вдарила б, тебе ревними сльозами прощеня благала б за мою вину, що я твій вік звялила, тебе

лихими людьми зобидила, твою добру душу смутком на віки закрила. Мій друже єдиний, душе моя щира, як же тяжко тебе зобиджено, як страшно тебе осуджено, як підло зруйновано наше щастє, на віки нас розлучено! Почуй з далека мій щирий жаль, глянь, як побиваюсь за тобою, плачу по твоїм і моїм щастю запропащенім. О мій Степаночку, ти один менї на світї щиро бажав добра, ти один мою душу зрозумів, — а тебе так скривдили — мої кати...“

„Нї, він мене не позабув, його лице жалобою вкрите, його душа таким жалосним привітом озвалась при нашій стрічі, — нї, він мій, я не можу нїколи, нїколи його забути!“ І як від ясного світла просияло її лице, а сльози як золота роса блищали в її карих очах. Не забути їй свого єдиного щастя, не відірватись від єдиного любого образу, не розлучитись від любих споминок, що як кришталеві води бють чистими струями з глубокого жерела! Та через хвилю знов налинули темні хмари, мов би ураганом здійнявся страшний біль в її серцю, і знов розпука зайняла її душу.

„А незадовго прибуде мій кат,“ як в лихорадцї шептала Маланя, „наспіють люди, посиплять ся проклони і повернуть ся всї мої муки, а ганьба привалить ще важчим ка-

менем моє безталання. І я житиму в такій неволі, з таким чоловіком, з убійцею мого щастя... Ні, нема менї житя на сьому світї, най лучше усе моє горе від разу вінеть ся сим гострим, блискучим ножем в мої груди, розірве моє серце, закінчить на віки мою муку!... А я злину високо, по над сей світ, полечу до Бога, може прийме мене до себе, може простить менї мій гріх і я буду молитись, для його щастя-долї благати, — може виблагаю... О мій Степаночку, мій друже єдиний, коли б я хоч цвіточкою на твому вікнї процвила, хоч раннім промінем сонячним тобі на добридень що рана радість приносила, — хоч вечірньою зіркою тобі присвічувала, на тебе, на твоє щастє дивилась, що вечора хоч з далекої далекости ясним світлом миготїла, тобі „добривечір“ із синього неба посилала, — може б ти на мене хоч раз глянув, хоч тихе зітханє менї у привіт післав... О так, на віки хоч так бути з тобою разом, тиху розмову вести, твоєю зіркою світити... мій щирий, мій єдиний друже, — мій...“

Вечірнє сонце било ясною струсю до хати, а в хатї була тиха тишина, ні голосу, ні шелесту, ні слїду людського житя. А на дворі був гарний вечір весняний, теплий, по-

гідний, веселий, тихий. Щебетали ластівки, перелїтаючи по листому воздусї, бренїли мухи до сонця біля вікна, далеко шуміли весняні води, а ще дальше високо чутно було клекіт журавлїв-ключолетів.

Мала дитина живенько перебігла подвіря і бережно стукнула за клямку від пекарнї. Вона боялась перешкодити своїй їмосцї в печиві. Знала вона, що там печуть ся і для неї колачі, невеличка паска, великоднї подарки. „Ану ж невчасно отворю двері," думала мала дївчина, „потягне вітер і всї заходи моєї їмосцунї повернуть ся в нївець, ану ж стрясе ся підкисле тїсто, що я до його сама муку сїяла, а їх руки так бережно вимісили. Нї, треба тихенько пробратись, щоб і не скрипнути дверима." І кахикнула мала дївчина, мов для пересторогн дала знак о собі. Але нїхто не обзивав ся. Ще раз стукнула о клямку, заглянула крізь шпару, притулила ухо до дверий, — нїчого не чути, нїхто не обзиваєть ся. „То я, їмосцуню," озвалась наконець мала дївчина, „то я, вже вернулась з городу." Та все таки нїхто не обізвав ся. Ще хвилю простоявши, стукнула вона знов о клямку, а відтак відхилила двері і несміло заглянула до хати. Все ще стояло так, як при її відходї. В хатї нїкого не було. Ще більше відхилила вона двері, стала по хатї розгля-

датись — і здеревіла. Маланя лежала на землі. Миттю припала дівчина до своєї їмосці. Страх перейняв її, сльози хлинули з очий Маланя лежала нежива, біля неї ніж закрівавлений...

* * *

Тиха ніч розпостерла свої темні крила над Лисогорами. Зірки поблискували на темному небосклоні як запалені каганці селянських хат. Темнійша від темної ночі чорніла свіжо висипана могила на лисогорському цвинтарі, а в селі було тихо, сумно, наче б жалоба вкрила ціле село. По хатах блимало деде неясне світло, сковитїли собаки, на улиці не чути ні живого духа. Серед тої темноти відбивала попівська хата ясно освіченими вікнами, звідкіля було чути гамір, веселу розмову, крики, бренкіт тарілок та скляних посуд. Се гаморили позісталі гості похоронні. А навколо попівства було тихо, темно і сумно. На обійстю засковитїла стара собака, та скоро затихла наче з переляку, або пізнавши знакомого чоловіка. На городї зпоміж темних дерев висунулась постать чоловіка. У темноті тяжко було пізнати, чи се був чоловік чи жінка. Постать тихо підійшла під вікно. Світло вдарило з світлиці крізь вікно на її голову. Голова була закутана в верету, з закритого лиця виставав тільки ніс і блищали

чорні очі, мов огнем горіли під стисненими бровами. Довго вдивлялись ті яркі очі до хати, наче б крізь вікно хотіли прошибнути тим палким огнем. В світлиці було повно диму і тільки як крізь хмару видко було навкруги столика чорні постаті гостий. На середині столика стояло дві свічки, а голови усіх були нахилені над — картами. Від часу до часу обзивав ся стук кулаків по столі, підіймав ся гамір, брящіли гроші, та знов підіймались клуби диму, затихали гості і нахиляли свої голови над картами. Очі нїмого свідка сеї сцени довго перебігали по тих задимлених головах, аж вконець опинились на одній. Се була голова Порфіра звернена лицем до вікна. На його лиці не було нї слїду смутку, а тільки дикий вираз розбудженої страсти. „Нинї Христос у гробі," прошептала постать під вікном, „через ніч будемо святкувати великдень. А ся ніч буде велика ніч!" Довго ще вдивлялись ті яркі очі в Порфірове лице, то прбоігали по хатї, якби шукали нових гостий. По часї відхилилась постать від вікна і зчезла в темноті.

В світлиці не замітив нїхто сеї зловіщої постатї, нїхто не почув виголошених слів. Всї були зайняті своєю забавою, забули на недавні похорони, на світ, на все, що їх окружало. Се зібрались добрі приятелї Пор-

фіра, щоб розважити молодого вдівця. І розвеселяли його по свому, сам Порфір розважав свою душу — у картах. Нїхто б і не відгадав, що з тої світлиці щойно недавно винесено молоду хозяйку на вічний супокій, що тут недавно ще половина з тих людий, що тепер гаморили за зеленим столом, жалісними голосами співали панахиду, а мало що не всї лисогірські громадяне заливались ревними сльозами щиро плачучи по своїй єдиній добродїйцї. Далеко за село, між могилами скрила ся сумота. Люди розійшлись по хатах, давні знакомі Маланї порозїздились домів, остались тільки що найблизші приятелї Порфіра, сподвижники його дотеперішнього житя. І підіймав ся гамір, виривались веселі дотепи, инодї розлягав ся тріскучий сміх, то знов перемагала страсть і клялась ледача, неприязна фортуна, дзвенькотїли шкляпки, брящали висипувані гроші, намість ладану наповнялась хата димом люльок і сигар, а запах руму давно придусив сопух похоронних свічок.

Було вже пізно коло опівночі. По хатах погасло світло. Тільки ще в церкві світилось при гробі Христа, заспаний дяк захриплим голосом читав „Дїянія“, перед плащівницею молилось кількоро людий, на цвинтарі біля церкви миготїла під високим хрестом лямпада, — а на попівстві яснїли вікна, заба-

влялись похоронні гості, дожидали великодної пасхи. А дальше була темнота і тишина, мов справді усе до гробу лягло.

Але нараз стало дуже прояснюватись, луна вдарило до вікон і сполохала гостий. До рана ще було далеко, а місяць в ту ніч не сходив. Голосно засковилїла на дворі собака, на обійстю почув ся крик, гамір. Всї зірвались на рівні ноги. Біля вікон проблиснуло полумя. До світлицї вбігли дві перелякані дївчинї і крикнули на всю хату: „горимо!“ Злякані вибігли всї з хати. Цїла хата стояла в полумях. Не було вітру і огонь високо здіймав ся в гору широким полумям, іскри летїли в гору і погасали в густому димі. Понїс ся крик по цїлому селї. Люди почали збігатись з коновками, з веретами, з сокирами, з образами святих. А мало хто брав ся до ратунку; багато стояло переляканих, мов остовпілих. Криком наповнилось цїле обійстя, повипускана худоба ревіла, ржала і мекотїла, розбігаючись в село, тріщали перепалені крокви, спадаючи на діл, гамір як шум моря розносив ся по цїлім селї. Порфір блїдий бігав з місця до місця, закликав до ратунку, розставляв сторожу по будинках. На щастє огонь скоро потах і нї одна іскорка не перелетїла до сусїдних будинків. Стріха попівської хати горіла мов свічка, що вже до кін-

ця допалюєть ся. На конець гримнуло цїле вязанє і проломало стелю, а густий клуб диму знїс ся до гори. Тепер можна було приступити до ратунку хати. Тільки не богато було вже ратувати.

На сходї вже займало ся на день, як придушено огонь, а люди все ще стояли, то порались біля пожарища, то тихо розмовляли про несподїваний огонь.

„І не знати, звідки то зайнялось?“ говоли одні.

„А Бог там знає. Від разу вдарила така луна, усю хату обгорнула. Я що йно вибіг з церкви, а вже полумя било стовпом в гору.“

„Може, що таке в комині поробили, за багато пекли?“

„А може хто підпалив?“ озвав ся один несмілий голос.

„Не стійте, а беріть ся до дїла,“ гукнув Порфір на громаду людий, „жаль вам ще, що не все згоріло! Де війт? де присяжний? Най йдуть зараз за Іваном, — то його дїло, я знаю, що його. Тепер менї не втече той злодій!“

„Ідїть, вяжіть! нї ходїм, я разом піду, бо ви готові пустити його, як досї пускали!“ і чим скорше пішов Порфір разом з війтом до Іванової хати. Половина людий потяглась за ними.

„Дурний сидїти в хатї, якби підпалив," заговорив хтось з поміж гурту.

„Де йому до того братись, коли сам ледво живий ходив."

„Бог то знає, що тепер дїєть ся на свїтї."

В Івановій хатї було ще темно. Мале через половину вибите віконце не пропускало ще до хати раннього просвітку. Двері до сїний були на пів відхилені. Порфір завагав ся вступити до сеї пустки.

„Йдїть шукайте його!" гукнув на людий. Війт і присяжний вступили до хати. На нужденній постелї була тільки солома. Зза печі щось застогнало.

„Іване!" кликнув присяжний.

Іван не обзивав ся, а ще тяжче стогнанє розляглось по хатї. Порфір несміло заглянув до хати. Сопух стухлости, якогось квасу, горівки, вдарив на його.

„Що ж нема?"

„Є, та мабуть без памяти."

„Ага, без памяти, беріть єго!"

Нїхто не поважився приступити до Івана, стогнанє раз у раз розлягалось по хатї.

„Що ж стоїте!" крикнув Порфір, вступивши до хати.

Ще дужче застогнав Іван, мовби почув Порфірів голос, заворушив ся і промимрив якісь незрозумілі слова.

„Парашко, Парашко“, озвав ся голос, „я тебе не забив, а люципер... — той проклятий люципер... — той проклятий люципер... — він тебе з світа звів... Беріть мене, беріть його . . . ведіть на суд... завтра Христос воскресне... нас розсудить...“

Порфір подав ся назад і чим скорше вийшов з хати. Присяжний запалив клапоть соломи і посвітив на запічок. Іван лежав на взнак, тряс ся на всьому тїлї, горячка палила його, а очі стояли стовпом. Його голова була на пів закрита веретою, а стиснені кулаки як молотки підіймались і били по стїнї.

„Іване!“ озвав ся присяжний.

„Та дай йому спокій, не допитаєш ся від його і до смерти нї слова“.

„Що ж зробимо?“

„Хиба ж недужого будемо брати!“

„Та й за віщо?“

„Най сам бере собі, коли хоче!“

„От лучше покликати Пилипиху, най би його зїлям накадила“.

Мабуть і зїля не поможе.“

І радила громада, в голову заходила, що зробити. А Іван стогнав, ворочав ся, то знов кричав і бив кулаками о стїну. То знов знемогав ся, затихав і лежав без памяти... Смерть заглядала до його очий перед великодним сонцем.

До тепер появилися отсі книжки:

1—6а. **Б. Лепкий,** Начерк історії української літератури (до нападів Татар), нове ілюстроване видання.
7. **Ів. Левицький-Нечуй,** Запорожці.
8. **Ляфонтен,** Байки (з 4 образками).
9—11. **Карпенко-Карий,** Суєта (зі вступом Б. Лепкого).
12—14б. **Літературні характеристики укр. письменників,** І. Іван Франко (Поезія), нап. А. Крушельницький.
15—16. **С. Руданський,** Співомовки (зі вступ. Лепкого).
17. **М. Вовчок,** Девять братів і десята сестричка Галя.
18—20. **Ахеліс,** Начерк соціольоґії.
21. **Д. Н. Мамін-Сибіряк,** Чутлива совість.
22—23. **Ніцше,** Так мовив Заратустра. Часть І.
24—25. **Ніцше,** Так мовив Заратустра. Часть ІІ.
26—27. **Юрій Кміт,** В затінку й на сонці.
28—29а. **Збірник** народніх пісень і дум.
30—33б. **Чайківський, Й.** Всесв. Історія І. Стар. істор. з ілюстр.
34. **Кіплінґ,** От собі казочки (з двома ілюстр.).
35—36. **Кіплінґ,** От собі сторійки (з трома ілюстр.).
37. **Б. Бєрзон,** Новоженці комедія в двох діях.
38—39. **Ніцше,** Так мовив Заратустра. Часть ІІІ.
40. **Байки Езопа** (з чотирма ілюстраціями).
41—43б. **В. Барвінський,** Скошений цвіт, повість.
44—47. **Раковський, І. др.,** Психольоґія.
48. **Андреєв Л.,** Три оповідання.
49—50. **Карпенко-Карий,** Хазяїн, комедія.
51. **Вовчок,** Сестра, Козачка, Чумак (оповідання).
52. **Б. Бернзон,** Понад сили (драма).
53—56. **Чайківський,** Всесвітна історія ІІ. (серед. віки).
57—59. **Ніцше,** Так мовив Заратустра. Часть ІV. (кінець).
60. **Марко Вовчок,** Від себе не втечеш (оповідання).
61—62. **Г. Ібзен, М.** Будівничий Сольнес, драма.
63—64а. **Гоголь, М.** Тарас Бульба. повість з ілюстр.
65а. **Руданський,** Цар-соловей, казка.
66. **Мольєр,** Лікар-шуткар, жарт в 1 дії.
67. **Котляревський,** Наталка Полтавка, укр. опера.
68—72. **Чайківський, Й.** Всесвітна Історія ІІІ (нововічна).
73—74. **Николишин,** Розладдє (драма).
75. **Вовчок,** Кармелюк, Невільничка (оповідання).
76—77. **Ґеновефа,** опов. (з образк.).
78. **Куліш,** Орися, Дівоче серце, Січові гості.
79. **Ольга Кобилянська,** Некультурна (новеля).
80. **Ольга Кобилянська,** Меланхолійний валець.
81—84. **Франс,** На білих скалах, повість.

85—86. **Л. Толстой,** Живий труп, драма.
87—91. **О. Барвінський,** Образки з розвитку Русинів.
92. **Яричевський,** Княгиня Любов, драма.
93. **Вовчок,** Сон, Одарка, Чари, Ледащиця.
94—98. **Б. Лепкий,** Начерк іст. україн. літер., книжка II.
99. **Вовчок,** Інститутка.
100—103. **В. Антонович,** Коротка історія Козаччини.
104. **Аверченко,** Гуморески.
105. **Г. Барвінок,** Русалка.
106—107. **Богдан Лепкий,** Літературні характеристики укр письменників, II. М. Шашкевич. З ілюстр.
108—110б. **Куліш,** Чорна Рада (повість), з ілюстраціями з вступом і поясненнями Б. Лепкого.
111. **Л. Толстой,** Полонений на Кавказі, правд. подія.
112—113. **Вергзон,** Вступ до метафізики.
114. **Анатоль Франс,** Комедія про чоловіка, що оженився з немовою, жарт у 2 актах.
115—120. **Олександер Барвінський,** Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів, II. част (з 12 портретами, 13 картинами).
121—123. **Кобилянська О.,** Земля I, повість.
124—126. **Кобилянська О.,** Земля II, повість.
127—128. **Шов Б.,** Цезар і Клеопатра. Історія.
129. **Вовчок М.,** Не до пари, Два сини й инші опо ід
130—134. **Маковей,** Заліссє, повість.
135—139. **Коницький,** У гостях добре, дома ліпше, повість.
141—142. **Федькович,** Довбуш, трагедія.
143—144. **Федькович,** Оповідання.
145. **Гринюк,** Весняні вечері.
147. **Федькович,** Так вам треба, фарс.
148. **Федькович,** Як козам роги виправляють, фрашка в 1 дії.
149—149а. **Шевченко Т.,** Музика, повість.
150. **Кропивницький М.,** По ревізії, комедія в 1 дії.
151—151а. **Шевченко Т.,** Артист, повість.
152—153. **Карпенко-Карий,** Бурлака, драма.
154. **Бобикевич О.,** Настоящі, комедія в 1 дії.
155—156. **Шевченко,** Гайдамаки, поема.
157. **Федькович,** Люба—згуба, повість.

Дальші томики в друку

Кожний томик можна набути також у гарній картоновій оправі. Тоді коштує дорожче на 20—50 н.

Гроші треба висилати наперед.

К. Г. РЕДЕР, тов. з обм. порукою в ЛЯЙПЦІҐУ.

UTL AT DOWNSVIEW
D RANGE BAY SHLF POS ITEM C
39 15 18 02 06 004 2